

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2017/2

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY FOLYÓIRATA

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2017/2

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY – APA – FOLYÓIRATA

Alapítás éve: 1998

Megjelenik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Debreceni Egyetem együttműködésének keretében,
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

A szerkesztőbizottság elnöke

Prof. dr. Hunyady György

E-mail: hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu

Szerkesztőbizottság

Demetrovics Zsolt	Faragó Klára
Jekkelné Kósa Éva	Juhász Márta
Kalmár Magda	Katona Nóra
Király Ildikó	Kiss Enikő Csilla
Molnárné Kovács Judit	N. Kollár Katalin
Münnich Ákos	Szabó Éva
Urbán Róbert	

Főszerkesztő

Szabó Mónika

E-mail: szabo.monika@ppk.elte.hu

A szerkesztőség címe

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
1064 Budapest, Izabella u. 46.

Nyomdai előkészítés

ELTE Eötvös Kiadó

E-mail: info@eotvoskiado.hu

Kiadja

az ELTE PPK dékánja

ISSN 1419-872 X

TARTALOM

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A munkahelyi destruktív és konstruktív versengés kapcsolata a munka-család
konfliktussal7

Molnár Nikolett, Orosz Gábor

Menekültek Magyarországon: A politikai attitűdök és a morális felelősségvállalás
szerepe a kollektív cselekvésben29

*Csaba Sára, Belinszky Anna, Lukács Zsófia Anna, Lantos Nóra Anna,
Kende Anna*

MŰHELY

Az örökbefogadás szociálpszichológiai megközelítése: Interszekcionalitás az
örökbefogadásban53

Keresztes-Takács Orsolya, Nguyen Luu Lan Anh

MÓDSZERTAN

A vonásönbecsülés/-önértékelés kérdőíves mérésének lehetőségei.
Elméleti és módszertani konklúziók két önbecsülés/önértékelés kérdőív
magyar adaptációja nyomán73

*V. Komlósi Annamária, Rózsa Sándor, S. Nagy Zita, Köteles Ferenc,
Sági Andrea, Jónás Edina*

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív adaptálása magyar nyelvre109

Frankó Luca, Düll Andrea

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A MUNKAHELYI DESTRUKTÍV ÉS KONSTRUKTÍV VERSENGÉS KAPCSOLATA A MUNKA-CSALÁD KONFLIKTUSSAL

MOLNÁR Nikolett

BME GTK Ergonómia és Pszichológia Tanszék
SZTE, BTK, Pszichológiai Intézet
molnik92@gmail.com

OROSZ Gábor¹

ELTE, PPK, Társadalom- és Nevelépszichológiai Tanszék
MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet
orosz.gabor@mta.ttk.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A kutatás célja a munka-család konfliktus különféle aspektusainak és a munkahelyi versengési klíma kapcsolatának feltárása az egészségügyben dolgozó női munkatársak körében. *Módszer:* A vizsgálat online kérdőíves módszerrel történt, és 382 nő vett benne részt. *Eredmények:* A konstruktív versengés pozitív kapcsolatban áll a munkába való bevonódással, míg a destruktív versengés negatív kapcsolatban áll a munkával való elégedettséggel. Továbbá a munka-család konfliktus, és ezen belül is a munka-család interferencia pozitív kapcsolatban van a destruktív versengéssel, viszont a konstruktív versengéssel nem számottevő a kapcsolatuk. Emellett a személyközpontú elemzést tekintve az a személy a legelégedettebb az életével, aki a családba nagymértékben, a munkába viszont csak kis vagy közepes mértékben vonódik be. *Következtetések:* Összességében az eredmények arra utalnak, hogy a túlzott mértékű munkába való bevonódás káros hatással lehet az egyénre nézve, csakúgy, mint a destruktív versengés, így ezek csökkentése kiemelten fontos az egészségügyben dolgozó nők körében.

Kulcsszavak: munka-család konfliktus, munkába és családba való bevonódás, munkával és élettel való elégedettség, munkahelyi versengés, egészségügy, nők

¹ A tanulmány írása során Orosz Gábor kutatási támogatásban részesült (OTKA PD 106027).

ELMÉLETI BEVEZETÉS

A globalizálódó világban a versengés egyre intenzívebbé vált, mindez a munkahelyi klímára is hatással van. Egyre több nő kerül magasabb pozícióba, ami új értékek megjelenésével jár a munka világában. Számos olyan kiemelten magas stressz-szintű munkahely létezik, ahol magas a női dolgozók aránya. Ilyen az egészségügy is. A magas stressz-szint szorosan összefügg a munkával és az étellel való elégedettséggel, valamint a pszichés és fizikai jólléttel (Pikó és Piczil, 2006). A munkahelyi stressz növekedésével erősödhetnek az olyan szerepkonfliktusok is, mint például a munka-család konfliktus (Makra, Farkas és Orosz, 2012), ami szintén befolyásolja a pszichés jóllétet, illetve a munkával és az étellel való elégedettséget. Mindemellett a hagyományos nemi szerepeket tekintve a nők nagyobb mértékben vonódnak be a családba, mint a férfiak (Calvo-Salguero, Martínez-de-Lecea és del Carmen Aguilar-Luzón, 2012). A fentieket együttesen tekintetbe véve érdemes feltárni a munka-család konfliktus és a munkahelyi versengés kapcsolatát.

A munkahelyi versengés: a konstruktív és a destruktív versengés jellemzői

Egy szervezetben belül konstruktívnak nevezük azt a versengési folyamatot, amely pozitív, élvezetes élmény, képes megnövelni a teljesítmény iránti erőfeszítést, illetve pszichés jólléttel és pozitív emberi kapcsolatokkal jár. A konstruktív versengés következtében az egyén motiváltabb lesz arra, hogy kihívások elé nézzen, nő a versengő felek közötti együttműködés és erősebb lesz az elkötelezettség a szervezet iránt. A konstruktív versengés következtében hatékonyabb lesz a feladatmegoldás és a tanulás is (Tjosvold,

Johnson, Johnson és Sun, 2003). Destruktívnak tekinthető ugyanakkor minden olyan versengési folyamat, amely a csoporton belül ellenségeskedést szül és károsan befolyásolja a teljesítményt és a produktivitást (Fülöp, 2006), illetve csökkenti a pszichés jóllétet, a depresszió és a csalódottság kialakulása esélyének növelésével (Tjosvold és mtsai, 2003).

Orosz, Salamon, Makkai és Turcsik (2012) eredményei szerint a konstruktív versengés létrejöttében kiemelt szerepet kap a versengés élvezete, az ellenfelek versengésre vonatkozó belső motivációja, illetve feladathatékonyással és személyes fejlődéssel kapcsolatos motivációja. A versengési stratégiákat illetően fontos a másik féllel szembeni segítőkészség és együttműködés. A versengési helyzetben meghatározó tényező a verseny folyamatának kontrollálhatósága, illetve az ellenfelek közötti korábban kialakult jó kapcsolat.

A versengés kapcsán gyakran emlegetett „fair play” egyrészt arra utal, hogy a versengő felek között van-e esélyegyenlőség, hogy betartják-e a versengés írott és íratlan szabályait, hogy milyen eszközöket alkalmaznak a versengés során annak érdekében, hogy a másikat legyőzzék. Nem beszélhetünk „fair” versengésről akkor, ha a versengő felek erőviszonyai egyenlőtlenek, illetve ha a versengés során a felek olyan tisztességtelen eszközöket alkalmaznak, mint például a hazugság, csalás, becsapás, korrumpálás. Emellett, ha az értékelési kritériumok nem világosak minden résztvevő fél számára, akkor a versengési folyamat nem „fair” alapokon szerveződik (Fülöp, 2006). A konstruktív versengés egy „fair play”, míg a destruktív versengés nem az.

Fülöp (2006) szerint továbbá a konstruktív versengés során a versengés kimenetelét

a versengő felek kontrollálják, míg destruktív versengés esetén a kimenetel vagy csak az egyik, vagy semelyik fél kontrollja alatt sincs. Emellett a nyíltság, az őszinteség, az egyenlőség és a kölcsönösség is fontos tényezők a versengés konstruktivitásának fenntartásában. A konstruktív versengés energiát szabadít fel, míg a destruktív felemészt az egyén energiáját. A konstruktív versengés során minden résztvevőnek egyenlő esélye van a nyeresésre, míg a destruktív versengés során ez nem áll fenn. Végül, a konstruktív versengés során az erőforrások végtelenek és felhasználhatóak, míg a destruktív versengés úgynevezett nullaösszegű játszma, mert az erőforrások végesek, szűkösek és nem felhasználhatóak.

A munka-család konfliktus jellemzői

A munka-család konfliktus a szűkös erőforrások elmélete szerint úgy értelmezhető, hogy a munka és a család az egyén számára korlátozottan rendelkezésre álló erőforrásokért verseng (idő, figyelem, energia). A versengés során az egyén kénytelen megosztani az erőforrásokat a munka és a család életterülete között. A két területen olyan szerepelvárásokkal szembesül, amelyek közül az egyik igényeinek kielégítése megnehezíti, vagy akár lehetetlenné teszi a másik oldal elvárásainak teljesítését (Greenhaus és Beutell, 1985).

Más értelmezésben a munka-család konfliktus egy szerepkonfliktus, tehát két vagy több egyidejű elvárás megjelenése, amelyből ha az egyiknek eleget teszünk, akkor az megnehezíti a többinek való megfelelést. Legsúlyosabb következményei a kiégés, a szomatikus problémák, az alacsony munkateljesítmény (Makra és mtsai, 2012), a stressz és a munkával való elégedetlenség (Firth-Cozens, 2001). A szerepkonfliktusok

összességében rontják a személy mentális és fizikai jóllétét, és ezáltal hatással vannak az étellel való elégedettségre is (Aryee, Fields és Luk, 1999; Bakker, Demerouti és Verbeke, 2004; Schaufeli és Bakker, 2004). A munka-család konfliktus nemi különbségeit tekintve a nőknél a munka-család interferencia könnyebben vezet depresszióhoz és szorongáshoz, mint a férfiaknál. Ezzel szemben a férfiaknál a család-munka interferencia vezet könnyebben depresszióhoz és szorongáshoz, mint a nőknél (MacEwen és Barling, 1994). Ádám, Györfly és Susánszky (2008) magyar orvosok körében végzett vizsgálata alapján az orvosnők szignifikánsan magasabb pontszámot értek a Maslach Kiegészítő Kérdőív érzelmi kimerülés alskáláján a férfi orvosokhoz képest. A munka-család konfliktus jelentős mértékben hozzájárul a kiégés kialakulásához.

Greenhaus és Beutell (1985) a munka-család konfliktus három formáját különítette el: az időalapú, a stresszalapú és a magatartásalapú konfliktust. Az időalapú konfliktus arról szól, hogy az egyik életterület elvárásainak kielégítésére szánt idő felemészt a másik életterület elvárásainak kielégítésére szükséges időt. A stresszalapú konfliktus arra utal, hogy az egyik életterületből származó stressz (elégedetlenség, izgalom, fáradtság stb.) megnehezíti a másik életterület kihívásainak való megfelelést. A magatartásalapú konfliktus lényege pedig az, hogy az egyik életterületen bevált magatartásformák a másik életterületen nem megfelelőek, ám az egyén nem képes ettől eltérően viselkedni. Makra és munkatársai (2012) szerint mindhárom típusú konfliktus esetében megkülönböztethető a munka hatása a családra (munka-család interferencia) és a család hatása a munkára (család-munka interferencia). Az előbbi arra vonatkozik, amikor a munka

életterülete negatívan hat valamilyen családi tényezőre, az utóbbi pedig a fordítottjára.

Makra és munkatársainak (2012) vizsgálata alapján a közvetlen hatásokról elmondható, hogy a munka-család interferenciát erősíti a munkába való bevonódás, valamint a munkaórák és a túlórák mennyisége. Ezzel szemben a munkával és az étellel való elégedettség csökkenti ennek az interferenciának az erősségét. Az étellel való elégedettség növekedését segíti a munkával való elégedettség, a szakmailag támogató munkahelyi klíma és a családba való bevonódás, míg a munkával való elégedettséget pozitívan befolyásolja a szakmailag támogató munkahelyi klíma. Emellett a családba való bevonódást a családi állapot és a gyermekek magas száma növeli, viszont a túlórák magas száma csökkenti. A munkába való bevonódást a családba való bevonódás negatívan, míg a munkával való elégedettség és a szakmailag támogató klíma pozitívan befolyásolja. A munkával való elégedettség pedig hozzásegít a pszichés jóllét kialakulásához, illetve annak egyik előrejelzője (Rathi és Rastogi, 2008). A munkával és az étellel való elégedettség pedig kölcsönös pozitív kapcsolatban állnak egymással (Judge és Watanabe, 1993). Ezen hatások nemi különbségeit tekintve a munka-család interferencia a munkával való elégedettséggel, a család-munka interferencia pedig az énhatékonysággal áll negatívabb kapcsolatban a nőknél, mint a férfiaknál (Wang, Lawler és Shi, 2010). Ezenkívül a felesesi és a családi támogatás a nőknél nagyobb mértékben csökkentette a munka-család konfliktust, valamint nagyobb mértékben növelte a pszichológiai jóllétet, valamint a munkával és a családdal való elégedettséget, mint a férfiaknál (Drummond és mtsai, 2016).

Empirikus bizonyítékokat tekintve, Okonkwo (2013) vizsgálata alapján, a munka-

család konfliktus egy negatív átszivárgásnak tekinthető, melynek háttérében az áll, hogy az egyik területen lévő problémák negatívan hatnak a másik területre (pl. a megnövekedett munkahelyi elégedetlenség a családban is elégedetlenséghez vezet). Ilies, Wilson és Wagner (2009) ezen átszivárgás pozitív formáját vizsgálta, mégpedig a munkával való elégedettség átszivárgását a családi életterbe. Eredményeik alátámasztják a mindennapi munkahelyi elégedettség hatását a mindennapi házastársi elégedettségre és az otthon megélt érzelmekre. Emellett azoknak a dolgozóknak, akik erősen azonosulnak mind a munkahelyi, mind a családi szerepekkel, a munkában megélt érzelmeik nagyobb mértékben alakultak át az otthoni pozitív és negatív érzelmekbe.

Matthews, Swody és Barnes-Farrell (2012) szerint a szerepelköteleződés pozitív kapcsolatban áll a munkába és a családba való viselkedéses bevonódással. Ennek háttérében az áll, hogy a szerepelköteleződés hozzájárul a konzisztens énkép kialakításához, és ennek köszönhetően az egyén több erőfeszítést és energiát fektet be az adott szerepbe, tehát a viselkedés szintjén is bevonódik. Ez a szerepelköteleződés megfigyelhető aspektusa. Emellett a viselkedéses bevonódásra a kötelezettségek és a felelősség is hat. Az eredmények szerint a családba való viselkedéses bevonódás negatívan korrelál a munkahelyen eltöltött órák számával és a munka-család konfliktus mértékével, míg a munkába való viselkedéses bevonódás pozitívan függ össze a munkaórákkal és a munka-család konfliktussal. Emellett, akinél a családba való viselkedéses bevonódás nagyobb mértékű, annak nagyobb az étellel való elégedettsége is, mivel a családdal való elköteleződés védelmet nyújt a munkába való túlzott mértékű involváltsággal és a munkahelyi stresszel szemben.

A munka-család konfliktus okai és következményei

Az általános munka-család konfliktusra nagymértékben hatnak a munkahely követelményei (magas óraszám, rendszertelen ütemezés stb.), illetve a kiegészítés, a munkahelyi feszültség és támogatás, valamint a gyermekek magas száma (Makra és mtsai, 2012; Wall, Capera és Green, 2001). Viszont a családba való bevonódás és a munkával való elégedettség csökkenti a konfliktust (Fub, Nübling, Hasselhorn, Schwappach és Rieger, 2008). Mindemellett a fenti tényezők nagymértékben meghatározzák egyrészt az étellel való elégedettséget (Makra és mtsai, 2012), másrészt az általános jóllétet (Aryee és mtsai, 1999).

A munkával és az étellel való elégedettség, valamint a munka-család konfliktus kapcsolatát tárja fel továbbá Kossek és Ozeki (1998) metaanalízise. Összegzésük szerint a munka-család konfliktus minden formája negatívan korrelál a munkával és az étellel való elégedettséggel, ezen belül viszont a család-munka interferencia kevésbé, mint a munka-család interferencia és az általános munka-család konfliktus. Ehhez járulnak még hozzá az Aryee és munkatársai (1999), Bakker és munkatársai (2004), valamint Schaufeli és Bakker (2004) által végzett kutatások, melyek szerint a szerepkonfliktusok rontják a személy mentális és fizikai jóllétét, és ezáltal hatással vannak az étellel való elégedettségre is. A munkával való elégedettség és a munka-család konfliktus, ezen belül is a munka-család interferencia negatív kapcsolatát Bruck, Allen és Spector (2002) vizsgálata is alátámasztja.

Makra és munkatársai (2012) szerint a munkával való elégedettségre ható tényezőknek három fő csoportját különböztetjük

meg: a munkahelyi klímával kapcsolatos tényezőket, a munkahelyi elvárásokkal összefüggő faktorokat és a munkahelyi erőforrásokat. A munkahelyi klíma lehet feszültségkeltő és támogató. A támogató közeg növeli a munkával való elégedettséget és a mentális egészséget, illetve mérsékli a munka-család interferencia negatív hatását a munkával való elégedettségre, míg a feszültségkeltő közeg és a stressz negatív hatással bírnak a munkával való elégedettségre. Emellett a magas munkahelyi elvárások érzelmi kimerültséghez és a munkahely elhagyásának szándékához vezetnek. A feszültségkeltő és a támogató klímát például erősen befolyásolja, hogy a munkahelyi versengés destruktív vagy konstruktív.

A vizsgálati minta szempontjából releváns kutatások

Ádám, Cserháti, Balog és Kopp (2010) vizsgálata szerint a nők magasabb munka-család konfliktusról, házastársi stresszről, túlvállalásról, valamint alacsonyabb munkahelyi kontrollról számoltak be. Ezenkívül szignifikánsan több orvosnő számolt be súlyos mértékű munka-család konfliktusról, mint férfi orvos (Ádám, Györfly és László, 2009). A stressz következményeinek vizsgálata során a nők körében szignifikánsan alacsonyabbnak bizonyult az általános jóllét mutatója. Egy nő körében végzett további kutatás szerint a munkával való elégedetlenség gyenge negatív kapcsolatban áll a pszichés jóllét mutatóival (Neculai, Salavecz, Stauder és Kopp, 2006).

A magyarországi viszonyokat nézve az egészségügyben a munkaerő jobb kihasználtsága még nem valósult meg. Emellett az egészségpolitikának nem kiemelt területe a dolgozók lelki egészségvédelme. A korábbi évtizedekben az egyének jólléte, az egészség

és más humán szempontok alacsony értéket képviseltek, a munkahelyek pszichoszociális környezete jelentéktelenné vált (Makara, 1994). Az alulfinanszírozottság ennek következménye volt, amelyet csak az egészségügyben dolgozók szakmai elhivatottsága tudott ellensúlyozni. Mindezen tényezők még ma is éreztetik hatásukat, hiszen átütő reformfolyamat még nem került bevezetésre (Pikó, 2001). A nővéri hivatás alacsony presztízsét továbbá máig meghatározza, hogy míg az orvosi szerepkört tradicionálisan férfiak töltötték be, addig a nővéri szakma a szekularizáció után döntően női munkakörre vált (Mauksch, 1972). A szakma társadalmi presztízsének el nem ismertsége miatt a nővérek munkaelégedettsége igen alacsony, társadalmi-anyagi helyzetüket sokan teljesen kiálatástalannak ítélik (Pikó, 2001).

Emellett az egészségügyben dolgozók kiemelten magas stresszhatásnak vannak kitéve mindennapi munkájuk során, sőt az egészségügyi ellátás területén a nővérek tevékenysége az egyik legmagasabb stresszszinttel jellemezhető munkakör (Leppanen és Olkinoura, 1987). Ez részben az ápolási tevékenység azon jellegzetességeiből adódik, mint például a több műszak és az ügyeleti rendszer, de ehhez járulnak még a pszichoszociális stresszhatások is, amelyek háttérben a magas felelősségtudat, az érzelmi megterhelést jelentő helyzetek és a beosztásból eredő szerepkonfliktusok állnak. A szociális hatásokat tekintve a társas kapcsolatokat és a családi élet szervezését is megnehezíti a több műszakos munkakör ellátása. Mindezek fokozottan érintik a nőket (Escriba-Agüir és mtsai, 1993).

Kimutatták, hogy a fokozott fizikai vagy pszichikai megterhelésnek kitett munkahelyeken a tényleges problémát sokszor nem is a munka jellegéből fakadó veszélyhelyzetek

jelentik, hanem a nem megfelelő formális és informális kapcsolatrendszer (Kaufmann és Beehr, 1989). Az intenzív kórházi egységekben dolgozó nővérek stresszterheltsége például alacsonyabbnak mutatkozott, és munkájukkal is lényegesen elégedettebbek voltak, a pontos feladatmeghatározás, a pontos szerepkijelölés és a jobb pszichoszociális munkakörnyezet következtében (Boumans és Landeweerd, 1994). A társas támogatás tehát központi elem a stresszterhelés következményeinek megelőzésében. Emellett egy korábbi vizsgálat szerint a nővérek gyakran hazaviszik munkahelyi problémáikat, mert nem állnak rendelkezésükre a stressz feldolgozásának társas módjai (Pikó és Piczil, 2000).

Egy Csongrád megyében dolgozó nővérek körében végzett kutatás szerint a leggyakoribb stresszforrások az egymás közötti nézeteltérések és viták, valamint az orvos-nővér közötti kapcsolat. A nővérek szerint gyakran állnak a háttérben kommunikációs zavarok, emiatt a pontos információ hiánya is növelheti a feszültséget. A vizitek légköre is szorongásra ad okot, félnek az ilyenkor gyakran előforduló nyilvános megszégyenítéstől. Az állandó túlterheltség, a beosztásból adódó nehézségek és a nővérihiány pedig fokozhatják a feszültséget. A nővérek a stresszforrások felsorolásakor összességében lényegesnek tartották az anyagi, erkölcsi megbecsülés hiányát, a gyógyszer- és eszközhiányt, valamint a rossz szervezésből adódó konfliktushelyzeteket (Pikó & Piczil, 2000).

Az egészségügyben dolgozók körében tehát a társadalmi és munkahelyi viszonyoknak köszönhetően aktuálisává vált a munkahelyi stresszforrások és a munka-család konfliktus feltárása. A támogató klíma kulcsfontosságú ezen stresszorok csökkentésében, amihez pedig hozzájárul, hogy a versengési klíma konstruktív vagy destruktív.

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS HIPOTÉZISEK

Jelen kutatásban célunk a konstruktív és destruktív versengés munka-család konfliktus dimenzióinak, a munkába való bevonódásnak, a családba való bevonódásnak, a munkával és az étellel való elégedettség kapcsolati mintázatát feltárni mind változó-, mind személycentrikus elemzésekkel.

Mivel a konstruktív versengés növeli a szervezet iránti elkötelezettséget, közte és a munkába való bevonódás között pozitív kapcsolatot feltételezünk. Ezzel szemben, mivel a destruktív versengés ellenségeskedéssel és feszült légkörrel jár, közte és a munkával való elégedettség között negatív kapcsolat állhat fenn. Az erőforrások szűkössége a munka-család konfliktus jellemzője is, így a munka-család konfliktus és a destruktív versengés között pozitív kapcsolat jöhet létre. Ehhez hozzájárul, hogy a munka-család konfliktus alapvető stresszforrás, és a stresszes állapot jellemző a destruktív versengésre is, valamint mindkét állapotra jellemző az alacsony teljesítmény és a mentális és fizikai jóllét romlása. Végül, mivel a munka-család konfliktus lehet stresszalapú, ami azt jelenti, hogy az egyik területen átélt stressz átszivárog a másik területre, ezért például a munkahelyen tapasztalt destruktív versengés által okozott stressz beszivároghat a családba, ezáltal konfliktust okozva. Ezzel

szemben a pozitív átszivárgás elmélete szerint az egyik terület pozitív élményei átszivárognak a másik területre. Ezáltal például a munkahelyen való konstruktív versengés okozta pozitív élmények átszivároghatnak a családba, csökkentve ezzel a munka-család konfliktust. Emellett, mivel a destruktív versengés feszült munkahelyi klímát okoz, pozitív kapcsolatban áll a munka-család interferenciával, mivel annak kialakulásában munkahelyi előzmények játszanak inkább szerepet. A konstruktív versengés által keltett pozitív élmények pedig olyan munkahelyi előzményeknek tekinthetők, amelyek csökkentik a munka-család interferenciát. Figyelembe véve továbbá azt, hogy a konstruktív versengés pszichés jólléttel jár, ami pozitív kapcsolatban áll a munkával való elégedettséggel, és a munkával való elégedettség pozitív kapcsolatban áll az étellel való elégedettséggel, a konstruktív versengés és az étellel való elégedettség között pozitív kapcsolatot feltételezünk. Ezzel szemben, mivel a destruktív versengés csökkenti a pszichés jóllétet, ez a csökkenés a munkával való elégedetlenség növekedéséhez vezet, ami csökkentheti az étellel való elégedettséget. Így a destruktív versengés és az étellel való elégedettség között negatív kapcsolat állhat fenn.

Az 1. táblázat foglalja össze a kutatási hipotéziseinket a fenti elméletek alapján.

1. táblázat. Az elméleti bevezető alapján felállított hipotézisek

Vizsgált konstruktum	Várt összefüggés előjele	Vizsgált konstruktum	Szakirodalmi bázis
Konstruktív versengés	+	Munkába való bevonódás	Tjosvold és mtsai (2003)
	-	Munka-család konfliktus	Greenhaus és Beutell (1985) Frone és mtsai (1994) Ilies és mtsai (2009)
	-	Munka-család interferencia	Makra és mtsai (2012) Michel és mtsai (2009) Tjosvold és mtsai (2003)
	+	Élettel való elégedettség	Tjosvold és mtsai (2003) Rathi és Rastogi (2008) Judge és Watanebe (1993)
Destruktív versengés	-	Munkával való elégedettség	Tjosvold és mtsai (2003)
	+	Munka-család konfliktus	Greenhaus és Beutell (1985) Frone és mtsai (1994) Fülöp (2006) Okonkwo (2013)
	+	Munka-család interferencia	Makra és mtsai (2012) Michel és mtsai (2009) Fülöp (2006)
	-	Élettel való elégedettség	Tjosvold és mtsai (2003) Neculai és mtsai (2006) Judge és Watanebe (1993)
Munka-család konfliktus	-	Élettel való elégedettség	Aryee és mtsai (1999) Bakker és mtsai (2004) Schaufeli és Bakker (2004) Kossek és Ozeki (1998)
	-	Munkával való elégedettség	Kossek és Ozeki (1998) Bruck és mtsai (2002)
Munka-család interferencia	-	Élettel való elégedettség	Kossek és Ozeki (1998)
	-	Munkával való elégedettség	Kossek és Ozeki (1998) Bruck és mtsai (2002)
Munkába való bevonódás	+	Munka-család konfliktus	Matthews és mtsai (2012)
Családba való bevonódás	+	Élettel való elégedettség	Matthews és mtsai (2012)

MÓDSZEREK

Résztevők

A vizsgálatban 382 nő vett részt, átlagéletkoruk 42,35 év. Mindannyian az egészségügyben dolgoznak, de ezen belül foglalkozásuk és munkaviszonyuk eltérő volt. A kitöltők legnagyobb része nővéri (36,4%) és asszisztensi (26,4%) munkakörben dolgozik. A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve a kitöltők legnagyobb hányada felső-

fokú végzettséggel rendelkezik (49,5%). Ami a családi állapotukat és gyermekeik számát illeti, a kitöltők többsége házasságban (66,2%), illetve legnagyobb hányaduknak két gyermeke van (42,7%). A családi állapot szerinti pontos eloszlást a 2. táblázat, míg a gyermekek száma szerinti pontos eloszlást a 3. táblázat tartalmazza. A heti munkaórákat tekintve a vizsgálati személyek legnagyobb hányada 40–50 órát dolgozik egy héten (47,9%). A heti túlórákat tekintve az átlag 3,88 óra, a szórás pedig 6,62 óra.

2. táblázat. A vizsgálatban részt vevők családi állapot szerinti eloszlása

Egyedülálló	7 fő	1,8%
Kapcsolatban	43 fő	11,3%
Élettársi kapcsolatban élő	62 fő	16,3%
Házas	253 fő	66,2%
Elvált	15 fő	3,9%
Özvegy	2 fő	0,5%

3. táblázat. A vizsgálatban részt vevők gyermekek száma szerinti eloszlása

Nincs gyermeke	62 fő	16,2%
1 gyermek	96 fő	25,1%
2 gyermek	163 fő	42,7%
3 gyermek	53 fő	13,9%
4 vagy több gyermek	8 fő	2,1%

Vizsgálati eszközök

A kérdőív összesen 48 kérdést tartalmazott. A kérdőív első részében kilenc kérdés vonatkozott az olyan demográfiai adatokra, mint a nem, kor, legmagasabb iskolai végzettség stb. A kérdőív második része a Makra és munkatársai (2012) által létrehozott munka-család konfliktus kérdőívet tartalmazta, amely 28 kérdésből áll: 10 kérdés a munka-család konfliktusra, 10 kérdés a munkába és családba való bevonódásra, 8 állítás pedig a munkával és az étellel való elégedettségre vonatkozott. A válaszadás négyfokú Likert-féle skálán volt lehetséges (1 – „egyáltalán nem jellemző rám”; 4 – „nagyon jellemző rám”). Végül, a kérdőív harmadik része Lauter, Polner és Orosz (2012) Munkahelyi Versengés Kérdőívét tartalmazza, amely 11 tételt tartalmaz, ebből hét tétel tartozik a destruktív, négy tétel a konstruktív versengéshez, amelyek a kérdőív két dimenzióját alkotják. A válaszadás szintén négyfokú Likert-féle skálán volt lehetséges (1 – „soha”; 4 – „mindig”).

A vizsgálat leírása

A vizsgálatához tartozó kérdőív felvétele online módon történt. A vizsgálati személyeket e-mailen, illetve közösségi portálokon keresztül kerestük fel, valamint különböző internetes fórumokon is megosztottuk a kérdőívet. A résztvevők önként vállalkoztak a közreműködésre, a kérdőív kitöltéséért jutalomban nem részesültek. Az instrukcióban a személyek tájékoztatást kaptak a kutatásról, valamint biztosítottuk őket a teljes anonimitásról, ezenkívül felhívtuk figyelmüket az őszinte válaszadás fontosságára.

EREDMÉNYEK

Változók szerinti elemzés

Az eredményeket az 1. táblázatban bemutatott hipotézisek sorrendjében mutatjuk be. A hipotézisek tesztelésére az IBM SPSS Statistics 20-as verzióját használtuk, ezen belül is a lineáris regresszióelemzést.

A regresszióelemzés eredményei szerint:

- a konstruktív versengés 4%-ban magyarázza a munkába való bevonódás varianciáját ($R^2 = 0,039$, $F = 15,24$, $p < 0,001$) pozitív irányban ($\beta = 0,196$, $p < 0,001$);
- a destruktív versengés 12,5%-ban magyarázza a munkával való elégedettség varianciáját ($R^2 = 0,125$, $F = 54,3$, $p < 0,001$) negatív irányban ($\beta = -0,354$, $p < 0,001$);
- a destruktív versengés 8%-ban ($R^2 = 0,083$, $F = 34,6$, $p < 0,001$) pozitív irányban ($\beta = 0,289$, $p < 0,001$) magyarázza a munka-család konfliktus varianciáját;
- a destruktív versengés 9%-ban ($R^2 = 0,09$, $F = 37,44$, $p < 0,001$) pozitív irányban ($\beta = 0,299$, $p < 0,001$) magyarázza a munka-család interferencia varianciáját;

4. táblázat. A lineáris regresszió elemzések eredményei

Amire hat (Függő változó)	Feltételezett hatóváltozó (Független változó)	R ²	F	p	Beta
Konstruktív versengés	Munkába való bevonódás	0,039	15,24	<0,001	0,166
	Munka-család konfliktus	0,006	2,38	=0,123	0,054
	Munka-család interferencia	0,009	3,39	=0,066	0,077
	Élettel való elégedettség	0,004	1,6	=0,206	0,060
Destruktív versengés	Munkával való elégedettség	0,125	54,3	<0,001	0,292
	Munka-család konfliktus	0,083	34,6	<0,001	0,170
	Munka-család interferencia	0,09	37,44	<0,001	0,213
	Élettel való elégedettség	0,099	41,56	<0,001	0,253
Munka-család konfliktus	Élettel való elégedettség	0,169	77,33	<0,001	0,563
	Munkával való elégedettség	0,159	56,1	<0,001	0,503
Munka-család interferencia	Élettel való elégedettség	0,160	72,27	<0,001	0,454
	Munkával való elégedettség	0,135	59,29	<0,001	0,428
Munkába való bevonódás	Munka-család konfliktus	0,028	11,6	=0,001	0,135
Családba való bevonódás	Élettel való elégedettség	0,039	15,48	=0,001	0,253

– a destruktív versengés 10%-ban ($R^2 = 0,099$, $F = 41,56$, $p < 0,001$) és negatív mértékben ($\beta = -0,314$, $p < 0,001$) magyarázza az élettel való elégedettség varianciáját;

– a munka-család konfliktus 17%-ban ($R^2 = 0,169$, $F = 77,33$, $p < 0,001$; $\beta = -0,411$, $p < 0,001$) és negatív irányban; míg

– a munka-család interferencia 16%-ban magyarázza az élettel való elégedettség varianciáját ($R^2 = 0,16$, $F = 72,27$, $p < 0,001$; $\beta = -0,400$, $p < 0,001$), szintén negatív irányban;

– a munka-család konfliktus 13%-ban ($R^2 = 0,129$, $F = 56,1$, $p < 0,001$; $\beta = -0,359$, $p < 0,001$) és negatív irányban; míg

– a munka-család interferencia 13,5%-ban magyarázza a munkával való elégedettség varianciáját ($R^2 = 0,135$, $F = 59,29$, $p < 0,001$; $\beta = -0,367$, $p < 0,001$), szintén negatív irányban;

– a munkába való bevonódás 3%-ban magyarázza a munka-család konfliktus varianciáját ($R^2 = 0,028$, $F = 11,06$, $p = 0,001$), mégpedig pozitív irányban ($\beta = 0,168$, $p = 0,001$);

– a családba való bevonódás 4%-ban magyarázza az élettel való elégedettség varianciáját ($R^2 = 0,039$, $F = 15,48$, $p < 0,001$) pozitív irányban ($\beta = 0,198$, $p < 0,001$).

A lineáris regresszió elemzések eredményei a 4. táblázatban láthatók.

Személyközpontú elemzés

Személyközpontú eredmények a konstruktív és destruktív versengés alapján

Mivel a vizsgálati személyek különböző mértékben hajlamosak a konstruktív vagy destruktív versengés stratégiáit követni, ennek leírására a kétfajta versengés szerint három-három csoportba osztottuk a résztvevőket aszerint, hogy kis-, közepes vagy nagymértékben hajlamosak a konstruktív vagy a destruktív versengésre. Ezt összegezve öt csoportot hoztunk létre: 1. mind a két versengés esetében az alsó harmadba tartozók ($N = 56$); 2. a destruktív versengést tekintve a felső harmadba tartozók, de a konstruktív versengést tekintve az alsó vagy a középső harmadba tartozók ($N = 114$); 3. mindkét versengés esetén a középső vagy alsó harmadba

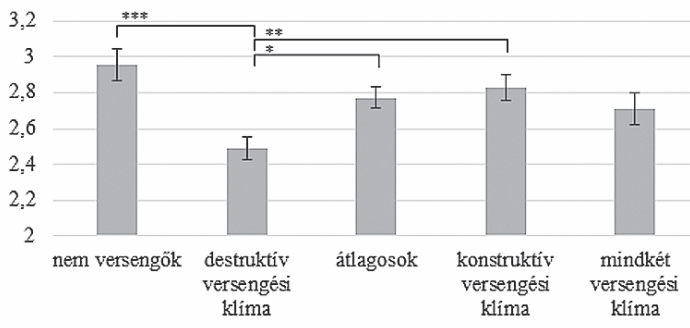
tartozók (N = 94); 4. a konstruktív versengés esetében a felső, míg a destruktív versengést tekintve az alsó vagy középső csoportba tartozók (N = 82); 5. mindkét versengés esetén a felső harmadba tartozók (N = 36).

Egy szempontos varianciaanalízis segítségével vizsgáltuk meg, van-e a csoportok között szignifikáns különbség a munka-család konfliktust, a munka-család interferenciát, a munkával és étellel való elégedettség tekintve. A próba szerint szignifikáns eredmény van a munka-család konfliktus [F(4;377) = 5,491, $p < 0,001$], a munka-család interferencia [F(4;377) = 5,9, $p < 0,001$], a munkával való elégedettség [F(4;377) = 11,681, $p < 0,001$], valamint az étellel való elégedettség [F(4;377) = 6,203, $p < 0,001$] területén. Így ezeket a változókat tekintve van a csoportok átlagai között szignifikáns különbség.

Ahol az egy szempontú varianciaanalízis szignifikáns eredményt mutatott, ott Tukey HSD post hoc teszttel vizsgáltuk meg, hogy mely csoportok között észlelhető a szignifikáns különbség. Az étellel való elégedettség esetében szignifikáns különbség fedezhető

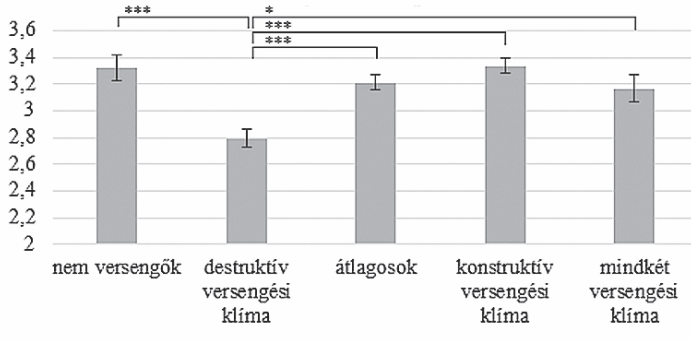
fel az 1-es és a 2-es ($p < 0,001$), a 2-es és a 3-as ($p = 0,017$), valamint a 2-es és a 4-es ($p = 0,003$) csoportok között. A munkával való elégedettséget véve szignifikáns különbség volt kimutatható az 1-es és a 2-es ($p < 0,001$), a 2-es és a 3-as ($p < 0,001$), a 2-es és a 4-es ($p < 0,001$), valamint a 2-es és az 5-ös (mindkét versengésre hajlamosak) csoportok között ($p = 0,021$). A teszt munka-család konfliktust tekintve szignifikáns különbséget mutatott az 1-es (nem versengők) és a 2-es (destruktív versengők, $p = 0,005$), valamint a 2-es és a 4-es (konstruktív versengők) csoportok között ($p < 0,001$). Továbbá a munka-család interferenciát nézve szignifikáns különbség található az 1-es és a 2-es ($p < 0,001$), 2-es és 3-as (átlagosok, $p = 0,005$), valamint a 2-es és a 4-es ($p < 0,001$) csoportok között.

A 2-es csoport érte el a legalacsonyabb átlagpontoszámot: az a személy a legkevésbé elégedett az életével, aki a destruktív versengést tekintve a felső, míg a konstruktív versengést tekintve az alsó vagy középső harmadba tartozik. Ez csak annál nem tér el szignifikánsan, aki mindkét versengési klímát nagymértékben átéli (1. ábra).

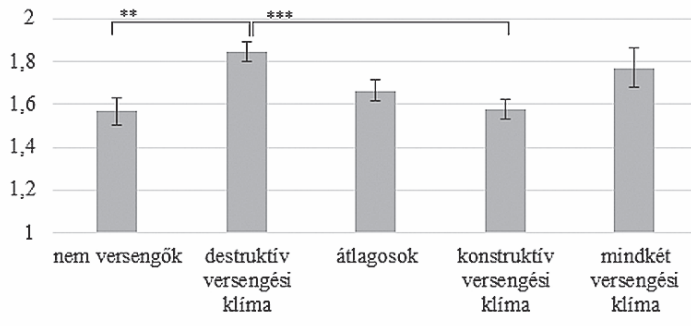

1. ábra. Az étellel való elégedettség átlagpontoszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben hajlamos a destruktív vagy a konstruktív versengésre (N = 382).

A szóródási mutató az átlag standard hibája

2. ábra. A munkával való elégedettség átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben hajlamos a destruktív vagy a konstruktív versengésre (N = 382).
A szóródási mutató az átlag standard hibája

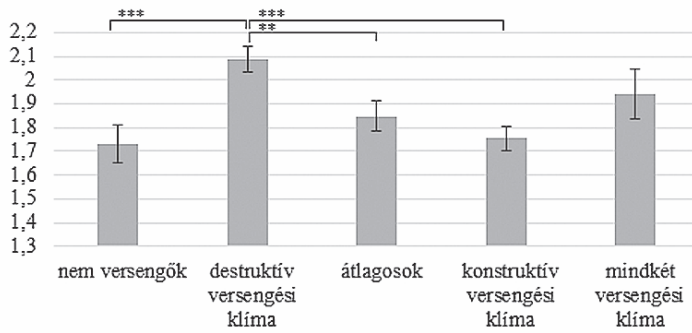

3. ábra. A munka-család konfliktus átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben hajlamos a destruktív vagy konstruktív versengésre (N = 382). A szóródási mutató az átlag standard hibája

Szintén a 2-es csoport érte el a legalacsonyabb átlagpontszámot. Ennek értelmében az a személy a legkevésbé elégedett a munkájával, aki a destruktív versengést tekintve a felső, míg a konstruktív versengést tekintve az alsó vagy középső csoportba tartozik (2. ábra).

A 2-es csoportra jellemző a legmagasabb átlagpontszám. Ez alapján az a személy éli át

a legnagyobb mértékű munka-család konfliktust, aki a destruktív versengést tekintve a felső, míg a konstruktív versengést tekintve az alsó vagy középső csoportba tartozik. Ez szignifikánsan nagyobb, mint annál, aki nem érzlel versengő klímát, vagy annál, aki konstruktív versengő klímát érzlel. Viszont a többi csoporttól nem tér el szignifikánsan (3. ábra).

4. ábra. A munka-család interferencia átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben hajlamos a destruktív vagy a konstruktív versengésre (N = 382).
A szóródási mutató az átlag standard hibája

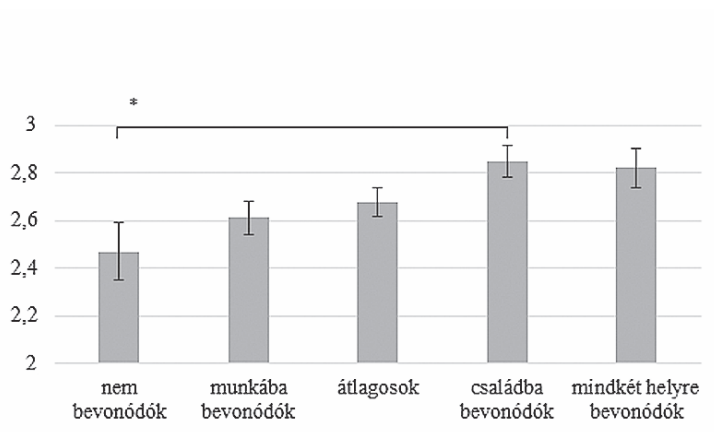
Szintén a 2-es csoportra jellemző a legmagasabb átlagpontszám. Így az a személy éli át a legnagyobb mértékű munka-család interferenciát, aki a destruktív versengést tekintve a felső, míg a konstruktív versengést tekintve az alsó vagy középső csoportba tartozik. Ez szignifikánsan csak annál nem tér el, aki mindkét típusú versengő klímát észleli a munkahelyén (4. ábra).

Személyközpontú eredmények a munkába és családba való bevonódás alapján

A személyközpontú elemzés során további célunk volt megmutatni, hogy az egyes személyek miként élik meg a munka-család konfliktust, illetve milyen egyéni különbségek mutatkoznak a munkába és a családba való bevonódásban, valamint az étellel való elégedettségben. Mivel a vizsgálati személyek különböző mértékben vonódnak be a munkába és a családba, ennek leírására a két-fajta bevonódás szerint három-három csoportba osztottuk be a résztvevőket, majd ezt összegezve öt csoportot hoztunk létre. Ez az öt csoport a következő: 1. mind a két bevonódás esetében az alsó harmadba tartozók

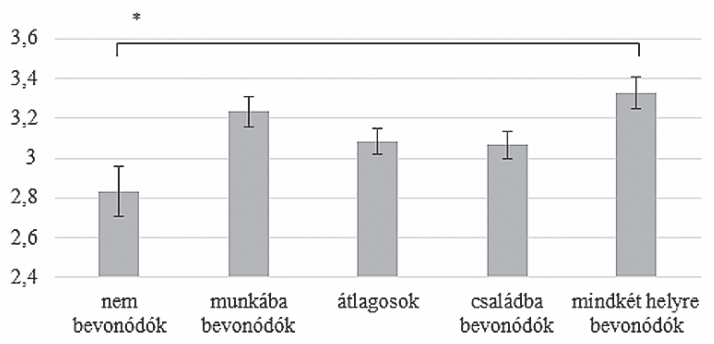
(N = 28); 2. a munkába való bevonódást tekintve a felső harmadba tartozók, de a családba való bevonódást tekintve az alsó vagy a középső harmadba tartozók (N = 77); 3. mindkét bevonódás esetén az alsó vagy középső harmadba tartozók (N = 106); 4. a családba való bevonódást tekintve a felső, míg a munkába való bevonódást tekintve az alsó vagy középső harmadba tartozók (N = 116); 5. mindkét bevonódás esetén a felső harmadba tartozók (N = 55).

Egy szempontú varianciaanalízis segítségével vizsgáltuk meg, van-e a csoportok között szignifikáns különbség az étellel és a munkával való elégedettség, a munka-család konfliktus, ezen belül is a munka-család és család-munka interferencia, valamint a konstruktív és destruktív versengés terén. A próba szignifikáns eredményt mutatott az étellel való elégedettség $F(4,377) = 3,125$; $p = 0,015$, a munkával való elégedettség $F(4,377) = 3,421$, $p = 0,009$, a munka-család konfliktus $F(4,377) = 2,663$, $p = 0,032$, valamint a munka-család interferencia esetén $F(4,377) = 2,508$, $p = 0,042$. Így ezeket a változókat tekintve van a csoportok átlagai

5. ábra. Az étellel való elégedettség átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben vonódik be a munkába, illetve a családba (N = 382).

A szóródási mutató az átlag standard hibája

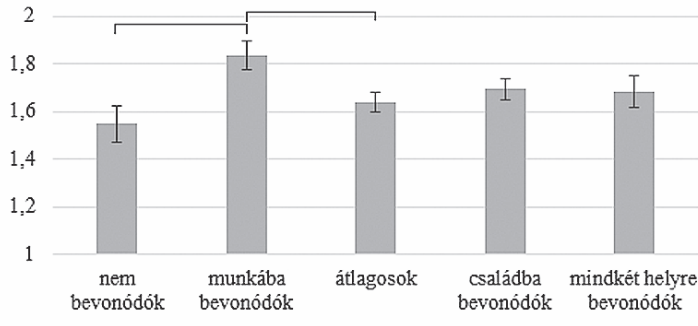
6. ábra. A munkával való elégedettség átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben vonódik be a munkába, illetve a családba (N = 382).

A szóródási mutató az átlag standard hibája

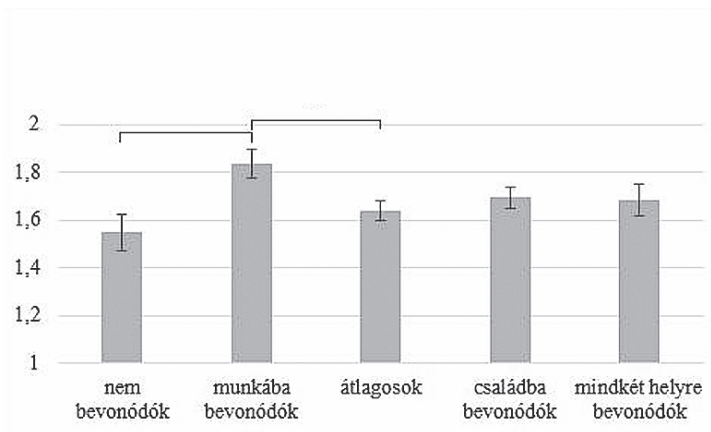
között szignifikáns különbség. A család-munka interferenciát, valamint a konstruktív és destruktív versengést tekintve a próba nem mutatott szignifikáns különbséget.

Ahol az egy szempontú varianciaanalízis szignifikáns eredményt mutatott, ott szintén Tukey HSD post hoc teszttel vizsgáltuk meg, hogy mely csoportok között észlelhető szignifikáns különbség. A teszt szerint az étellel

való elégedettséget tekintve szignifikáns különbség észlelhető az 1-es (legkevésbé bevonódók) és a 4-es (családba bevonódók) csoportok között ($p = 0,048$). Ami a munkával való elégedettséget illeti, az 1-es és az 5-ös (mindkét helyre bevonódók) csoportok között ($p = 0,014$) található szignifikáns különbség. A munka-család konfliktust véve nem találtunk szignifikáns különbséget egyik csoport között

7. ábra. A munka-család konfliktus átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben vonódik be a munkába, illetve a családba (N = 382).
A szóródási mutató az átlag standard hibája

8. ábra. A munka-család interferencia átlagpontszámainak alakulása aszerint, hogy az egyén milyen mértékben vonódik be a munkába, illetve a családba (N = 382).
A szóródási mutató az átlag standard hibája.

sem. Viszont az 1-es és a 2-es (munkába bevonódók) csoport ($p = 0,054$), valamint a 2-es és a 3-as (átlagosok) csoport között ($p = 0,053$) tendenciaszerű különbség volt megfigyelhető. Végül a munka-család interferenciát nézve a 2-es és a 3-as csoportok között ($p = 0,042$) mérhető szignifikáns különbség.

A 4-es csoport érte el a legmagasabb átlagpontszámot az étellel való elégedettség

terén. Tehát az a személy értékelte a legmagasabban az étellel való elégedettségét, aki a családba a legnagyobb mértékben, a munkába viszont csak kis- vagy közepes mértékben vonódik be. Ez szignifikánsan nagyobb érték, mint annál, aki a legkevésbé vonódik be a családi életbe és a munkába, viszont szignifikánsan nem tér el a többi három csoporttól (5. ábra).

A munkával való elégedettséget tekintve az 5-ös csoport érte el a legmagasabb átlagpontoszámot. Így az az egyén értékelte a legmagasabbra a munkával való elégedettségét, aki mind a két bevonódást tekintve a felső harmadba tartozik, tehát mindkettőbe a legnagyobb mértékben vonódik be. Ez szignifikánsan nagyobb érték, mint annál, aki mindkét élettérbe bevonódik, viszont szignifikánsan nem tér el a többi három csoporttól (6. ábra).

A 2-es csoport érte el a legnagyobb pontoszámot. Tehát az a személy számol be a legmagasabb munka-család konfliktusról, aki a munkába való bevonódást tekintve a felső harmadba, de a családba való bevonódást tekintve az alsó vagy a középső harmadba tartozik. Ez szignifikánsan nagyobb, mint annál, aki nagyon kis mértékben vagy közepes mértékben vonódik be mindkét élettérbe. Viszont szignifikánsan nem tér el a többi csoporttól (7. ábra).

Végül, a munka-család interferenciát nézve szintén a 2-es csoport érte el a legmagasabb átlagpontoszámot, így ez a csoport számolt be a legmagasabb munka-család interferenciáról is. Ez szignifikánsan nagyobb érték, mint annál, aki közepes mértékben vonódik be mindkét élettérbe, viszont a többi három csoporttól nem tér el szignifikánsan (8. ábra).

MEGVITATÁS

Eredményeink szerint tehát a konstruktív versengés gyenge pozitív kapcsolatban áll a munkába való bevonódással. Ezt a kapcsolatot mediálhatja a szervezeti elköteleződés, a produktivitás, a munkatársak közti jó viszony és a támogató munkahelyi klíma (Fülöp, 2006; Orosz és mtsai, 2012). A megfelelő munkahelyi légkör tehát elősegíti

a munkába való nagyobb mértékű bevonódást (Tjosvold és mtsai, 2003). Emellett a destruktív versengés negatív kapcsolatban áll a munkával való elégedettséggel. Ehhez hozzájárul az ellenséges, feszült légkör, illetve a bizalmatlanság, ami rontja a munkahelyen lévő személyközi kapcsolatokat, illetve a teljesítményt is (Fülöp, 2006).

Emellett a destruktív versengés és a munka-család konfliktus pozitívan korrelál egymással. A negatív átszivárgás releváns lehet ennek magyarázatában (Okonkwo, 2013). Elképzelhető, hogy az egyik területen megélt negatív érzelmek és feszültségek átszivárognak a másik területre, elégedetlenséget és konfliktust okozva. Saját vizsgálati eredményünk azt mutatja, hogy az egészségügyi dolgozóknál az intenzív konstruktív versengés nem áll összefüggésben a munka-család konfliktusok kialakulásával. Ezzel szemben a destruktív munkahelyi versengési klíma pozitív összefüggésben áll a munka-család konfliktusokkal. Az oksági kapcsolat kérdéses. Elképzelhető, hogy a munka-család konfliktus képes destruktív versengést generálni a munkahelyen, ennél azonban valószínűbb, hogy a destruktív versengés nehézségei beszivárognak a magánéletbe, létrehozva ezáltal a munka-család konfliktust.

Láthattuk, hogy a konstruktív versengés továbbá nem áll összefüggésben az étellel való elégedettséggel sem. Mindez arra utal, hogy attól, hogy a munkahelyen konstruktívan viszonyulnak a versengéshez, nem fogja azt eredményezni, hogy a személy elégedettebb lesz az életével (vagy fordítva). Azonban a konstruktív versengés elősegíti a munkába való bevonódást (Tjosvold és mtsai, 2003), ami korábbi tanulmányok szerint (Matthews és mtsai, 2012) elősegítheti a munka-család konfliktus kialakulását. Ezt jelen esetben nem mutattuk ki. Érzékelhető, hogy a konstruktív

versengés és az étellel való elégedettség kapcsolata komplex viszonyban áll egymással. Ennek feltárása további kutatást igényel.

Vizsgálatunk arra is rávilágított, hogy a destruktív versengés negatív összefüggést mutat az étellel való elégedettséggel. A korábbi kutatások szerint a destruktív versengés csökkenti a pszichés jóllétet, ezáltal csökkenti a munkával való elégedettséget is (Fülöp, 2006). Ez az étellel való elégedettség csökkenéséhez vezet, így a destruktív versengés indirekten hat az étellel való elégedettségre (Kossek és Ozeki, 1998). A jelen eredmények szerint a destruktív versengés a káros hatásai által direkt módon is csökkenti az étellel való elégedettséget, ezért úgy tűnik, hogy a destruktív versengés elegendő negatív érzést indukál ahhoz, hogy az egyén szubjektív jóllétét szignifikánsan csökkentse. Szemben a konstruktív versengési klímával, a destruktív klíma kimutathatóan összefügg azzal, hogy az emberek általában rosszabbul érzik magukat. Az oksági kapcsolatok megállapításához azonban kísérletekre lenne szükség. Mindenesetre lényegesnek tűnik a nem destruktív munkahelyi klíma kialakítása a munkavállaló szubjektív jólléte érdekében.

A munka-család konfliktus negatív összefüggésben áll az étellel való elégedettséggel. Amstad, Meier, Fasel, Elfering és Semmer (2011) vizsgálatukban rávilágítanak a munka-család konfliktus negatív következményeit nézve az olyan területfüggetlen faktorok vizsgálatának fontosságára, mint az általános jóllét vagy az étellel való elégedettség. Úgy tűnik, hogy a munka-család okozta sok negatív következmény összességében rontja az étellel való elégedettséget. A fent említett negatív következmények közül főleg a depresszió (Frone, Russell és Cooper, 1997), a munkahelyi stressz, vala-

mint a munkával és családdal való elégedetlenség (Calvo-Salguero és mtsai, 2012) kapcsolhatóak az étellel való elégedetlenséghez.

A munka-család interferencia negatívan hat az étellel való elégedettségre. Ez azzal magyarázható, hogy mivel a munka-család interferencia a munka-család konfliktus azon formája, melynek kialakulásában munkahelyi tényezők játszanak szerepet (Makra és mtsai, 2012), az olyan munkahelyi előzmények, mint a munkahelyi stressz és az ebből következő munkával való elégedetlenség, rontják az egyén általános jóllétét és étellel való elégedettségét (Kossek és Ozeki, 1998). Tehát a munka életterében megélt negatív élmények nagy hatással vannak az egyén egész életére, és számottevően ronthatják annak szubjektíven megélt minőségét.

Az eredmények szerint a munka-család konfliktus egy olyan stresszor (főleg a stresszalapú munka-család konfliktus), amely csökkenti a munkával való elégedettséget (Kossek és Ozeki, 1998), mivel a stressz mind a munka, mind a család életterében jelentkezik. Ezáltal feszült légkör jön létre, megnövekszik a munkahelyi stressz, amely akár kiégéshez is vezethet. Emellett az, hogy a munka-család interferencia negatív hatással van a munkával való elégedettségre, úgy értelmezhető, hogy a munka-család interferencia kialakulásában munkahelyi előzmények játszzák a fő szerepet (Makra és mtsai, 2012), és ezek a negatív munkahelyi előzmények csökkentik a munkával való elégedettséget (Kossek és Ozeki, 1998).

A munkába való bevonódás növeli a munka-család konfliktus előfordulásának lehetőségét. A két jelenség korrelációja azzal magyarázható, hogy a munkába való bevonódás növeli a munkahelyen eltöltött idő mennyiségét (munkaórák és túlórák), illetve a munkába fektetett energia arányát, ezáltal

a családra már kevesebb idő és energia jut, így konfliktus alakul ki a két életterület között. Ez az eredmény továbbá jól alátámasztja Greenhaus és Beutell (1985) klasszikus elméletét a munka-család konfliktus típusairól.

Ezenkívül annak háttérében, hogy a családba való bevonódás pozitívan hat az élettel való elégedettségre, az állhat, hogy a családnak védelmező szerepe van a munkába való túlzott mértékű involváltsággal és munkahelyi feszültséggel szemben, amelyek csökkentik az élettel való elégedettséget (Matthews és mtsai, 2012). Ez a kapcsolat a nőknél még markánsabb lehet, mivel hagyományos nemi szerepeik szerint ők nagyobb mértékben szocializálódnak a családi felelősségvállalásra, így jól is érzik magukat, ha ebben az élettérben teljesebben ki (Calvo-Salguero és mtsai, 2012). Ide kapcsolható még Ádám és munkatársainak (2010) vizsgálata is, miszerint a nők azért élnek át magasabb munkahelyi stresszt, mert kisebb kontrollal rendelkeznek munkahelyükön, és munkájuk is kevésbé komplex, mint a férfiaké. Ehhez még hozzájárul, hogy a kutatásban a magas stresszszinttel jellemezhető egészségügyben dolgozók vettek részt.

Az eredmények szerint a munka-család interferencia csökkenti a munkával és az élettel való elégedettséget, és ennek munkahelyi előzményei vannak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a munkahelyen történt események és a munkahelyi stressz negatívabb hatással van az egyén jóllétére, mint a családban történt események. A munkahelyen történt negatív eseményekkel elképzelhető, hogy azért lehet nehezebben megküzdeni, mert nincs ott egy támogató családtag, aki csökkentené a stresszt. Ehhez járul hozzá az az eredmény is, hogy a munkába való bevonódás növeli a munka-család konfliktus mértékét, így negatív hatása van az egyénre

nézve. Ezért fontos az olyan munkahelyi tényezők hatásának feltárása a munka-család konfliktusra, mint a munkahelyi versengés.

A konstruktív és destruktív versengésre munkahelyi klímával kapcsolatos személyorientációjú elemzést tekintve az a személy éli át a legnagyobb mértékű munka-család konfliktust és munka-család interferenciát, aki a destruktív versengésre a legnagyobb mértékben, míg a konstruktív versengésre csak kicsi vagy közepes mértékben hajlamos. Ennek háttérében az állhat, hogy a destruktív versengés okozta stressz átszivárog a családi élettérbe (Okonkwo, 2013). Továbbá az ebbe a csoportba tartozó személy elégedett a legkevésbé a munkájával és az életével. Ez alátámasztja a destruktív versengés káros hatásait az egyénre nézve (Tjosvold és mtsai, 2003). Végül, az a személy vonódik be a legjobban a munkájába, aki munkahelyét olyannak látja, ahol a konstruktív versengés dominál, míg a destruktív versengés csak közepes vagy kismértékben van jelen. Ennek háttérében az áll, hogy a konstruktív versengéshez elengedhetetlen a munkatársakkal való együttműködés, a nyílt, őszinte viselkedés, amihez erőfeszítéseket kell tenni. Így az egyén sok energiát fektet a munkájába, és jobban bevonódik abba (Fülöp, 2006). Kérdés, hogy ez nem vezethet-e munkafüggőséghez az ő esetükben, ezért mindez újabb kutatásokhoz adhat kérdéseket.

A személyközpontú elemzés további eredményeit tekintve az a személy a legelégedettebb az életével, aki a családba való bevonódást tekintve a felső harmadba, míg a munkába való bevonódást tekintve az alsó vagy középső harmadba tartozik. Ezt az eredményt egyrészt a minta sajátosságával is lehet magyarázni, mivel a nők hagyományos szerepeiket tekintve nagyobb valószínűséggel érzik jól magukat a családi közegben és

teljesednek ki feleségként, anyaként és háztartásvezetőként (Calvo-Salguero és mtsai, 2012). Mindez igaz lehet olyan kulturális közegben, ahol a hagyományos nemi szerepek dominánsak.

Ezenkívül a munkával való elégedettség annál a csoportnál a legnagyobb mértékű, ahol mind a családba, mind a munkába erős a bevonódás. A munkába való bevonódás és a munkával való elégedettség, valamint a családba való bevonódás és a családi támogatás pozitív kapcsolatát Adams, King és King (1996) kutatása is alátámasztotta. Ez az eredmény azzal magyarázható, hogy mivel az egyén nagymértékben bevonódik a munkájába, elkötelezett lesz a szervezet iránt, és az ott tapasztalt pozitív és negatív élményeket is intenzíven megéli. Az olyan negatív élményeket, mint például a munkahelyi stressz pedig a családja segíti enyhíteni, amelybe szintén nagymértékben bevonódik, mert a családnak védelmező hatása lehet a magas munkahelyi stresszel szemben (Calvo-Salguero és mtsai, 2012).

A legnagyobb mértékű munka-család konfliktust az a dolgozó éli át, aki a munkába a legnagyobb mértékben, a családban viszont csak közepesen vagy kismértékben vonódik be. A munka-család konfliktus azért alakulhat ki könnyebben náluk, mert nem érvényesül akkora mértékben a család védelmező szerepe a stresszterhek ellen, mint azoknál, akik a családba is nagymértékben bevonódnak. Ez fokozottan jelenhet meg a nőknél, akik hagyományos nemi szerepeiket tekintve jobban bevonódnak a családba (Calvo-Salguero és mtsai, 2012).

Összességében a munkába való bevonódás kedvezőtlen hatással lehet az egyénre, fő-

leg ha nem megfelelő a családi élete vagy nem tud abba olyan mértékben bevonódni, amennyire szeretne. Emellett a munkahelyi társas támogatás hiánya is fokozza a stresszhatást. Így egyre fontosabbá válik az olyan munkahelyi stresszorok feltárása, mint a destruktív versengés. A destruktív versengés nemcsak a munka-család konfliktus elősegítésével, hanem önmagában is rontja az egyén élettel és munkával való elégedettségét. Mivel a munkavállalók egyre több időt töltenek a munkahelyükön, egyre fontosabbá válik a megfelelő munkahelyi légkör és szervezeti kultúra megteremtése. Ez a változás kiemelten érinti a nőket, és főleg azokat, akik olyan stresszes munkahelyen dolgoznak, mint az egészségügy.

KONKLÚZIÓ

Tudomásunk szerint a munkahelyi versengési klíma szerepével a munka-család konfliktusok és bevonódás témakörében korábban nem foglalkoztak. Mind korrelációs, mind személyorientációjú elemzéseink szerint azonban egy olyan területről van szó, amely nem elhanyagolható. Különösen tekintetbe véve azt, hogy a destruktív versengési klíma összefüggésben áll az egyén szubjektív jóllétével. Belegondolva abba, hogy a munka az élet egy része, és az ott megjelenő számtalan hatás közül a destruktív versengés csak egy, ez az eredmény azt sugallja, hogy további kutatásokban érdemes feltárni, hogy milyen módon és mely területeken hat a destruktív munkahelyi versengési klíma az emberek életére.

SUMMARY

RELATIONSHIP OF COMPETITIVE CLIMATE AT WORKPLACE AND WORK-FAMILY CONFLICT

Background and aims: The aim of this study was to explore several aspects of the relationship between competitive climate at work and work-family conflict among women working in healthcare. *Methods:* 382 female participants working in healthcare filled in the online survey. *Results:* According to the results, constructive competition has a positive relationship with work-involvement, while destructive competition has a negative relationship with life satisfaction. Furthermore, work-family conflict and especially work-to-family conflict has a positive relationship with destructive competition but has no considerable relationship with constructive competition. According to the person-centered analysis, those who are significantly involved in the family domain, but slightly less involved in the work domain are the most satisfied with their life. *Discussion:* Results underpin, that excessive work-involvement and destructive competition could be harmful for the individual's well-being, and this is especially important among women working in healthcare. *Keywords:* work-family conflict, work- and family-involvement, job and life satisfaction, competitive climate at work, healthcare, women

IRODALOM

- ÁDÁM, S., CSERHÁTI, Z., BALOG, P. & KOPP, M. (2010): Nemi különbségek a stressz szintjében és a pszichoszociális jóllét mutatóiban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11, 4, 277–296.
- ÁDÁM, S., GYÖRFFY, Z. & SUSÁNSZKY, É. (2008): Physician Burnout in Hungary A Potential Role for Work-Family Conflict. *Journal of Health Psychology*, 13(7), 847–856.
- ÁDÁM, S., GYÖRFFY, Z. & LÁSZLÓ, K. (2009): A munkahelyi elégedetlenség magas prevalenciája orvosnők körében: a munkahelyi és családi szerepek közötti konfliktus, mint lehetséges rizikótényező. *Orvosi hetilap*, 150(31), 1451–1456.
- AMSTAD, F. T., MEIER, L. L., FASEL, U., ELFERING, A. & SEMMER, N. K. (2011): A meta-analysis of work-family conflict and various outcomes with a special emphasis on cross domain versus matching-domain relations. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16, 2, 151–169.
- ARYEE, S., FIELDS, D. & LUK, V. (1999): A cross-cultural test of a model of the work-family interface. *Journal of Management*, 25, 4, 491–511.
- BAKKER, A. B., DEMEROUTI, E. & VERBEKE, W. (2004): Using the job demands-resources model to predict burnout and performance. *Human Resource Management*, 43, 1, 83–104.
- BOUMANS, N. P. G. & LANDEWEERD, J. A. (1994): Working in an intensive or non-intensive care unit: Does it make any difference? *Heart & Lung: the Journal of Critical Care*, 23(1), 71–79.

- BRUCK, C. S., ALLEN, T. D. & SPECTOR, P. E. (2002): The Relation between Work–Family Conflict and Job Satisfaction: A Finer-Grained Analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 60, 3, 336–353.
- CALVO-SALGUERO, A., MARTÍNEZ-DE-LECEA, J.-M. S. & DEL CARMEN AGUILAR-LUZÓN, M. (2012): Gender and work–family conflict: Testing the rational model and the gender role expectations model in the Spanish cultural context. *International Journal of Psychology*, 47, 2, 118–132.
- DRUMMOND, S., O'DRISCOLL, M. P., BROUGH, P., KALLIATH, T., SIU, O. L., TIMMS, C., ... & LO, D. (2016): The relationship of social support with well-being outcomes via work–family conflict: Moderating effects of gender, dependants and nationality. *Human Relations*, 0018726716662696.
- ESCRIBA-AGÜIR, V., PEREZ-HOYOS, S. & BOLUMAR, F. (1993): Effects of work organization on the mental health of nursing staff. *Journal of Nursing Management*, 1, 3–8.
- FIRTH-COZENS, J. (2001): Interventions to improve physicians' well-being and patient care. *Social Science & Medicine*, 52, 215–222.
- FRONE, M., RUSSELL, M. & COOPER, M. (1997): Relation of work–family conflict to health outcomes: A four-year longitudinal study of employed parents. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 325–335.
- FUB, I., NÜBLING, M., HASSELHORN, H., SCHWAPPACH, D. & RIEGER, M. (2008): Working conditions and work-family conflict in German hospital physicians: Psychosocial and organisational predictors and consequences. *BMC Public Health*, 8, 353.
- FÜLÖP, M. (2006): Egyéni és csoportos versengés a szervezetekben. In: Mészáros Aranka (szerk.): *A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága*. Z-Press Kiadó, Miskolc. 194–232.
- GREENHAUS, J. H. & BEUTELL, N. J. (1985): Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10, 1, 76–88.
- ILIES, R., WILSON, K. S. & WAGNER, D. T. (2009): The Spillover Of Daily Job Satisfaction Onto Employees' Family Lives: The Facilitating Role of Work-Family Integration. *Academy of Management Journal*. 52, 1, 87–102.
- JUDGE, T. A. & WATANABE, S. (1993): Another Look at the Job Satisfaction – Life Satisfaction Relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78, 6, 939–948.
- KAUFMANN, G. M. & BEEHR, T. A. (1989): Occupational stressors, individual strains, and social supports among police officers. *Human Relations*, 42, 185–197.
- KOSSEK, E. E. & OZEKI, C. (1998): Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship: A review and directions for organizational behavior-human resources research. *Journal of Applied Psychology*, 83, 139–149.
- LAUTER, A., POLNER, B. & OROSZ, G. (2012): Szervezeti kreativitás a konstruktív és destruktív versengés tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 4, 5–30.
- LEPPANEN, R. A. & OLKINOURA, M. D. (1987): Psychological stress experienced by health care personnel. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 13, 1–8.
- MACEWEN, K. E. & BARLING, J. (1994): Daily consequences of work interference with family and family interference with work. *Work & Stress*, 8(3), 244–254.

- MAKARA, P. (1994): Policy implications of differential health status in East and West Europe: the case of Hungary. *Social Science and Medicine*, 39, 1295–1302.
- MAKRA, E., FARKAS, D. & OROSZ, G. (2012): A munka-család konfliktus kérdőív magyar validálása és a munka-család egyensúlyra ható tényezők. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67, 3, 491–518.
- MAUKSCH, H. (1972): Nursing: Churning for a change? In: Freeman, H. E., Levine, S. & Reeder, L. G. (eds): *Handbook of medical sociology*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- MATTHEWS, R. A., SWODY, C. A. & BARNES-FARRELL, J. L. (2012): Work Hours and Work–Family Conflict: The Double-edged Sword of Involvement in Work and Family. *Stress and Health*, 28, 3, 234–247.
- MICHEL, J. S., MITCHELSON, J. K., KOTRBA, L. M., LEBRETON, J. M. & BALTES, B. B. (2009): A comparative test of work-family conflict models and critical examination of work-family linkages. *Journal of Vocational Behavior*, 74, 199–218.
- NECULAI, K., SALAVECZ, GY., STAUDER, A. & KOPP, M. (2006): Munkahelyi tényezők és pszichés jól-lét az oktatás és a kultúra területén dolgozó nők körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7, 1, 111–123.
- OKONKWO, E. (2013): Correlational Analysis of Work-Family Conflict Bi-directionality. *Ife Psychologia*, 21, 2, 301–308.
- OROSZ, G., SALAMON, J., MAKKAI, A. & TURCSIK, Á. B. (2012): Konstruktív versengés az autópiaiaci szervezetekben. *Alkalmazott Pszichológia*, 3, 5–32.
- PIKÓ, B. (2001): A nővéri munka magatartástudományi vizsgálata: pszichoszomatikus tünetek – munkahelyi stressz – társas támogatás. *Lege Artis Medicinae*, 11(4), 318–325.
- PIKÓ, B. & PICZIL, M. (2000): „És rajtunk ki segít...?” – Kvalitatív egészségpszichológiai elemzés a nővéri hivatásról. *Esély*, 10, 110–120.
- PIKÓ, B. & PICZIL, M. (2006): A pszichoszociális munkakörnyezeti jellemzők összefüggése az életelégedettséggel nővérek körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7, 4, 301–310.
- RATHI, N. & RASTOGI, R. (2008): Job Satisfaction and Psychological Well-Being. *The Icfai University Journal of Organizational Behavior*, 7, 4, 47–57.
- SCHAUFELI, W. B. & BAKKER, A. B. (2004): Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 3, 293–315.
- TJOSVOLD, D., JOHNSON, D. W., JOHNSON, R. T. & SUN, H. (2003): Can Interpersonal Competition Be Constructive Within Organizations? *The Journal of Psychology*, 137, 1, 63–84.
- WALL, G. D., CAPELA, L. M. & GREENE, W. E. (2001): Towards a source stressors model of conflict between work and family. *Review of Business*, 22, 86–91.
- WANG, P., LAWLER, J. J. & SHI, K. (2010): Work–family conflict, self-efficacy, job satisfaction, and gender: Evidences from Asia. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(3), 298–308.

MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON: A POLITIKAI ATTITÚDOK ÉS A MORÁLIS FELELŐSSÉGVÁLLALÁS SZEREPE A KOLLEKTÍV CSELEKVÉSBEN

CSABA Sára – BELINSZKY Anna – LUKÁCS Zsófia Anna – LANTOS Nóra Anna – KENDE Anna¹
ELTE PPK Szociálpszichológia Tanszék
csaba.sara@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A 2015-ben lezajlott menekültkrízis és az azt megelőző kormányzati kommunikáció nagy tiltakozó megmozdulásokat váltott ki a magyar társadalomból. Vizsgálataink célja az volt, hogy megállapítsuk, mik voltak azok a legfontosabb motivációk és politikai attitűdök, amelyek politikai aktivizmushoz és a társadalmi változásokat előmozdító kollektív cselekvésekhez vezettek a többségi társadalom tagjai körében. *Módszer:* Két online kérdőíves vizsgálatunk a politikai aktivizmus és az önkéntesség motivációit vizsgálta. Az első vizsgálat ($N = 1036$) azokat célozta meg, akik a bevándorlással kapcsolatos „Nemzeti konzultáció” és a bevándorlóellenes plakátokkal szemben szerveződött politikai megmozdulásokat támogatták, még a menekültek megjelenése előtti időszakban. A második adatgyűjtés ($N = 1459$) a 2015. nyári menekültválságot követően történt a menekülteket segítő önkéntesek és támogatóik körében. *Eredmények:* Az első vizsgálat eredményei szerint a morális felháborodás jelentősebb szerepet játszott az akciókban, mint a politikai elégedetlenség. A második vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi változásra irányuló motivációknak és a korábbi kollektív cselekvési formákban szerzett tapasztalatoknak volt a legnagyobb szerepe abban, hogy a hasonló motivációkkal rendelkező emberek a politikai aktivizmust, vagy inkább az önkéntes segítségnyújtást választották politikai meggyőződésük kifejezésére. *Következtetések:* A vizsgálat eredményeiből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a menekültválság kapcsán kialakuló aktivizmus és a kollektív cselekvés új formái a morális felháborodáson keresztül képesek azok számára is lehetőséget nyújtani a politikai önkifejezésre, akik egyébként kevésbé aktivizálhatóak.

Kulcsszavak: politikai aktivizmus, radikalizáció, önkéntes segítségnyújtás, menekültválság

¹ Kende Anna kutatása az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

BEVEZETÉS

2015 nyarán több ezer, Magyarországon keresztül Nyugat-Európába tartó menedékkérő jelent meg Budapesten, akik szervezett, állami beavatkozás vagy segítségnyújtás hiányában az utcákon és köztereken váraakoztak, ameddig továbbindulhattak végső desztinációjuk felé. Azonban a menekültkérdés nem ekkor, hanem már jóval előbb a közbeszéd részévé vált hazánkban: a kormányfő már 2014 nyarán² tett olyan nyilatkozatot, amelyben egyértelműen bevándorlást ellenző, menekültellenes retorikát alkalmazott.

Magyarországot a társadalmi kérdésekkel kapcsolatban többnyire egy viszonylagos passzivitás jellemzi (Beke és Jávör, 2013), és nehéz bejósolni, mi az az ügy vagy helyzet, amely mégis képes cselekvésre ösztönözni nagy tömegeket. A rendszerváltozás utáni két és fél évtizedben a demokratikus berendezkedést érintő intézkedések vagy az egész társadalmat érintő megszorítások nem váltottak ki komoly megmozdulásokat, miközben olyan ügyek, melyeknek társadalmi vagy gazdasági hatásai kevésbé egyértelműek, akár óriási összefogást is eredményeztek (pl. tüntetés az internetadó bevezetése ellen).

A menekültügygel kapcsolatos mobilizáció korábban ritkán tapasztalt mértéke mellett több okból is figyelemre méltó jelenség Magyarországon. A 2014-es miniszterelnöki nyilatkozatot az illegális bevándorlással kapcsolatos 2015-ös „Nemzeti konzultáció” követte, amelynek hangneme és manipulatív kérdésfeltevése egyértelműen előkészítette a társadalom egy részében a nagy visszhangot és felháborodást keltő bevándorlásellenes kormányzati plakátok kiragasztását. Az ese-

mények kapcsán olyan új tiltakozási formák jelentek meg, ahol aktivisták egy csoportja, illetve magánemberek plakátrongáló akciókat szerveztek és hajtottak végre. Mások adománnyal támogatták a Magyar Kétfarkú Kutypárt és a Vastagbőr blog közös kezdeményezését, a humoros hangvételű, az eredeti kampányt és annak céljait kifigurázó ellenplakátok állítására. A megmozdulás két, eddig kevésbé jellemző formát öltött: egyrészt a mozgósítás anyagi támogatás formájában történt, másrészt a plakátok letépeése, megrongálása, átfestése illegális akciónak minősült, ami a 2006-os – viszonylag elszigetelt, ámde annál jelentősebb – események óta nem jellemző radikalizálódásra utalt.

Mіндеzen előzmények ellenére a 2015 nyarán kibontakozott menekülthullám váratlanul érte az embereket, és a magyar lakosság egy jelentős – többbezes tömege – a kialakult krízishelyzetre példa nélküli segítőkészséggel reagált: önkéntes segítők ezrei csatlakoztak olyan alulról szerveződő csoportosulásokhoz, mint a Migration Aid vagy a Segítsünk együtt a menekülteknek Facebook-csoport. Ezek az önkéntes szervezetek önerőből, illetve magánemberek és magáncégek adományaiból hónapokon keresztül segítő szolgáltatásokat nyújtottak a Magyarországon átutazó menekülteknek. A menekültek befogadásának kérdése egy politikailag igen megosztó téma, amely azt eredményezte, hogy a kormányzati politikát támogató és a menekülteket segítő önkéntesek között egy egyértelmű politikai szembenállás alakult ki. Az emiatt felszínre került konfliktusok, a fizikai (inzultus, verekedés) és verbális (pl. szóbeli fenyegetés) támadások az önkéntes segítő munka velejárójává váltak (Simonovits és Bernáth, 2016).

² *Magyar Nemzet Online*, 2014. július 26.: Az új magyar állam nem liberális állam. www.mno.hu/belfold/orban-az-uj-magyar-allam-nem-liberalis-allam-1239241

A menekültválság bár nem feltétlenül a meg­lévő politikai tengelyek mentén jelentett tö­résvonalat, ám a helyzet mégis gyorsan át­politizálttá vált a médiában, a közösségi médiában és a közbeszédben is. Kirajzolódott a magyar társadalom megosztottsága, a me­nekülteket elutasítók csoportja és a mene­kültekkel empatikus, őket segítő csoportok közötti konfliktus.

A kollektív cselekvés szociálpszichológiája

A kollektív cselekvés a saját csoportot érő hátrány megszüntetésére irányuló fellépést jelent (Wright, Taylor és Moghaddam, 1990). Tajfel (1978) társas identitás elmélete alapján a kollektív cselekvést az motiválja, hogy a személy helyreállítsa a csoport kedvezőtlen helyzetéből fakadó negatív identitást. Ennek következtében a kollektív cselekvés megnyil­vánulhat egyéni vagy kollektív viselkedésfor­mákban is, úgymint utcai demonstrációban való részvétel, petícióhoz való csatlakozás, termékek bojkottálása, sztrájk stb. A folya­matban kulcsszerepet játszik az identitás át­politizálódása, amelynek alapvetően három feltétele van: a csoport felismeri a közösen el­szenvedett sérelmeket, azonosítja a sérelmek forrását, vagyis a vele szembenálló társadalmi csoportot, és a köztük fennálló csoportközi viszonyt társadalmi konfliktusként értelmezi (Simon és Klandermans, 2001). A kollektív cselekvés tehát az átpolitizált kollektív identitás megerősödésével erős összefüggést mutat, amelynek további összetevői a saját csoportot ért igazságtalanság fel­ismerése és az ennek nyomán érzett düh és felháborodás. Azonban nemcsak a csoportot érő hátrány észlelése szükséges ahhoz, hogy a kollektív cselekvés meg is valósuljon, hanem az is, hogy a csoport hatékonyan tartsa magát, vagyis képesnek a változás elérésére

(a kollektív cselekvés szociálpszichológiai kutatásairól készült metaanalízis alapján, van Zomeren, Postmes és Spears, 2008).

Az átpolitizált kollektív identitás kap­csolódhat valamilyen szervezetben vagy po­litikai mozgalomban vállalt tagsághoz is, amely szintén fontos, sőt a saját csoportot érő hátrány észlelésénél erősebb előrejelzője lehet a kollektív cselekvésnek. Például egy LBMT érdekvédelmi szervezetben vállalt tagság pontosabban jósolja be a kollektív cselekvési szándékot, mint az LBMT-identi­tas (Stürmer és Simon, 2004).

Azonban az emberek nemcsak a saját csoportjukat érő hátrány esetén lépnek fel, hanem – ahogy a menekültválság idején is látható volt – más, kívülálló csoport tagjainak helyzetén is próbálhatnak javítani. Valójában a szervezeti tagság nem előfeltétele annak, hogy átpolitizált kollektív identitás alakuljon ki abban az esetben, ha nem a saját csoport által elszenvedett hátrány ellen lép fel egy személy. Erős mozgósító hatása lehet a véleményalapú csoportidentitásnak is (Bliuc, McGarty, Reynolds és Muntele, 2007; Thomas és McGarty, 2009), amely a szocio­lógiai értelemben vett csoporttagságtól füg­getlenül is kialakulhat. A véleményalapú csoportidentitás lényege, hogy egy csoporttal való azonosulás alapját az is képezheti, ha közös értékeken osztoznak a csoport tagjai. Különösen ha közösen gondolkodnak arról, hogyan kellene megváltoztatni a dolgokat, függetlenül attól, hogy más dimenziók men­tén egyáltalán nem hasonlítanak egymásra. Azonosulhatunk például a bálnavadászatot elítélő emberek csoportjával anélkül, hogy a bálnavadászat ügyében személyes érintett­ségünk lenne vagy aktivisták lennénk.

A véleményalapú csoportokban az észlelt igazságtalanság kapcsán megélt érzelmek ugyanolyan erősek lehetnek, mint a saját

csoport esetében (Bliuc és mtsai; Thomas és McGarty, 2009). Az érzelmek kiváltó oka ebben az esetben az, hogy morális felháborodást élünk át, amikor fontos értékeinket veszélyeztetik. Ennek nyomán egyrészt becs-méreljük azt, aki értékeinket veszélyezteti, másrészt igyekszünk visszaállítani a megsértett, de általunk fontosnak tartott értékeket (Tetlock, Kristel, Elson, Green és Lerner, 2000). Morális meggyőződés alatt a személy számára jelentős és abszolútnak gondolt álláspontot értjük a morális kérdésekben. A hátrányos helyzetű csoporttal való azonosulás tehát úgy is kialakulhat, ha az őket érő igazságtalanság a morális meggyőződéseinket sérti (van Zomeren, Postmes, Spears és Bettache, 2011). Továbbá amennyiben a helyzet (intézkedés, esemény) nem a saját csoportunk számára sértő, hanem egy külső csoportra irányul, az észlelt igazságtalanság nyomán át-élt empátián keresztül is hasonló reakciókat tapasztalhatunk, mintha érintettek lennénk (Batson, Turk, Shaw és Klein, 1995).

A társadalmi ügyek támogatása nem merül ki a mérsékelt és legális akciókban. A radikális akciókban, például erőszakos vagy illegális tevékenységekben való részvétel szinte mindig erősebb érzelmi alapokon nyugszik, mint a mérsékelt ellenállás (Tausch és mtsai, 2011). A radikalizálódás folyamatában fontos szerepet kap az észlelt illegitimitás, vagyis az, hogy az igazságtalanként észlelt csoportközi helyzetet vagy a csoportot érő hátrányos intézkedést milyen mértékben tartjuk legitimnek. Továbbá a radikalizálódás folyamatában nagy szerepet játszik a csoportközi harag és megvetés is (Livingstone, Spears, Mansstead és Bruder, 2009). A radikális akciókat vizsgáló, többnyire a társas identitás elméletéből kiinduló vizsgálatok azt állapították meg, hogy az emberek főként akkor nyúlnak erőszakos, illegális, illetve a külső csoportok

által büntetendőnek minősített eszközökhöz, ha a hátrányt elszenvető csoporttal erősen azonosulnak, azonban úgy vélik, hogy mérsékelt politikai eszközökkel nem tudnak hatékonyan tenni a helyzet megváltoztatásáért, azaz alacsony a csoport észlelt hatékonysága. A felvázolt jelenség az úgynevezett „nothing-to-lose” állapotra utal, amely azokra a stabilan alacsony státuszú csoportokra jellemző viselkedési forma, akik helyzetük megváltoztathatatlansága miatt a tiltakozás extrém formáihoz folyamodnak (Moghadam, 2005; Scheepers, Spears, Doosje és Manstead, 2006; Shepherd, Spears és Manstead, 2013).

Az önkéntesség mint kollektív cselekvés

Az önkéntesség hosszú távú, jellemzően szervezeti vagy intézményes keretek között végzett, esetleg valamilyen krízishelyzet kapcsán kibontakozó segítő tevékenységet jelent, amely csakúgy, mint a kollektív cselekvés, többnyire a saját csoport tagjai felé irányul (Wilson, 2000). Ugyanakkor ennél a viselkedésformánál is számos példát találunk arra, hogy valaki egy másik csoport tagjait segíti, tipikusan az előnyösebb helyzetben lévő csoport tagjai segítenek a hátrányosabb helyzetű csoportnak (Snyder és Omoto, 2008). Alapvető különbség azonban az önkéntesség és a kollektív cselekvések átpolitizáltabb formái, így elsősorban a politikai aktivizmus között, hogy míg az önkéntességnek nem feltétlenül célja a fennálló társadalmi rend vagy az igazságtalanként észlelt csoportközi helyzet megváltoztatása, a politikai aktivizmus elsősorban erre irányul (Bickford és Reynolds, 2002; Marullo és Edwards, 2000). Az önkéntességet így érheti az a kritika is, hogy nem próbál változtatni azon a helyzeten, amely a hátrányos helyzetű csoport hátrányát okozza, sőt azáltal, hogy a döntéshozók

által megvont szolgáltatásokat pótolja, akár még konzerválhatja is az igazságtalan csoportközi helyzetet, például azáltal, hogy enyhül a nyomás a hatóságokon, hogy a problémát strukturális szinten megoldják (Penner, 2004).

Az eltérő hangsúlyú célok ellenére a csoportok közötti segítségnyújtás és kollektív cselekvés motivációi között számos hasonlóság is van. Mindkettőnél megjelenik az együttérzés, az empátia, amely elősegíti, hogy a hátrányos helyzetű csoport tagjait érő igazságtalanság kapcsán hasonló érzelmeket éljünk át, mintha a saját csoportunk lenne érintett (Thomas, McGarty és Mavor, 2009). Továbbá attól függetlenül, hogy az önkéntesség motivációi között a csoportközi helyzet megváltoztatása nem feltétlenül jelenik meg explicit célként, nem jelenthető ki, hogy ilyen módon ne lehetne társadalmi változást elérni. Számos példát ismerünk arra, amikor éppen a hátrányos helyzetű csoportokért végzett önkéntesség vezetett el jelentős változásokhoz vagy indított el politikai mozgalmakat. Ennek kiemelkedő példája az 1979-ben alapított SZETA (Szegényeket Támogató Alap), amely a legfontosabb ellenzéki mozgalmá vált a 80-as évek első felében. A segítségnyújtás tehát átpolitizált cselekvéssé válhat, vagy ezek forrása lehet, amelyek a politikai mozgalmakhoz hasonló változást tudnak elérni.

Kérdőíves vizsgálatainkban arra kerestük a választ, hogy egy új, erősen átpolitizált társadalmi krízis, a menekültválság kontextusában a különböző tevékenységekben való részvételre miért mobilizálódtak az emberek. Első vizsgálatunkban az ellenplakátkampány résztvevői és támogatói között vizsgáltuk a politikai motivációkat abból a szempontból, hogy az illegális cselekvési formák milyen körülmények között elfogadhatók és támo-

gathatók az ügy szimpatizánsai körében a helyzet megváltoztatásának érdekében. Második vizsgálatunkban pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy a menekültválsággal kapcsolatos önkéntes segítségnyújtás mozgatórugói között megjelennek-e a társadalmi változásra irányuló motivációk is. A kutatást az ELTE PPK Pszichológiai Intézetének etikai engedélyével végeztük.

ELSŐ VIZSGÁLAT

Kutatási kérdés és hipotézisek

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy vajon elkötelezettebben támogatnak-e egy nagy befektetést igénylő, akár radikális akciót azok, akiket – túlmutatva a politikai elégedetlenség általános jelenségén – elsősorban a morális felháborodás motivációja vezérel. Azt feltételeztük, hogy ha valaki elsősorban morális motivációk miatt kötelezi el magát egy kollektív cselekvési forma mellett, az nagyobb mértékben fogja támogatni mind a mérsékelt, mind pedig a radikális megmozdulási formákat (lásd van Zomeren és mtsai, 2011). Emellett azt is megvizsgáltuk, hogy a mérsékelt és a radikális akciók támogatása eltérő motivációkat feltételez-e a támogatók részéről. Azt feltételeztük, hogy míg az üggyhöz kapcsolódó véleményalapú identitás (Bliuc és mtsai, 2007) és a politikai orientáció egyaránt bejósolják a mérsékelt és a radikális akciók támogatását, addig az észlelt hatékonyság ellentétes módon jósolja be a kétféle cselekvést (van Zomeren és mtsai, 2008), továbbá az illegális akciók elfogadhatósága (a „cél szentesíti az eszközt” álláspont) csak a radikális akciók támogatottságát jelzi előre. A részben azonos, részben eltérő motivációk jelenlétét a radikalizáció

azon szociálpszichológiai magyarázataival összhangban feltételeztük, hogy a radikális cselekvések támogatásának a mérsékelt politikai cselekvéssel azonos motivációi vannak, azonban az észlelt hatékonyság hiánya kiváltja az emberekből a szélsőségesebb viselkedésformák támogatását. A kutatás kontextusát még a 2015-ös menekültválság előtti bevándorlás-ellenes plakátkampány, illetve az az ellen szerveződő politikai akciók adták. Kutatásunkat a kormányellenes mozgalmak aktivistái és szimpatizánsai körében végeztük.

Minta és eljárás

Az ellenplakátkampány támogatásával kapcsolatos kérdőívünket különböző, az önkénteseket és aktivistákat összegyűjtő, logisztika és koordináció céljából létrehozott és az akciót támogató civil szervezetek Facebook-csoportjaiban terjesztettük, kényelmi online mintavételt használva. Elsősorban olyan csoportokba igyekeztünk eljuttatni kérdőívünket, amelyek az akció szimpatizánsaiból álltak, részt vettek az adománygyűjtésben, esetleg a plakátok megrongálásában. A kérdőívet 2015. június 12-én tettük közzé, néhány nappal azután, hogy megjelentek a menekültellenes plakátok és ezzel párhuzamosan a Kétfarkú Kutyapárt adománygyűjtésbe kezdett. A kérdőív a közösségi média működésének megfelelően gyorsan továbbterjedt a különböző csoportok között. Az adatgyűjtést egy hét után lezártuk, összesen 1036 fő töltötte ki a kérdőívet. A kutatás keresztmetszeti jellege miatt az adatgyűjtést igyekeztünk minél gyorsabban lebonyolítani, hogy a gyorsan

változó események ne befolyásolják a helyzet értelmezését, ezért a toborzást lezártuk, amikor a kormány bejelentette a déli határra tervezett kerítés építését.

A kitöltők átlagéletkora 40,37 év (SD = 13,1 év) volt. A válaszadók 64,1%-a nő, 33,5%-a férfi, 0,6% egyéb, és 1,9% nem kívánt válaszolni erre a kérdésre. A válaszadók nagy része (81,5%) felsőfokú végzettséggel rendelkezett, 16,9%-a érettségivel, 0,9%-a nyolc vagy kevesebb év általános iskolai tanulmánnyal rendelkezett. 62,2% a fővárosban, 15,8% megyeszékhelyen, 15,7 egyéb városban, illetve 6,4% falun élt. A válaszadók 59,7%-a ellenzéki pártra, de nem a Jobbikra adta le a voksát az utolsó választáskor. A válaszadók közül 142 fő pénzadománnyal és 29 fő a plakátok megrongálásában való részvétellel tevőlegesen is részt vett az akciókban.

Mérőeszközök³

A kérdőívben kimeneti változóként vizsgáltuk azt, hogy a válaszadók egyetértettek-e a plakátrongálással és/vagy az ellenplakátkampánnyal. A kérdőív minden mérőeszközénél ötfokú skálát alkalmaztunk (1: egyáltalán nem értek vele egyet, 5: teljes mértékben egyetértetek), kivéve ahol külön jelöljük az ettől eltérő skálázást. A kétféle akció támogatásának legfőbb motivációjáról egy kényszerválasztásos kérdést tettünk fel a kitöltőknek. Arra kértük őket, hogy jelöljék meg, melyik volt számukra a legfontosabb oka annak, hogy részt vettek, támogatták vagy szimpatizáltak az ellenplakátkampánnyal vagy a plakátrongálási akcióval a következő három lehetőség közül: (1) „Elfogadhatatlannak tartom, hogy

³ A *Mérőeszközök* fejezetben részletesen bemutatott változók mellett a kérdőív több olyan változóval kapcsolatban is tartalmazott kérdéseket, melyeket később nem használtunk fel az elemzésben. Ezek a változók a következők: relatív felháborodás (más, aktuális politikai ügyekhez képest), észlelt fenyegetettség (a menekültekkel kapcsolatban), nemzeti identitás, korábbi aktivizmus, észlelt illegitimitás, ideológiai motivációk.

1. táblázat. Az első kutatásban használt változók átlagai, eloszlásai és korrelációi

Változó	Átlag	SD	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1. Plakátrongálással való egyetértés	4,57	0,89	1						
2. Anyagi támogatással való egyetértés	4,59	0,84	0,49**	1					
3. Véleményalapú identitás	4,39	0,70	0,60**	0,55**	1				
4. Ideológiai motivációk	4,33	0,84	0,49**	0,45**	0,61**	1			
5. Hatékonyságba vetett hit	3,20	0,99	0,22**	0,16**	0,27**	0,24**	1		
6. Illegális akciók elfogadhatósága	3,94	1,15	0,34**	0,24**	0,31**	0,27**	0,11**	1	
7. Politikai orientáció	3,18	1,55	-0,30**	-0,21**	-0,35**	-0,36**	-0,02	-0,15**	1

Megjegyzés: Az átlagok hétfokú skálán értendők. ** $p < 0,001$, * $p < 0,05$.

A nem szignifikáns korrelációkat dőlttel jelöltük.

a kormány éppen a legelesettebb emberek ellen folytat kampányt” (morális felháborodás), (2) „Elfogadhatatlannak tartom, hogy a kormány ezzel az ügygel próbálja elterelni a figyelmet a súlyos problémákról” (politikai elégedetlenség) és (3) „Elfogadhatatlannak tartom, hogy ezzel az akcióval a kormány a szélsőjobb oldal felé nyit” (politikai fenyegettség). Az állításokat a kutatás számára úgy fogalmaztuk meg, hogy abban tükröződjene a közösségi médiában megjelenő vélemények a kormány plakátkampányának megítélése kapcsán. Az állítások besorolása az állításokban megjelenő tartalom alapján történt.

Független változóként a véleményalapú identitás Bliuc és McGarty (2007) ötételes skálájával ($\alpha = 0,87$), az észlelt csoporthatékonyságot van Zomeren (2004), valamint van Stekelenburg és Klandermans (2009) nyomán két tétellel mértük. Egy saját tétellel kérdeztünk rá az illegális akciók elfogadhatóságára is, a résztvevőknek azt kellett megítélniük, mennyire értenek egyet azzal, hogy vannak olyan politikai helyzetek, amikor a céljaink elérése érdekében megengedhető az illegális eszközök használata. Végül a demográfiai adatok (életkor, nem, iskolai vég-

zettség, lakóhely, előző választáson támogatott párt) mellett a European Social Survey (ESS, 2012) kérdéssora alapján három tétellel mértük a politikai önbesorolást a liberális-konzervatív, baloldali-jobboldali és mérsékelt-radikális kérdések mentén, amelyre hétfokú skálán válaszoltak a kitöltők. A kérdőív tételeit az 1. melléklet tartalmazza.

Eredmények

A résztvevők nagymértékben egyetértettek az ellenplakátkampányra való pénzgyűjtési akcióval ($M = 4,59$, $SD = 0,84$) és a plakátrongálással ($M = 4,57$, $SD = 0,89$). Az elemzésben vizsgált összes változó átlagát, eloszlását és korrelációit az 1. táblázat mutatja be.

Az ellenplakátkampány és a plakátrongálás legfontosabb okaként 452 fő (43,7%) jelölte meg a morális felháborodást, 359 fő (34,7%) a politikai elégedetlenséget és 224 fő (21,6%) a politikai fenyegetettséget. Ez a három csoport szignifikánsan különbözött egymástól a résztvevők nemét [$\chi^2(6, 907) = 17,66$, $p = 0,007$] és életkorát [$F(2, 904) = 9,62$, $p < 0,001$] tekintve: a teljes minta szerinti számarányukhoz képest több nő volt azok között, akik a morális felháborodásra vonatkozó állítást jelölték meg a politikai akció támogatásának legfőbb

okaként, és ez a csoport a másik kettőnél fiatalabb válaszadókból állt.

Az elemzés első lépéseként a legfőbb motivációk szerint kialakított csoportokat varianciaanalízissel hasonlítottuk össze a vizsgált változók mentén. Szignifikáns különbséget találtunk a csoportok között a plakátrongálással [$F(2,1033) = 6,23, p = 0,002$], valamint az anyagi támogatással való egyetértésben [$F(2,1033) = 6,14, p = 0,002$]. Mindkét tiltakozási formával azok értettek a leginkább egyet, akik a morális felháborodást jelölték meg a támogatás legfőbb okának, és azok értettek egyet a legkevésbé, akik a politikai elégedetlenséget választották ki okként. Az ANOVA és a post hoc vizsgálat eredményeit a 2. és 3. táblázat mutatja be.

2. táblázat. Az első vizsgálatban végzett varianciaanalízis eredménye a morális felháborodást, politikai elégedetlenséget és politikai fenyegetettséget legfontosabb motivációként megjelölő válaszadók között

Változó	F	p	df	η^2
Plakátrongálással való egyetértés	6,23	0,002	2	4,88
Anyagi támogatással való egyetértés	6,14	0,002	2	4,32
Véleményalapú identitás	5,67	0,004	2	2,74
Hatékonyágba vetett hit	4,54	0,011	2	4,46
Illegális akciók elfogadása	4,91	0,008	2	6,40
Politikai orientáció	4,24	0,015	2	5,29

A morális felháborodás által vezérelt csoport több szempontból is különbözött a politikai elégedetlenek és a politikai jobbra tolódástól

félők csoportjától: erősebb volt a véleményalapú identitásuk [$F(2,942) = 5,67, p = 0,004$], elfogadhatóbbnak tartották az illegális akciókat [$F(2,1022) = 4,91, p = 0,008$], nagyobb volt a hatékonyságba vetett hitük [$F(2,970) = 4,54, p = 0,011$], valamint baloldaliabban voltak [$F(2,908) = 4,24, p = 0,015$].

Második lépésként lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk, milyen változók jósolják be legjobban a kétféle akció, a radikális plakátrongálás, illetve a mérsékeltbb pénzügyítés támogatását. A modellben független változóként a véleményalapú identitás, a hatékonyságba vetett hit, az illegális akciók elfogadhatósága és a politikai orientáció szerepelt. A modell a plakátrongálás támogatása esetén [$F(4, 906) = 143,88, p < 0,001$] a variancia 39%-át ($R^2 = 0,39$), míg az anyagi támogatással való egyetértés esetén [$F(4,906) = 97,12, p < 0,001$] a variancia 30%-át magyarázza ($R^2 = 0,30$). Mind a pénzügyi támogatás, mind pedig a plakátrongálás esetében a véleményalapú csoportidentitásnak volt a legnagyobb bejósoló szerepe. A pénzügyi akciók támogatásának bejósolásában emellett mindössze az illegális akciók elfogadhatóságáról kialakított vélemény játszott szerepet. Ezzel szemben a plakátrongálás támogatását – bár gyengébb bejósoló erővel – az illegális akciók elfogadhatósága, a hatékonyságba vetett hit és a politikai orientáció is bejósolta. A lineáris regresszió eredményeit a 4. táblázat foglalja össze.

DISZKUSSZIÓ

Az első vizsgálat eredményei arra világítanak rá, hogy a morális motiváció valóban kulcsfontosságú eleme a mérsékelt és radikális akciók melletti elköteleződésnek. Akár az el-

3. táblázat. Az első vizsgálatban végzett post hoc (LSD) vizsgálat eredményei: különbségek a morális felháborodás, a politikai elégedetlenség és a politikai fenyegetettség motivációit választó válaszadók között

Átlagos eltérés (Mean Difference)			
Változó	Morális felháborodás – Politikai elégedetlenség	Morális felháborodás – Politikai fenyegetettség	Politikai elégedetlenség – Politikai fenyegetettség
Plakátrongálással való egyetértés	0,22***	0,06	-0,16*
Anyagi támogatással való egyetértés	0,20***	-0,04	-0,15*
Véleményalapú identitás	0,16***	0,00	-0,16*
Hatékonyabbá tett hit	0,22**	-0,05	-0,16
Illegális akciók elfogadása	0,23**	-0,02	-0,25*
Politikai orientáció	-0,24**	-0,07	0,18

Megjegyzés: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

4. táblázat. Az első vizsgálatban végzett regresszióelemzés, a pénzügyi támogatással és a plakátrongálással való egyetértést bejósoló tényezők

Változó	Pénzügyi támogatás $R^2 = 0,30^{***}$				Plakátrongálás $R^2 = 0,39^{**}$			
	B	Std. hiba	β	t	B	Std. hiba	β	t
(Konstans)	1,81	0,19		9,67***	1,45	0,19		7,81***
Véleményalapú identitás	0,61	0,04	0,52	16,30***	0,62	0,04	0,50	16,82***
Hatékonyabbá tett hit	-0,01	0,02	-0,01	-0,29	0,05	0,02	0,06	2,12*
Illegális akciók elfogadhatósága	0,05	0,02	0,07	2,28*	0,12	0,02	0,15	5,61***
Politikai orientáció	-0,01	0,02	-0,02	-0,65	-0,08	0,02	-0,10	-3,55***

Megjegyzés: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$. A nem szignifikáns eredményeket dőlttel jelöltük.

lenplakátkampányra való pénzügyi támasztásról, akár a plakátrongálásról volt szó, erőteljesebben támogatták a kormány bevándorlóellenes kampányára reagáló kollektív cselekvési formákat azok, akik támogatásukat elsősorban a morális felháborodással magyarázták. Ez a csoport erősebb véleményalapú identitással rendelkezett, és hatékonyabbnak észlelték az akciókat, továbbá inkább tartották elfogadhatónak a plakátrongálást. Fontos megjegyezni, hogy a női kitöltők (akik egyébként is többségben voltak a férfiakkal szemben) ebben a radikálisabb,

morális felháborodástól vezérelt csoportban voltak nagyobb arányban, és ugyanebben a csoportban volt a legalacsonyabb az átlagéletkor is. Politikai orientáció szempontjából ők voltak a leginkább baloldali csoport, ami arra utal, hogy nemcsak az adott ügygel kapcsolatos egyéni motivációk különböztették meg a csoportokat, hanem egyéb társadalmi dimenziók mentén is eltérő csoportokról van szó.

Eredményeink részben alátámasztották, részben cáfolták második hipotézisünket, amely a mérsékelt és a radikális akciók eltérő

motivációs mintázatára vonatkozott. Azt feltételeztük, hogy a véleményalapú identitás mellett a politikai orientáció hasonlóan jósolja be a pénzgyűjtés és a plakátrongálás támogatottságát. Mind a mérsékelt, mind a radikális akció támogatásában a véleményalapú csoporttagságnak volt a legnagyobb bejósoló szerepe, vagyis annak, hogy a kitöltők úgy érezték, fontos számukra, hogy egy közös véleményen osztozó közösség részei (Bliuc és mtsai, 2007). Azonban a véleményalapú identitás mellett az illegális akciók elfogadhatósága volt az a tényező, amely mindkét cselekvési forma támogatottságát bejósolta. Az előzetes hipotézisünkkel ellentétben az észlelt hatékonyság és a politikai orientáció csak a plakátrongálás, azaz a radikálisabb akció támogatottságát jelezte előre. Vagyis a plakátrongálás, mint radikális akció támogatását nem a radikális cselekvésekre jellemző motivációk jósolták be, mint a hatékonyságérzet hiánya. Éppen ellenkezőleg, a magas hatékonyságérzet jósolta be a plakátrongálásban való részvételt.

Az eredmények alapján joggal gondolhatjuk, hogy kormány bevándorlóellenes kampányára adott újszerű kollektív cselekvési akciók támogatásának a véleményalapú identitás és a morális felháborodás a kulcsmotívumai voltak. Az ellenplakátkampányra gyűjtött pénzadományok és a plakátrongálás is olyan akciók, amelyek az adott üggyel kapcsolatban azonos véleményt formáló embereket morális meggyőződésük mentén szervezte egy csoporttá és mozgatta meg. Kutatásunk rávilágított, hogy a válaszadó nők a férfiaktól némileg eltérő motivációkkal rendelkeztek és nagyobb támogatást is mutattak az akciók felé, vagyis

ezen új tiltakozási formák olyan terepet tudtak biztosítani a nők számára, amelyet a hagyományos politikai eszközökkel ellentétben aktívabban támogattak.

MÁSODIK VIZSGÁLAT

Kutatási kérdés és hipotézisek

2015 nyarán a menekültek Magyarországra érkezésével olyan új szituáció jött létre, amelyben akár a plakátkampány elleni tiltakozást is motiváló morális felháborodás újabb aktivitási formákban kerülhetett kifejezésre. A menekültválság idején több ezer önkéntes nyújtott segítséget a Magyarországon áthaladó menedékkérők számára, annak ellenére, hogy a kormány mind a menekültek befogadása, mind az őket segítő önkéntesek ellen foglalt állást. Második kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy mi motiválta a menekültválság során mobilizálódott politikai aktivistákat és önkéntes segítőköt.⁴ Azt feltételeztük, hogy az önkéntes segítők között felbukkannak a társadalmi változásra irányuló motivációk is, tehát az adott átpolitizált kontextusban a segítségnyújtás megszűnik pusztán az elesett embernek nyújtott sajnálatalapú támogatás lenni, egyúttal a társadalmi változásokra irányuló cselekvéssé is válik (lásd Penner, 2004). Feltételezésünk szerint a menekültválsághoz kapcsolódó segítségnyújtás motivációi között megjelennek a kollektív cselekvés egyéni motivációi: a véleményalapú identitás, a morális meggyőződés és az észlelt hatékonyság, hasonlóan a menekültválság kapcsán kialakult közvet-

⁴ A kutatás adatai alapján egy némileg eltérő elemzésre épülő tanulmány itt érhető el: Kende, A., Lantos, N. A., Belinszky, A., Csaba, S. and Lukács, Z. A. (2017): The politicized motivations of volunteers in the refugee crisis: Intergroup helping as the means to achieve social change. *Journal of Social and Political Psychology*, 5, 260–281.

len kormányellenes politikai cselekvés motívációhoz.

Minta és eljárás

Online kitölthető kérdőívünket a menekültválsággal kapcsolatban alakult vagy a menekültválság során aktivizálódott csoportok közösségi oldalain terjesztettük, törekedve a megszólított csoportok heterogenitására, vagyis arra, hogy a toborzás az önkéntes segítségnyújtást végző szervezetek különböző oldalain történjen. Így a kérdőívet a kifejezetten menekültekkel (is) foglalkozó civil szervezetek oldalain (pl. Menedék Egyesület, Helsinki Bizottság) terjesztettük, a menekültválság során alakult különféle Facebook-csoportokban (pl. Migration Aid, Segítsünk együtt a menekülteknek), olyan egyházi szervezetek (pl. Jezsuita rend oldalai, Magyarországi Iszlám Közösség) vagy politikai pártok oldalain (pl. Együtt), akik részt vettek a segítségnyújtásban. Ezekről az oldalakról számos magánszemély osztotta meg kérdőívünk felhívását, így a közösségi média működési elve alapján számos további csoporthoz és magánszemélyhez is eljutott. Kifejezetten azokat kértük fel kitöltésre, akik valamilyen formában részt vettek a menekülteknek, a menekülteket támogató akciókban, akár személyesen, akár anyagi formában, akár online végezhető tevékenységekkel vagy véleménynyilvánítással, illetve akik valamilyen módon kifejezték a menekültsegítőkkal kapcsolatos véleményüket. A kérdőív linkje 5 napig volt aktív 2015 októberében, hiszen a gyorsan változó menekültügyi és politikai helyzetben a keresztmetszeti kutatás sajátosságai miatt adódóan nem tudtuk volna az aktu-

ális helyzet változásainak hatásait kiszűrni. A kérdőívet 1479 személy töltötte ki, akik közül 20-an semmilyen aktivitási formában nem vettek részt, ezért az ő válaszaikat törölve végül az elemzéseket 1459 személy bevonásával végeztük el.

A kitöltők átlagéletkora 43,6 év ($SD = 13,6$, a legfiatalabb válaszadó 18, a legidősebb 85 éves volt). A válaszadók 80%-a nő volt, 59,2%-a budapesti, 34,4% más városban vagy településen és 6,6%-uk külföldön él. Legmagasabb iskolai végzettségként a felsőfokú végzettséget a válaszadók 79,5%-a jelölte meg, az érettségit további 17,4%. Szakmunkás végzettségük 2,4%-ban voltak a válaszadók között, míg 8 általános vagy annál kevesebb elvégzése kevesebb mint a minta 1%-ára volt igaz.

Mérőeszközök⁵

A menekültválsággal kapcsolatos aktivitást – segítségnyújtás és politikai vélemény kifejezése személyesen vagy online – 14 saját tétellel mértük, ötfokú skálán (1: soha 5: nagyon sokszor). Az összes további mérőeszköz esetében hétfokú skálát használtunk (1: egyáltalán nem, 7: teljes mértékben), kivéve ahol ezt külön jelezzük, hogy más válaszadási opciókat adtunk. Vizsgáltuk az önkéntes segítség mértékét, illetve arra kértük a résztvevőket, hogy jelezzék, milyen mértékben azonosítják önmagukat önkéntes segítőként és milyen mértékben politikai aktivistaként.

A feltáró faktoranalízis (maximum likelihood analízis és promax forgatás alkalmazásával) két korreláló faktort mutatott ($r = 0,44$, $p < 0,001$, $KMO = 0,82$, $p < 0,001$),

⁵ A *Mérőeszközök* fejezetben részletesen bemutatott változók mellett a kérdőív több olyan változóval kapcsolatban is tartalmazott kérdéseket, melyeket később nem használtunk fel az elemzésben. Ezek a változók a következők: nemzeti identitás, fenyegetettség, érzelmek (szimpátia, empátia, düh és büntudat).

5. táblázat. A menekültválság idején folytatott aktivitás faktorai

Tételek	Önkéntesség	Politikai aktivizmus
Részt vettem a segítségnyújtásban a helyszínen (pl. pályaudvarok, menekülttábor, civil szervezetek központjai, menekültek útvonalai mentén, szállást adtam menekülteknek, szállítottam menekülteket az autómban).	0,84	
Összegyűjtöttem használt ruhákat, takarókat és más otthon található dolgot, és eljuttattam a menekülteknek.	0,65	
Anyagi segítséget nyújtottam.	0,53	
Valamilyen közvetett segítséget nyújtottam (segítőknak segítettem, háttérprogramokban részt vettem).	0,73	
Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása a segítőcsoportok Facebook / Twitter oldalain?		0,80
Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása saját Facebook falán / Twitter oldalán / blogján?		0,81
Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása egyéb nyilvános fórumokon?		0,74
Részvétel a menekültválsággal kapcsolatos utcai tüntetéseken.		0,34
A politikai ellenállás valamely más formában történő kifejezése (pl. képviselő megkeresése, munkahelyi, iskolai politikai kiállítás szervezése stb.)		0,38
<i>Logisztikai szerepet vállaltam online (posztoltam, megosztottam, csoportokat koordináltam, fordítottam online)</i>	0,41	0,38

az önkéntességet (4 tétel, $\alpha = 0,77$) és a politikai aktivizmust (5 tétel, $\alpha = 0,75$), melyek a variancia 54,58%-át magyarázták. Keresztsúlyok (0,41; 0,38) miatt egy tételt ki kellett hagyni az elemzésből az önkéntességet mérő tételek közül: „*Logisztikai szerepet vállaltam online (posztoltam, megosztottam, csoportokat koordináltam, fordítottam online)*”. A faktoranalízis eredményét és a faktorok tételeit az 5. táblázat tartalmazza.

Az első vizsgálattal megegyezően felhasználtuk Bliuc és munkatársai (2007) nyomán a véleményalapú identitás ötételes skáláját ($\alpha = 0,90$). Szintén az első vizsgálattal megegyezően két tétellel mértük az észlelt csoporthatékonyt van Zomeren és munkatársai (2004) skálájával. Van Zomeren és munkatársai (2011) négy tételével mértük azt, hogy a menekültekkel kapcsolatos álláspontot a válaszadó mennyiben tekintette morális meggyőződésének, például „A menekültekkel kapcsolatos véleményem egy

univerzális morális értéket tükröz, amelynek mindenhol a világon érvényesnek kell lennie”. Täuber és van Zomeren (2013) két tételével mértük a csoportközi helyzet javítására tett erőfeszítést, például „Úgy gondolom, hogy Magyarország hírnevén javítani kellene”. Három saját tétellel vizsgáltuk a korábbi politikai aktivizmust ötfokú skálán ($r = 0,50$, 1: egyszer sem, 5: nagyon sokszor), például „Az elmúlt 12 hónapban milyen gyakran fordult elő, hogy a menekültválságtól függetlenül részt vett az alábbi tevékenységekben? – petíció aláírása, – politikai tartalmú Facebook-poszt írása vagy megosztása, – bejelentett utcai tüntetés”. Két saját tétellel a menekültválságtól független korábbi önkéntes tevékenységet mértük ötfokú skálán, például: „A menekültválságot megelőzően milyen gyakran vett részt önkéntes segítőtévékenységben (pl. ételosztás hajléktalanoknak, kórházi meseolvasás beteg gyerekeknek)”? ”

6. táblázat. A második kutatásban használt változók átlagai, szórása és korrelációi

Változó	Átlag	SD	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Önkéntesség	2,45	1,00	1								
2. Politikai aktivizmus	2,03	0,90	0,34**	1							
3. Korábbi önkéntesség	3,38	1,52	0,33**	0,24**	1						
4. Korábbi aktivizmus	3,24	1,58	0,21**	0,69**	0,21**	1					
5. Politikai orientáció	2,45	1,52	-0,20**	-0,27**	-0,14**	-0,33**	1				
6. Véleményalapú identitás	5,95	1,30	0,41**	0,28**	0,17**	0,25**	-0,40**	1			
7. Hatékonyság érzése	4,45	1,68	0,21**	0,15**	0,10**	0,10**	-0,16**	0,52**	1		
8. Csoporthelyzet javítására tett erőfeszítés	6,47	1,22	0,33**	-0,19**	0,20**	0,20**	-0,40**	0,77**	0,44**	1	
9. Morális meggyőződés	5,25	1,07	0,22**	0,25**	0,05**	0,23**	-0,20**	0,30**	0,15**	0,20**	1

Megjegyzés: Az átlagok hétfokú skálán értendők. ** $p < 0,001$, * $p < 0,05$.

A nem szignifikáns korrelációkat dőlttel jelöltük.

Az általános demográfiai kérdéseken (nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely) túl rákérdeztünk a politikai orientációjára, ami a baloldali-jobboldali dimenzió mentén való önbesorolást jelentett egy hétfokú skálán.

Eredmények

Az aktivitási formákra vonatkozó tételek faktoranalízisének (5. táblázat) eredményeként a menekültek közvetlen segítségére vonatkozó tételek (pl. terepen való segítségnyújtás, étel-adományok, pénz vagy információ nyújtása, segítők segítése) faktora összefüggést mutatott a válaszadók önkéntesként való identifikációjával ($r = 0,67$, $p < 0,001$). A politikai aktivizmus faktora pedig együttjárást mutatott azzal a tétellel, hogy a résztvevők magukat politikai aktivistaként azonosítják ($r = 0,47$, $p < 0,001$).

A tanulmányban felhasznált változók átlagait, szórását és korrelációit a 6. táblázat mutatja be. Leíró statisztikáink alapján a vá-

laszadók nagyobb mértékben vettek részt önkéntes segítségnyújtásban, mint politikai cselekvésekben. A vizsgált motivációs tényezők közül a véleményalapú identitásnak, a morális meggyőződésnek, az észlelt hatékonyságnak, illetve a helyzet javítására tett erőfeszítésnek volt a legmagasabb szintje.

Regresszióanalízis segítségével vizsgáltuk meg, hogy a kétféle cselekvési formát a különböző motivációk hogyan jósolják be, melyet a 7. táblázat foglal össze. Első lépésként azoknak a demográfiai változóknak a hatását szűrtük ki, amelyekről úgy véltük, hogy befolyásoló tényezők lehetnek korábbi kutatások alapján (lásd McAdam, 1986; Xiao és McCright, 2014). A következő fázisban a politikai orientáció mellett a korábbi önkéntességet és a korábbi aktivizmust helyeztük a modellbe – ezek erősen korreláltak a mért függő változóinkkal. Harmadik lépésként a további motivációs változókat vittük be a modellbe hipotézisünk ellenőrzésére.

7. táblázat. Az önkéntesség és a politikai aktivizmus motivációi hierarchikus regresszióelemzéssel

Változó	Önkéntesség $R^2 = 0,24^{***}$				Politikai aktivizmus $R^2 = 0,51^{***}$			
	B	Std. hiba	β	t	B	Std. hiba	β	t
1. lépés	$\Delta R^2 = 0,03^{***}$				$\Delta R^2 = 0,12^{***}$			
Kor	0,01	0,002	0,09	3,12**	0,22	0,002	0,33	13,21***
Nem	0,35	0,07	0,14	5,19***	-0,02	0,06	-0,01	-0,36
Anyagi helyzet	-0,07	0,03	-0,06	-2,26*	-0,06	0,02	-0,06	-2,61**
2. lépés	$\Delta R^2 = 0,14^{***}$				$\Delta R^2 = 0,38^{***}$			
Kor	0,00	0,002	0,01	0,19	0,01	0,001	0,13	6,17***
Nem	0,20	0,06	0,08	3,20**	-0,07	-0,04	-0,03	-1,49
Anyagi helyzet	-0,06	0,03	-0,05	-2,10	-0,04	0,01	-0,05	-2,38*
Politikai orientáció (jobb-bal)	-0,06	0,02	-0,14	-5,23*	-0,03	0,01	-0,05	-2,30*
Korábbi önkéntesség	0,20	0,02	0,31	11,83***	0,07	0,01	0,11	5,63***
Korábbi aktivizmus	0,06	0,02	0,10	3,52***	0,34	0,01	0,60	28,06***
3. lépés	$\Delta R^2 = 0,17^{***}$				$\Delta R^2 = 0,12^{***}$			
Kor	-0,002	0,002	-0,02	-0,80	0,01	0,001	0,13	6,15***
Nem	0,11	0,06	0,04	1,72	-0,09	0,04	-0,04	-1,94
Anyagi helyzet	-0,06	0,03	-0,06	-2,34*	-0,04	0,02	-0,04	-2,11*
Politikai orientáció (jobb-bal)	-0,04	0,02	-0,05	-1,87	-0,03	0,02	-0,04	-1,70
Korábbi önkéntesség	0,18	0,02	0,28	10,99***	0,06	0,01	0,10	5,17***
Korábbi aktivizmus	0,04	0,02	0,06	2,20*	0,33	0,01	0,59	27,22***
Véleményalapú identitás	0,11	0,03	0,10	3,55***	0,05	0,02	0,06	2,56*
Észlelt hatékonyság	0,01	0,02	0,02	0,73	0,04	0,01	0,07	3,07**
Helyzet javítására tett erőfeszítés	0,14	0,03	0,18	5,76***	-0,03	0,02	-0,05	-1,88
Morális meggyőződés	0,10	0,02	0,11	4,26***	0,05	0,02	0,06	3,05**

Megjegyzés: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

A nem szignifikáns eredményeket dőlttel jelöltük.

Az önkéntesség modellje így a variancia 24%-át magyarázta [$F(3, 1326) = 14,96, p < 0,001$]. A demográfiai változók csak kismértékben járultak hozzá a modell magyarázóerejéhez, 3%-ot magyaráztak [$\Delta R^2 = 0,07, F(6, 1326) = 45,729, p < 0,001$]. A korábbi aktivizmus és önkéntesség, illetve a politikai orientáció hozzáadásával az R^2 értéke 14%-kal nőtt [$\Delta R^2 = 0,11, F(10, 1319) = 42,153, p < 0,001$], majd a hozzáadott motivációs változók 17%-kal növelték a modell magya-

rázóerejét [$\Delta R^2 = 0,14, F(6, 1265) = 43,34, p < 0,001$].

A politikai aktivizmus modellje a variancia 51%-át magyarázta [$F(13, 1265) = 110,35, p < 0,001$]. A demográfiai változók ebben az esetben 12%-ot magyaráztak [$\Delta R^2 = 0,19, F(3, 1335) = 56,890, p < 0,001$]; ezt az értéket a korábbi aktivizmus és önkéntesség hozzáadása 38%-kal növelte [$\Delta R^2 = 0,38, F(6, 1332) = 215,432, p < 0,001$]. A további motivációs változók mindössze 12%-kal erő-

sítették tovább a modell erejét [$\Delta R^2 = 0,02$, $F(10, 1328) = 136,298$, $p < 0,001$].

A regressziós modell az aktivizmus két formája közti demográfiai eltérésekre hívta fel a figyelmet: az önkéntességnél nagyobb arányban voltak a nők, míg a politikai aktivizmusban nem volt nemi különbség. A magasabb életkor inkább a politikai aktivizmust jósolta be, míg a magasabb anyagi státusz mindkét cselekvési formát enyhén negatívan jósolta be. A politikai orientáció a motivációs változók hozzáadása után már egyik cselekvési forma bejósolásában sem játszott szerepet. A korábbi önkéntesség az önkéntességnek, míg a korábbi aktivizmus az aktivizmusnak volt az egyik legerősebb prediktora, miközben mindkét korábbi aktivitási forma gyengén bejósolta a másik cselekvési formában való részvételt is.

A motivációs tényezők közül mindkét cselekvési forma esetén a véleményalapú identitásnak és a morális meggyőződésnek volt a legnagyobb bejósoló szerepe. Az önkéntességnél emellett fontos szerepet kapott a helyzet javítására tett erőfeszítés is, míg az aktivizmusnál gyenge, de szignifikáns prediktor volt az észlelt hatékonyság.

Diszkusszió

Eredményeink részben megerősítették azt a hipotézisünket, hogy az önkéntes cselekvés motivációi között megjelennek a kollektív cselekvés egyéni motivációi: a véleményalapú identitás, a morális meggyőződés és az észlelt hatékonyság. A kutatási eredmények kiemelték a véleményalapú identitás (Bliuc és McGarty, 2007) és a morális meggyőződés (van Zomeren és mtsai, 2011) jelentőségét mind a két részvételi forma (politikai aktivizmus, önkéntes segítség) esetében, habár mindkét motiváció inkább az önkéntességet jósolta be. Hipotézisünkkel ellentétben azon-

ban az észlelt hatékonyság csak a politikai aktivizmusnál jelent meg, amely feltételezésünk szerint azzal magyarázható, hogy a választott cselekvési forma nem közvetlenül irányult a politikai helyzet megváltoztatására, így nem is vált direkt motivációjává a változtatás észlelt hatékonysága. Ugyanakkor éppen az önkéntességnél jelent meg a helyzet javítására tett erőfeszítés, amely arra utal, hogy ha a közvetlen társadalmi változások elérésének hatékonysága nem is motiválta az önkénteseket, a változtatás mint cél náluk is jelentőssé vált.

Néhány demográfiai tényező szintén szerepet játszott abban, hogy ki milyen cselekvési formában köteleződt el a társadalmi változás érdekében. Bár az életkor és az anyagi helyzet hasonló szerepet játszott a kétféle cselekvési formánál, nem csak az önkéntességnél játszott szerepet. Az önkéntesség jobban illeszkedik a hagyományos női szerepekhez, ami lehetséges magyarázatot nyújt arra, miért választották aránylag többen ezt a cselekvési formát hasonló, sőt a társadalmi változások szempontjából erősebb motivációk jelenlétében.

A hierarchikus regresszió azt mutatja, hogy a motivációs faktorok kevéssel járultak hozzá a modell erősségéhez. Kiváltképp igaz ez a politikai aktivizmus esetében, ahol a korábbi aktivizmus járult hozzá leginkább a magyarázott varianciához. Ez alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy azok, akik korábbi tapasztalataik alapján jól tudnak azonosulni a politikai aktivista szereppel, nagyobb valószínűséggel választják ezt a cselekvési formát arra, hogy kifejezzék véleményüket. Ezzel szemben az önkéntességet leginkább azok választották ebben a kontextusban, akik a korábbiakban nem igazán vállalták fel politikai véleményüket aktivizmus formájában.

Limitációk

Kutatásunk mindkét vizsgálata egy, az aktuális magyar politikai helyzethez kapcsolódó spontán akciók megfigyelésén alapult. Kérdőívünket ezért úgy szerkesztettük meg, hogy a szociálpszichológiai aspektusok mellett reflektáljon a helyzet specifikumaira. Emiatt a saját tételek validitásának vizsgálatára nem volt lehetőség, ezeket igyekeztünk a témában készült nemzetközi szakirodalom elméleti alapvetései alapján megszerkeszteni, de még így is több vizsgált változót ki kellett zárunk a vizsgálatból.

Mindkét vizsgálat elemszáma nagyon számít a pszichológiai kutatások mintáihoz képest, a mintavétel módja, illetve az adott körülmények (kitöltési hajlandóság, a közösségi média felületének jellegzetességei) nem tették lehetővé, hogy egy kellően heterogén és diverz mintát kapjunk. Hiszen a kitöltési hajlandóság, illetve a kutatás vélt céljaival való egyetértés, illetve a politikailag és érzelmileg is erőteljesen felfokozott helyzet mind vezethetnek az adatok torzulásához.

KONKLÚZIÓ

A kormány menekültpolitikája a kezdetektől ellenállást váltott ki a magyar társadalom egy részében, amely többféle cselekvésre készítette az embereket. A menekültügy nem csak a hagyományos politikai értékek mentén osztotta meg a társadalmat, sokkal inkább volt morálisan felháborító, érzelmileg felkavaró. Ez a morális jelleg, illetve a korábbi hasonló ügyek tapasztalatának hiánya miatt az eseményekre adott válaszok is rész-

ben eltértek a hagyományos politikai aktivizmus formáitól.

A menekültkrízis eseményei 2015 nyarán politikailag és humanitárius szempontból egyaránt olyan éles helyzetet teremtettek Magyarországon, amelynek keretein belül az önkéntes segítségnyújtás egy politikailag jelentős vélemény kifejezésének eszközévé vált. Az önkéntesek azáltal, hogy információt, vizet vagy élelmet adtak a menekülteknek, nem pusztán egy hiányzó szolgáltatást pótolnak, de szembefordultak a kormány politikájával is. A morális meggyőződés a segítségnyújtás eszközein keresztül olyanokat is mobilizált, akik politikai ügyekben korábban nem vállaltak aktív szerepet. Ez arra utal, hogy a menekültválság erősen átpolitizálódott kontextusában az önkéntesség valójában a társadalmi változásokért küzdő aktivizmus egyik formája (is) volt.

A menekültválság és az azt megelőző menekültellenes kampány hatására szerveződő aktivizmus, a kollektív cselekvés új típusú formái megmutatták, hogy azok a politikai értelemben kevésbé aktív csoportok is mozgósíthatóak egy-egy társadalmi, politikai ügy érdekében, akik számára a klasszikus értelemben vett aktivizmus és politikai szerepvállalás nem megszokott véleménynyilvánítási forma. Ezek az újfajta politikai megnyilvánulási lehetőségek új csoportok számára is utat nyitottak a társadalmi változásokért történő cselekvés felé. Kérdés, hogy a részvétel felhatalmazó (empowering) jellege és mobilizáló hatása (Drury és Reicher, 2005) hosszú távon megváltoztatja-e a magyar társadalom társadalmi és politikai kérdésekben tett véleménynyilvánítási, illetve kollektív cselekvési hajlamát.

SUMMARY

REFUGEES IN HUNGARY: THE ROLE OF POLITICAL ATTITUDES AND MORAL RESPONSIBILITY IN COLLECTIVE ACTION

Contextual background and research objectives: In the refugee crisis of 2015, the hostile communication campaign of the Hungarian government triggered a number of protest movements in Hungary. Our aim was to identify the motivations and political attitudes that led to both political activism and collective action for social change. *Methods:* We conducted two online surveys to investigate the motivations of both activism and volunteerism. The first study (N = 1036) targeted people who supported the actions against the anti-immigrant „National Consultation” and poster campaign even before asylum seekers arrived to the country, and before the government announced the building of a fence between the Serbian and Hungarian border. The second study (N = 1459) was launched after the peak of the refugee crisis in the summer of 2015 among volunteers and their supporters. *Results:* The results of the first study showed that moral indignation played a greater role in political activism than dissatisfaction with the government’s policy. The second study revealed that social change motivations and previous collective action engagement were the most important predictors for people to choose between political activism and volunteerism to express their political and moral convictions. *Conclusion:* Based on our analysis we can conclude that the new forms of collective action were elicited by moral indignation, and these actions were able to provide a new platform of political self-expression to people who are traditionally less active politically.

Keywords: political activism, radicalization, collective action, refugee crisis

IRODALOM

- BATSON, C. D., TURK, C. L., SHAW, L. L. & KLEIN, T. R. (1995): Information function of empathic emotion: Learning that we value the other’s welfare. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 300–313.
- BECKER, J. C. & TAUSCH, N. (2014): When group memberships are negative: The concept, measurement, and behavioral implications of psychological disidentification. *Self and Identity*, 13, 294–321.
- BEKE, Z. & JÁVOR, B. (2013): Résztevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 4, 59–92.
- BICKFORD, D. M. & REYNOLDS, N. (2002): Activism and service-learning: Reframing volunteerism as acts of dissent. *Pedagogy*, 2, 229–252.
- BLIUC, A. M., MCGARTY, C., REYNOLDS, K. & MUNTELE, D. (2007): Opinion based group membership as a predictor of commitment to political action. *European Journal of Social Psychology*, 37, 19–32.

- DRURY, J. & REICHER, S. (2005): Explaining enduring empowerment: A comparative study of collective action and psychological outcomes. *European Journal of Social Psychology*, 35, 35–58.
- European Social Survey (2012): ESS round 6 source questionnaire. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- LIVINGSTONE, A. G., SPEARS, R., MANSTEAD, A. S. & BRUDER, M. (2009): Illegitimacy and identity threat in (inter)action: Predicting intergroup orientations among minority group members. *British Journal of Social Psychology*, 48, 755–775.
- MARULLO, S. & EDWARDS, B. (2000): From Charity to Justice The Potential of University-Community Collaboration for Social Change. *American Behavioral Scientist*, 43, 895–912.
- MCADAM D. (1986): Recruitment to high-risk activism. *American Journal of Sociology*, 92, 64–90.
- MOGHADDAM, F. M. (2005): The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161–169.
- PENNER, L. A. (2004): Volunteerism and social problems: Making things better or worse? *Journal of Social Issues*, 60, 645–666.
- SCHEEPERS, D., SPEARS, R., DOOSJE, B. & MANSTEAD, A. S. (2006): Diversity in in-group bias: structural factors, situational features, and social functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 944–960.
- SHEPHERD, L., SPEARS, R. & MANSTEAD, A. S. (2013): When does anticipating group-based shame lead to lower ingroup favoritism? The role of status and status stability. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 334–343. doi: 10.1016/j.jesp.2012.10.012
- SIMON, B. & KLANDERMANS, B. (2001): Politicized collective identity. A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56, 319–331.
- SIMONOVITS B. és BERNÁT A. (2016): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. TÁRKI Társadalomkutató Intézet, Budapest.
- SNYDER, M. & OMOTO, A. M. (2008): Volunteerism: Social issues perspectives and social policy implications. *Social Issues and Policy Review*, 2, 1–36.
- STEPHAN, C. W., STEPHAN, W. G., DEMITRAKIS, K. M., YAMADA, A. M. & CLASON, D. L. (2000): Women's attitudes toward men: An integrated threat theory approach. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 63–73.
- STÜRMER, S. & SIMON, B. (2004): Collective action: Towards a dual-pathway model. *European review of social psychology*, 15, 59–99.
- TAJFEL, H. (1978): Social categorization, social identity and social comparison. *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. 61–76.
- TÄUBER, S. & ZOMEREN, M. (2013): Outrage towards whom? Threats to moral group status impede striving to improve via out-group-directed outrage. *European Journal of Social Psychology*, 43, 149–159. doi:10.1002/ejsp.1930
- TAUSCH, N., BECKER, J., SPEARS, R., CHRIST, O., SAAB, R., SINGH, P. & SIDDIQUI, R. N. (2011): Explaining radical group behaviour: Developing emotion and efficacy routes to normative

- and non-normative collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, *101*, 129–148. doi: www.dx.doi.org/10.1037/a0022728
- TETLOCK, P. E., KRISTEL, O. V., ELSON, S. B., GREEN, M. C. & LERNER, J. S. (2000): The psychology of the unthinkable: taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*, 853–870. doi: www.dx.doi.org/10.1037/0022-3514.78.5.853
- THOMAS, E. F. & MCGARTY, C. A. (2009): The role of efficacy and moral outrage norms in creating the potential for international development activism through group-based interaction. *British Journal of Social Psychology*, *48*, 115–134.
- THOMAS, E. F., MCGARTY, C. & MAVOR, K. I. (2009): Transforming “apathy into movement”: The role of prosocial emotions in motivating action for social change. *Personality and Social Psychology Review*, *13*, 310–333.
- XIAO, C. & MCCRIGHT, A. M. (2014): A test of the biographical availability argument for gender differences in environmental behaviors. *Environment and Behavior*, *46*, 241–263.
- VAN STEKELENBURG, J., KLANDERMANS, B. & VAN DIJK, W. W. (2009): Context matters: Explaining how and why mobilizing context influences motivational dynamics. *Journal of Social Issues*, *65*, 815–838.
- VAN STEKELENBURG, J., KLANDERMANS, B. & VAN DIJK, W. W. (2011): Combining motivations and emotion: The motivational dynamics of protest participation. *Revista de Psicología Social*, *26*, 91–104. doi: [10.1174/021347411794078426](https://doi.org/10.1174/021347411794078426)
- VAN ZOMEREN, M., POSTMES, T. & SPEARS, R. (2008): Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, *134*, 504–535.
- VAN ZOMEREN, M., POSTMES, M., SPEARS, R. & BETTACHE, K. (2011): Can moral convictions motivate the advantaged to challenge social inequality? Extending the social identity model of collective action. *Group Processes and Intergroup Relations*, *14*, 735–753. doi: [10.1177/1368430210395637](https://doi.org/10.1177/1368430210395637)
- VAN ZOMEREN, M., SPEARS, R., FISCHER, A. H. & LEACH, C. W. (2004): Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*, 649–664.
- WILSON, J. (2000): Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 215–240.
- WRIGHT, S. C., TAYLOR, D. M. & MOGHADDAM, F. M. (1990): Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, *58*, 994–1003.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Az első vizsgálat kérdőívében használt változók és itemek

Változók	Korreláció / Cronbach-alfa	Itemek
Anyagi támogatással való egyetértés	–	Függetlenül attól, hogy adományozott-e erre a célra pénzt, illetve tervez-e adományozni, egyetért-e az adománygyűjtéssel az ellenplakátkampányra?
Plakátrongálással való egyetértés	–	Függetlenül attól, hogy részt vett-e a plakátok megrongálásában vagy eltávolításában, egyetért-e ezzel a tiltakozási formával?
Csatlakozás okai	–	Elfogadhatatlannak tartom, hogy a kormány éppen a legelesettebb emberek ellen folytat politikai kampányt.
		Elfogadhatatlannak tartom, hogy a kormány ezzel az üggyel próbálja elterelni a figyelmet a súlyos problémákról.
		Elfogadhatatlannak tartom, hogy ezzel az akcióval a kormány a szélsőjobb felé nyit.
Véleményalapú identitás (Bliuc és McGarty, 2007)	$\alpha = 0,87$	Hasonlónak érzem magam azokhoz az emberekhez, akik részt vesznek a kormány bevándorlóellenes politikája elleni akcióban.
		Azonosulok azokkal az emberekkel, akik részt vesznek a kormány bevándorlóellenes politikája elleni akcióban.
		Elégedett vagyok azzal a döntéssel, hogy a kormány bevándorlóellenes politikája elleni akciók mellé álltam.
		Tisztelem azokat az embereket, akik részt vesznek a kormány bevándorlóellenes politikája elleni akcióban.
		Úgy gondolom, hogy a jövőben is támogatni fogom az ehhez hasonló akciókat.
Hatékonyságba vetett hit [van Zomeren és munkatársai (2004); van Stekelenburg és Klandermans (2009)]	$r = 0,51$	Úgy gondolom, hogy az ellenplakátkampány és a plakáteltávolítás meggyőzheti a kormányt arról, hogy változtassa meg a bevándorlóellenes politikáját.
		Úgy gondolom, hogy mi, az akcióban részt vevő vagy azzal szimpatizáló emberek képesek vagyunk változtatni a kialakult helyzeten.
Illegális akciók elfogadhatósága	–	Vannak olyan politikai helyzetek, amikor megengedhető az illegális eszközök használata a céljaink eléréséhez.
Politikai orientáció		baloldali – jobboldali

2. melléklet. A második vizsgálat kérdőívében használt saját változók és itemek

Változók	Itemek	
Segítés formái	Logisztikai szerepet vállaltam online (posztoltam, megosztottam, csoportokat koordináltam, fordítottam online).	
	Anyagi segítséget nyújtottam.	
	Valamilyen közvetett segítséget nyújtottam (segítőknél segítettem, háttérprogramokban vettem részt).	
	Részt vettem a segítségnyújtásban a helyszínen (pl. pályaudvarok, menekülttábor, civil szervezetek központjai, menekültek útvonalai mentén, szállást adtam menekülteknek, szállítottam menekülteket az autómban).	
	Összegyűjtöttem használt ruhákat, takarókat és más otthon található dolgot, és eljuttattam a menekülteknek.	
	Mit gondol, a saját lehetőségeihez képest milyen mértékű anyagi segítséget nyújtott?	
	Mit gondol, a saját lehetőségeihez képest mennyi időt áldozott a segítségnyújtásra?	
Politikai aktivizmus formái	Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása SAJÁT Facebook-falán / Twitter-oldalán / blogján?	
	Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása a SEGÍTŐCSOPORTOK Facebook / Twitter oldalain?	
	Politikai tartalmú bejegyzések írása vagy megosztása EGYÉB nyilvános fórumokon?	
	Részvétel a menekültválsággal kapcsolatos utcai tüntetéseken.	
	A politikai ellenállás valamely más formában történő kifejezése (pl. képviselő megkeresése, munkahelyi, iskolai politikai kiállítás szervezése stb.)	
	Érte-e önt kritika vagy támadás közeli ismerősei, rokonai vagy barátai által amiatt, mert a menekültek segítségében részt vett vagy mellettük kiállt?	
	Érte-e önt kritika vagy támadás ismeretlenek által amiatt, hogy a menekülteken segített vagy mellettük kiállt (pl. személyes beszélések a helyszínen vagy online)?	
Korábbi politikai aktivizmus	Az elmúlt 12 hónapban milyen gyakran fordult elő, hogy a menekültválságtól függetlenül részt vett az alábbi tevékenységekben? – petíció aláírása – politikai tartalmú Facebook-poszt írása vagy megosztása – bejelentett utcai tüntetés	
	Korábbi önkéntesség	A menekültválságot megelőzően milyen gyakran vett részt önkéntes segítő tevékenységben (pl. ételosztás hajléktalanoknak, kórházi meseolvasás beteg gyerekeknek)?
		A menekültválságot megelőzően milyen gyakran adományozott vagy vett részt jótékony célú adománygyűjtésben?

MŰHELY

AZ ÖRÖKBEFOGADÁS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE: INTERSZEKCIONALITÁS AZ ÖRÖKBEFOGADÁSBAN

ÁTTEKINTŐ TANULMÁNY

KERESZTES-TAKÁCS Orsolya
ELTE PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet
ELTE PPK Pszichológia Doktori Iskola
keresztes-takacs.orsolya@ppk.elte.hu

NGUYEN LUU Lan Anh
ELTE PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet
lananh@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Az örökbefogadással foglalkozó szakirodalom főként az örökbefogadás jogi, egyéni pszichológiai és családszociológiai vetületeivel foglalkozik, miközben annak szociálpszichológiai és különösen interkulturális megközelítése jelenleg még feltáratlan terület a hazai szakirodalomban. Jellemzően az örökbe fogadott gyermekkel kapcsolatos pszichológiai problematikák, valamint a gyermek és az őt örökbe fogadó szülei közötti kapcsolat állt eddig a pszichológia fókuszában, ugyanakkor az örökbefogadás társadalmi aspektusairól nemigen olvashatunk. A következőkben megkíséreljük részben teoretikusan a meglévő szakirodalom alapján, továbbá empirikusan a szakértői interjúk¹ tapasztalatai alapján összegyűjteni, hogy az örökbefogadás folyamatában – vagy akár pont annak okaként – hogyan és miként jelennek meg a társadalmi folyamatok, valamint az azokból fakadó társadalmi egyenlőtlenségek.

Kulcsszavak: örökbefogadás, interszekcionalitás, interetnikus örökbefogadás

¹ A kutatás az ELTE PPK KEB által kiadott etikai engedéllyel rendelkezik.

BEVEZETÉS

A pszichológiai értelemben örökbefogadási triádként emlegetett háromszög szereplőinek, vagyis az örökbe fogadott gyermeknek, az örökbe fogadó szülőknek és az életadó szülőknek is sajátos életútjuk van (Pavao, 2012), melynek találkozását egy adott társadalmi kontextus övezi. Az örökbefogadás során mindannyian, más-más szempontból, a társadalomból fakadó problémákkal szembesülnek. A pszichológiában megjelent szakirodalmak az örökbe fogadott gyermek, valamint az örökbe fogadó családok szülő-gyermek kapcsolatára fókuszáltak leginkább, azonban a biológiai szülő, valamint a rendszerszinten megjelenő, akár az örökbefogadás és örökbeadás okaként megjelenő társadalmi kontextus és egyenlőtlenségi faktorok szerepe elhanyagolt területnek tűnik. Az örökbefogadás társadalmi szempontból történő vizsgálatakor, annak szociálpszichológiai megközelítésekor fontos szempontok kerültek a látótérbe (Neményi, 2015; Yngvesson, 2010; Boyer, 2007; Szilvási, 1997), mégpedig a nemek egyenlőségével, az etnikummal, valamint a társadalmi osztállyal kapcsolatos kérdések – melyek néhol, akár egymással kereszteződve – jelennek meg az örökbefogadás folyamatában. Az egyenlőtlenségi faktorok ezen összefonódása, vagyis a különféle szociális kategóriák egymással kölcsönhatásban álló és egymásra ható egysége az interszekcionalitás fogalmaként ismeretes a szakirodalomban (Crenshaw, 1991). A gender, az etnicitás, a vallási hovatartozás, a kor, a fogyatékoság, a szexuális orientáció vagy akár a társadalmi osztály tengelyek mentén kialakuló egyenlőtlenségi faktorok tehát nem párhuzamosan léteznek egymás mellett, hanem azok összefonódhatnak, és így akár többszörös és hatványozott diszkriminációhoz

vezethetnek (Sebestyén, 2014). Az interszekcionalitás fogalmát Crenshaw (1991) feminista jogász nő honosította meg a társadalomtudományokban a nők elleni és különösen a fekete nők elleni férfiak által elkövetett erőszakos cselekedetek kapcsán. A jelenség ismertetése után tehát érdemes áttekinteni, hogy ma Magyarországon milyen társadalmi közegben történik az örökbefogadás, illetve részletezni azokat a társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó dimenziókat, melyek sok esetben összefonódva szerepelnek az örökbefogadás folyamatában.

Bár hazai empirikus kutatás nem készült még az örökbefogadásban jelen lévő sztereotípiákról, az USA-ban végzett örökbefogadással kapcsolatos attitűdök felmérése (Dave Thomas Foundation For Adoption, 2013) alapján azt feltételezzük, hogy a hazai társadalomban is él egyfajta sztereotipikus kép az örökbefogadás szereplőiről, akik így a rájuk rótt sztereotípiák mentén stigmatizálttá válhatnak. A biológiai anyák a társadalom olyan erős megvetésével találkozhatnak, hogy a jellemzően titkolt terhességek után magukra maradnak ezzel a traumatikus élménnyel és továbbra is titkolják azt (Herczog, 2001). Az örökbe fogadó szülőknek feltételezésünk szerint többféle reprezentációja van. Vagy sajnálják, amiért „nem lehet saját gyereke”, vagy csodálják, amiért ilyen „nemes feladatra képes” (Foli, 2010). Ez utóbbi különösen igaz lehet, ha idősebb, fogyatékos vagy roma gyermeket fogadnak örökbe. Az örökbe fogadott gyermeket sok esetben különlegesnek tartják, de ezzel párhuzamosan él az a nézet, miszerint több probléma van vele, mint a biológiai szüleivel felnövekvő gyerekekkel (Vincze, 1988; Dave Thomas Foundation For Adoption, 2013).

Ezen társadalomban létező sztereotípiák nehezítik az örökbefogadás folyamatát, az

örökbefogadás mindhárom szereplőjének szempontjából.

Mindezek részletesebb bemutatását a fellelhető csekély hazai szakirodalom mellett szakértőkkel folytatott interjúrészetekkel és az általuk adott információkkal egészítjük ki. A tanulmány empirikus részéhez tehát 10 szakértői interjút vettünk fel 2015–2016 között. Interjút készítettünk a MTA TK Szociológiai Intézet kutatóival, a civil és állami szervezeteknél örökbe fogadó szülőket felkészítő tanfolyam és a Mózeskosár Egyesület pszichológusaival, a Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület és SOS Gyermekfalvak gyermekvédelmi szakembereivel, valamint az Ágacska Alapítvány, a Romadopt Klub, az Örökbe.hu gyakorlati szakembereivel.

A TÁRSADALOM NORMATÍV CSALÁDKÉPE ÉS AZ ÖRÖKBE FOGADÓ CSALÁDOK

Bár a történelem folyamán mindig is találkozhattunk a családok sokszínűségével, a családok szerkezete, struktúrája a 20. század erőteljes társadalmi változásai nyomán ma már rendkívül változatos, hiszen beszélhetünk akár – a teljesség igénye nélkül – mozaikcsaládokról, egyszülős családokról, örökbe fogadó családokról és akár azon belül az azonos nemű szülők családjairól is (Danis és Kalmár, 2011). A családok felbomlását hangsúlyozó szakemberekkel szemben Boreczky (2004) inkább adaptív családváltozásokról beszél amellett, hogy hangsúlyozza azt is, hogy a család megtartja fontos szerepét az emberek életében. Több évtizeden keresztül végzett, reprezentatív, 600 fő többgenerációs adatait feldolgozó vizsgálatukban Boreczky és munkatársai (2007) kimutatták, hogy Magyarországon

a nukleáris családok aránya folyamatosan nő, ugyanakkor egyre több a válás és az újraházasodás is, így gyakori a féltestvérrel, de akár a nagyszülőkkel való együttélés is. Ezek az eredmények is alátámasztják azt, hogy egyszerre sokféle családszerkezet és családi minta létezik.

A magyar társadalom örökbefogadással kapcsolatos megítélésére még nincsenek hazai adatok, ugyanakkor a szakemberek is akként fogalmazznak, hogy az örökbefogadással létrejött családok nem számítanak teljes értékű családnak a társadalom szemében, sokkal inkább valami pótmegoldásnak tekintik azt, az „igazi” család helyett (Wegar, 2000).

„Az a család Mo.-on, ahol van apa, anya és gyerek, és ha nincs gyerek vagy nincs valamelyik szülő, vagy nem különböző neműek a szülők, akkor az már nem család. És valahogy ezt az ideális családnormát rekonstruálja valójában az örökbefogadással keletkezett család is, ahol más módon nem, de legalább próbáljuk meg, csináljuk meg azt a kvázi családot.” (5. interjúalany, szociológus)

Wegar (2000) továbbá kifejtette azt is, hogy az örökbe fogadó családok stigmatizáltak és állandó előítéletekkel szembesülnek. Egy nyolcvanas években végzett interjú kutatásban (Miall, 1987) úgy találták, hogy az alábbi, a társadalomban élő reprezentációk mentén válnak stigmatizálttá ezek a családok: egyrészt a kötődés és szeretet kialakítása szempontjából a biológiai köteleknek fontosabb szerepet tulajdonítanak az emberek, másrészt a gyermek ismeretlen múltja és genetikája aggodalomra ad okot. Ezekkel a sztereotípiákkal pedig az örökbe fogadó szülők szülői szerepének legitimitása kérdőjeleződik meg, különösen az olyan, zártabb társadalmakban, ahol a homogenitás fontos érték, és a különbözőség egyfajta devianciaként bélyegződik meg.

„Ha az van a második környezetismereti munkafüzetben, hogy fotók vannak felnőttekről fölül, alul meg gyerekekről, és a gyerekek az a feladata 8 évesen, hogy húzza össze, kik lehetnek egy család. Na, mi alapján...? Hát a fizikai hasonlóság alapján. A 21. században itt tartunk a családmoddellről, hogy egy iskolai tankönyvben ez van? Ez ellen kellene küzdeni.” (6. interjúalany, pszichológus)

A tágabb környezet így a szülői identitásban és kompetenciákban is észrevétlenül megkérdőjelezi az örökbe fogadó szülők szülői szerepét. Az érett anyaság reprezentációja kulturálisan összefonódott a biológiai anyasággal, így nem meglepő, ha az örökbe fogadói szülői szerep nem hiteles szociális attribútuma egy nőnek (Wegar, 2000).

„Szemmel látható, hogy az örökbe fogadó családok azért próbálnak meg hozzájuk hasonló gyereket, kicsi gyereket stb. örökbe fogadni, hogy kifeje ez a kép megfeleljen annak a homogám családalképzelésnek, ami a magyar társadalomban benne van és hogy ne legyen szemmel látható az örökbefogadás. Abban a pillanatban, ha idősebb gyerek kerül oda, más etnikumú, főleg akkor, ha más bőrszínű gyermek kerül oda, akkor ezt a képet nem nagyon lehet fenntartani. Meg kell küzdeni valami olyasmivel, amivel az örökbe fogadó családok nagy része nem akar megküzdeni. Tehát bele akar simulni ebbe a normatív családképbe.” (5. interjúalany, szociológus)

A hazai értékpreferencia-vizsgálatok, valamint a nemzetközi értékvizsgálatok adatait közlő és elemző tanulmányok (Tóth, 1998; Pongrácz, 2009; Szalma, 2010) kimutatták, hogy Magyarországon magasnak számít a család és a gyermek értéke, és erősen jelen van azon társadalmi elvárás, miszerint egy párkapcsolat vagy házasság következő és teljesen egyértelmű lépcsőfoka a gyermekvál-

alás. A családdal kapcsolatos attitűdvizsgálatok hazánkban továbbra is a társadalom családcentrikus beállítottságát tükrözik (Szalma, 2010; Pongrácz, 2009). Nemzetközi összehasonlításból is úgy tűnik, hogy Magyarországon a többi országhoz képest is különösen magas a gyermek értéke. A kilencvenes években végzett 24 országot összehasonlító vizsgálatban például Magyarország első helyen végzett abban a kérdésben, hogy „Üres az élete azoknak, akiknek soha nem volt gyerekük”, és szintén élen végzett a „Napjainkban a házasság legfőbb célja a gyerek” kijelentéssel egyetértők arányát tekintve (Tóth, 1998).

Egy későbbi adatfelvétel során a többi országhoz képest még mindig kiemelkedő gyerekközpontúságról árulkodnak az adatok. Azzal a kérdéssel ugyanis, hogy „nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke”, a válaszadók közel 60%-a egyetértett, szemben a nemzetközi átlag 37%-os egyetértésével (Pongrácz, 2009). A magyar népesség döntő többsége tehát a gyermeket az élet fontos, elengedhetetlen részének tartja, és bár ez a legtöbb országban így van, nálunk az átlagosnál is magasabb ez az arány (Kapitány és Spéder, 2009).

A családdal kapcsolatos értékek tradicionális volta nemcsak a közvéleményben és a kutatások eredményeiben érhető tetten (Szalma, 2010), hanem a törvényalkotásban is megjelenik. Örökbe fogadni csak házas társaknak vagy egyedülállóknak engedélyezett törvényileg, az együttélés hivatalos és nem hivatalos változatában nem lehet, így törvénykezési szinten is megjelenik a normatív családkép.

„Nem az lenne az állam feladata, hogy a különböző életmódpreferenciáit közzé tegye, mert nem ez a feladata, meg ez társadalmilag sem védhető. Társadalmilag az va-

jon egy támogatandó elképzelés, hogy az egyik ember a másik emberért, akivel alapvetően nincs vérségi kapcsolata, az iránt felelősséget vállal, nemcsak anyagilag, hanem törődésben meg minden egyébben, és ezek elé mesterséges akadályokat gördítsenek? Ezt nem értem, sem szociológusként, sem olyan emberként, aki a társadalmi működést próbálja vizsgálni, sem magánemberként nem értem. Nem értem a szakpolitikát emögött.” (4. interjúalany, szociológus)

A TÁRSADALMI NEM SZEMPONTJA AZ ÖRÖKBEOGADÁSBAN

A mainstream örökbefogadással kapcsolatos genderszemléletű szakirodalom zömében az azonos nemű párok általi örökbefogadást taglalja (Boyer, 2007; Patterson, 1995; Wainright és munkatársai, 2004), azonban az örökbefogadás más területein is megjelennek a társadalmi nemek különbségéből adódó problémák. A következőkben részletezzük, hogy a hazánkban törvényi szinten nem engedélyezett azonos nemű párok általi örökbefogadás mellett az örökbefogadók és az örökbeadók motívumaiban miként jelennek meg a társadalmi nemekkel kapcsolatos elvárások és egyenlőtlenségek, valamint az ezekből fakadó társadalmi stigmák.

Elsőként az örökbefogadás rendszerének genderszemponturnak megközelítésénél meg kell említenünk a törvénynek azt a fajta diszkriminatív természetét, miszerint kizárja, hogy a regisztrált vagy nem regisztrált élettársi kapcsolatban élők, ezáltal az azonos nemű párok hivatalosan, közösen örökbe fogadhassanak gyermeket Magyarországon (Ptk. 4:120. §). A törvénykezéssel ellentétben a szakirodalom akként érvel (Neményi, 2015), hogy a valamilyen szempontból ki-

sebbségi identitással rendelkezők – kisebbségi identitástudatuk és ezzel való megküzdési stratégiák birtokában – fel tudnák készíteni örökbe fogadott gyermeküket az őket érő esetleges támadásokra (Takács és Szalma, 2013), emellett elfogadóbbak lennének az örökbe fogadott gyermek „kritériumait” illetően is. Nem „pótmegoldásként” tekintenek az örökbefogadás révén létrejött családra (Takács és Szalma, 2013), és nagyobb valószínűséggel fogadnának el roma, fogyatékos vagy idősebb gyermeket, a rendszer őket mégis kizárja, vagy legalábbis rejtőzködésre kényszeríti. Neményiék (2015) vizsgálatában a megkérdezett homoszexuális örökbe fogadók arról számoltak be, hogy bár támogatón viszonyultak hozzájuk a rendszerben dolgozó munkatársak, ugyanakkor azt is észrevették, hogy a pszichológiai alkalmassági vizsgálaton sokat faggatták szexuális orientációjukról őket, amiről azt feltételezik, a heteroszexuálisoknál nem meghatározó beszédtema. Az egyik megkérdezett pszichológus szerint:

„Egy homoszexuális ember nem gondolnám, hogy veszélyt jelentene egy örökbe fogadott vagy vér szerinti gyerekre, ha neveli, de azért abban sok igazság van, hogy ezeknek a gyerekeknek az élethelyzetét nekünk valahogy optimalizálni kell, nem szaporítani az ő máris meglévő másságukat még újabbakkal. Ha egy olyan közegben élünk, ahol nem probléma, hogy azonos nemű pár viszi be óvodába a gyereket, akkor nyilván ebből a gyerekeknek semmi gondja nem lesz, de hogyha úgy jönnek ide homoszexuális és leszbikus párok, hogy ebben nem tudnak védelmet adni a gyerekeknek, akkor nekünk gyerekvédőknek ez nagyon nagy felelősség.” (6. interjúalany, pszichológus)

Az American Psychological Association (2012) állásfoglalása és más pszichológiai

kutatások eredménye szerint alapvetően az azonos nemű párok általi gyermeknevelés nem okoz problémát a gyermek számára az identitásfejlődés és a szexuális orientációja szempontjából (Patterson, 1992; Wainright és munkatársai, 2004), ugyanakkor a Magyarországra jellemző elutasító közeg miatt gyermekvédelmi szempontból érthetőek a gyermek azonos nemű szülők általi neveléséből adódó, halmozott hátrányaival kapcsolatos aggodalmak, hiszen az azonos nemű párok örökbefogadását vizsgáló attitűdök nagymértékű társadalmi elutasítást tükröztek (Takács és Szalma, 2013).

Ha az örökbe fogadó szülők szerepére tekintünk, azokban az esetekben, amikor az örökbefogadásnak a meddőség a motívuma, ott gyakran felmerül az a gondolat, hogy a felek „nem teljesítik” reprodukív szerepüket (Gibson & Myers, 2000). A sikertelen teherbeesési kísérletek – akár természetes, akár mesterséges módszerekkel – megrengetik az addig adottnak vélt szerepeket. Legtöbbször a saját igényeik kielégítése mellett a társadalmi elvárásoknak megfelelően teljesíteni kívánják a számukra természetesnek vett, kijelölt utat, ám amikor biológiai akadályokkal szembesülnek, az egész nemi elvárásokról alkotott kép is megrendül (Pulay, 2006; Bogár, 2011; Herczog, 2001).

„Legtöbbször, mire ideáig eljutnak [örökbefogadásig], nagyon meg tudnak sérülni ebben a gyermektelenségi dologban. Miután a lombikozással egy évtized is elmehet az életéből, így nagyon sokan már akkor bejelentkeznek, amikor igazából vér szerinti gyerekekért küzdenek. (...) Szóval én persze tudom, hogy azon, amin ők keresztülmennek, kellene pszichológus, de nincs pszichológus a közvetítőknél, nincs pszichológus a meddőségi centrumokban, és nálunk [az állami rendszerben] meg nincs annyi kapacitás,

hogy a veszteségfeldolgozás is legyen egy terápia.” (9. interjúalany, pszichológus)

A meddőség diagnózisa is egyfajta életválság lehet (Whiteford, 1995), amikor is az egyén nem tudja betölteni a kívánt társadalmi szerepét, amellyel együtt az egész családi struktúra is megreked, így nyer teret a meddőség stigmája. Ez különösen igaz lehet például a magyar társadalomban, ahol a házasság fő motivációjának a gyermekvállalást tartják (Tóth, 1998). Magyarországon a család normatív fogalma a házasságkötéssel létrejövő férfi-nő kapcsolathoz, majd az azután született közös gyermekekhez társul, valamint a házasságra vonatkozó értékek más tekintetében is igen tradicionális beállítódást mutat (Tóth, 1998). A nőket társadalmi szinten különösen érinti a biológiai anyasággal kapcsolatos elvárás, annak ellenére, hogy fele-fele arányban múlik egyik vagy másik nem képviselőjén a meddőség (Andrejcsik, 2015). Ez különösen igaz az olyan társadalmi közegben, ahol a közhangulat és a politika is egyre agresszívabb népességpolitikát szorgalmaz. A meddőség tehát egy ideig láthatatlan, bizonytalan ideig tartó, társadalmi elvárások során kialakuló stigma (Whiteford, 1995).

Hazai viszonylatban a gyermekvállalással és a házassággal kapcsolatban a nemek között különböző elvárások fogalmazódnak meg. Szalma (2010) kutatása szerint a magyar társadalomban még létezik az a tradicionális felfogás, amely szerint a nőknél sokkal inkább elfogadják a függést, az alárendelt szerepet, a férfiakat pedig függetlennek, kenyérkeresőnek tekintik a családokban. Tóth (1998) azt találta, hogy azokban az országokban, ahol a nők saját női önmeghatározásának nélkülözhetetlen része az anyaság, ott a gyermek nélküli létet céltalannak és üresnek tartja a közvélemény. Ezzel szemben

azokban az országokban, ahol az anyaság csupán egy választható szerep a sokféle női szerep közül, ott sokkal elfogadóbbak a gyermektelenekkel szemben.

Az eddigi kutatások tehát azt mutatják, hogy a magyar társadalom meglehetősen konzervatív felfogású, ha a férfi és a női szerepek megosztásáról, családi értékekről, házasságról, gyerekvállalásról van szó. Azokban a társadalmakban, ahol a nemi szerepek tradicionálisabb formája figyelhető meg, és társadalmilag leginkább a nőkhöz kapcsolódik a család és a gyermek, így ezeknek hiánya vagy normatívától eltérő léte, és az ennek következtében kialakuló előítéletek és sztereotípiák is leginkább a nőket és anyákat sújtják. A férfiakhoz – mivel alapvetően más értékeket rendel hozzájuk a társadalom – más attribútumok kapcsolódnak, így jellemzően sem a kutatásokban, sem praktikusán a hétköznapokban nem jelennek meg az örökbefogadás témakörében.

Eddig az örökbe fogadó szülők és a rendszer felől közelítettük meg a témát, de az örökbefogadás genderszemontú megközelítésénél a biológiai szülő(k) szerepét is érdemes bemutatnunk. Ez feltáratlan terület a pszichológiai kutatásokban, mivel pragmatikusan nehéz az örökbeadó vagy biológiai szülők felkutatása – hiszen feltételezhetően ez egy olyan traumatikus élménye az életüknek, melynek kutatásához nehezen találni önként jelentkezőt –, így az örökbefogadás ezen szereplőiről vajmi keveset tudunk a szakirodalom alapján. A témában jártas szakemberek azonban abban egyetértenek, hogy az örökbeadás oka „*nagyon gyakran zűrös szociális helyzet, de a második helyen gyakran a zűrös párkapcsolat áll*” (6. interjúalany, pszichológus).

Az egyik megkérdezett szociológus (8. interjúalany) szerint „*ezt még senki nem*

vizsgálta, pedig végképp érdekes lenne, hogy itt nem csak nő és anya van, hogy nem kényszerítik-e, a vér szerinti apa szerepe egyáltalán nincs sehol feldolgozva”. Azonban nemcsak a kényszerítés lehetősége merül fel, hanem az is, hogy a biológiai apa nem is tud a terhesség tényéről. Az egyik általunk megkérdezett pszichológus (6. interjúalany) ezt hiányolja, ugyanis tapasztalata szerint „*abszolút elterjedt dolog, hogy az újszülöttek örökbeadásánál képzelt apát írnak be, senki nem tesz erőfeszítést arra, hogy a nemző apákat ebbe a folyamatba bevonja. Miközben egyrészt van egy felelősségük nekik is – nyilván gyerek csak úgy születhet, ha van férfi és nő is –, másrészt az apák jogai sérülhetnek, mert ha nem is ismerjük őket, honnan tudjuk, hogy nem is nevelnék azt a gyermeket, akiről lehet, hogy nem is tudnak*”.

Az örökbeadás oka tehát legtöbbször, hogy a biológiai anyák egyedül maradnak a számukra gondot jelentő terhességükkel, nincs mögöttük olyan szociális háló, amely segítené őket ebben az élethelyzetben (Neményi, 2006; Szilvási, 1997). Az egyik általunk megkérdezett pszichológus szakember (6. interjúalany) egy – elmondása szerint – általános problémát mutat be, egy nemrégiben történt örökbeadás kapcsán.

„*Az is lehet, hogy az apával foglalkozva a párkapcsolaton tudtunk volna úgy segíteni, hogy ők együtt maradjanak és megtartsák a gyermeket, mert ezt a nőt megkérdezve, hogy mi kellene ahhoz, hogy megtartsa a gyermeket, azt mondta, hogy egy apa. Közben ő meg el se mondta a férfinak, hogy terhes. 6 és fél – 7 hónaposan vette állítólag észre, de összevesztek a terhesség korábbi hónapjaiban. Viszont nem tudjuk, hogy egy ilyen helyzetben, hogy jön a gyerek, esetleg pszichológus segítségével, családterápiával milyen más irányba ment volna a történet.*”

A gyakorlat tehát azt mutatja, hogy az esetek döntő százalékában a férfiak teljesen kimaradnak a döntéshozatalból. Sérül az apasághoz való joguk azáltal, hogy sok esetben nem tudnak gyermekük érkezéséről, pedig lehet, hogy a tudás birtokában más döntést hoznának. Az apa ismeretlenségével a gyermek joga is sérülhet, hiszen az adatok hiányában felnőttkorában sem lesz lehetősége megkeresni biológiai apját.

TÁRSADALMI OSZTÁLYMOZGÁS AZ ÖRÖKBEOFODÁSBAN

Az örökbefogadások zömében jelen lévő társadalmi státuszbeli különbség a biológiai szülő és az örökbe fogadó szülő között nemcsak a nemzetközi példákban (Herman 2010), de a hazai gyakorlatban is megjelenik (Szilvási, 1997). Akkor beszélhetünk társadalmi osztálykülönbségről az örökbefogadásban, mikor a jellemzően hátrányos helyzetben lévő, iskolázatlan, jogait kevésbé érvényesíteni tudó örökbe adó és a jellemzően iskolázott, középosztálybeli örökbefogadó sajátos életútja találkozik az örökbe fogadható gyermek kapcsán. Ez esetben felmerülnek a társadalomban meghúzódó osztálykülönbségből fakadó egyenlőtlenségek, a jellemzően középosztálybeli várakozó párok rendszerszintű előnybe részesítése és a biológiai anyák „kihasználása” (Szilvási, 1997). Szilvási (1997) a közvetítő szervezetek átláthatatlanságát bírálja, melyben szerinte felmerülhetnek a strukturális különbségekkel kapcsolatos aggodalmak. A közvetítő szervezetek a biológiai anyák segítésére jöttek létre, néhányan azonban úgy vélik, mintha az örökbefogadók érdekeit szolgálnák. „Látványosan nagyon nyájasak és támogatóak, de valójában (...) az örökbefogadók pártján

vannak, és ez nagyon látványos” – nyilatkozta az általunk megkérdezett egyik gyermekvédelmi szakember (8. interjúalany). Tehát osztályalapú megkülönböztetés és különböző viszonyulás jelenik meg az örökbeadó és az örökbefogadó között, melyet sok esetben a rendszer tovább is táplál. „Súlyos etikai dilemma, ha az örökbe fogadó családok szükségleteire helyezjük a hangsúlyt. (...) Én, aki megtehetem, megvásárolhatom egy másik embertől, kvázi felhasználom erre a célra” – fejtette ki véleményét a témában a gyermekvédelmi szakember (7. interjúalany). Az örökbeadó gyermekek és az örökbefogadásra várakozó szülők szociális helyzetének különbsége tehát egyfajta strukturális igazságtalanság. Az internet terjedésével a magánutas örökbefogadások tűnnek veszélyesebbnek, hiszen a piaci logika egyszerűbben tud érvényesülni. Egyik oldalon áll az örökbeadó szülő, aki szabadulni kényszerül a számára ténylegesen terhet jelentő terhességtől, másik oldalon meg ott áll a mindenre kész örökbefogadásra váró szülő. A magánutas örökbefogadás esetén – vagyis amikor az örökbeadó és az örökbe fogadni szándékozó előbb ismeri meg egymást, és csak ezután vonnak be közvetítő szervezetet (Ptk. 4:125. §) – a maga kevésbé szabályozott keretével felmerülnek a gyermekkereskedelemmel kapcsolatos aggályok.

Nem mondom, hogy emberpiac, de azért főleg a nyílt örökbefogadásnál és nem is anynyira a civil szervezeteknél, mert azért az mégiscsak kontrolláltabb terület, de akiket a kórházból orvos vagy ottani védőnő közvetítésével azonnal örökbe adnak, ott bennem – lehet, hogy picit túlzóan, de – felmerül a béranyaság. Hogy van egy igény, amit akár így is ki lehet elégíteni. (7. interjúalany, szociológus)

Ez a helyzet tehát felveti a strukturális diszkrimináció kérdését, miszerint az örökbefogadás kizsákmányolja az alacsonyabb

státuszú nőket a középosztálybeli, meddő családok javára (Neményi, 2015).

INTERETNIKUS ÖRÖKBEFOGADÁS

Az interetnikus örökbe fogadó családok egy napjainkban egyre inkább előtérbe kerülő családkonstrukció, amely a hazai viszonyok között zömében a roma gyermekek nem roma szülők általi örökbefogadását jelenti (Szilvási, 2005). A nemzetközi szakirodalom leginkább „transzraciál” családoknak (Goar et al., 2016; Yngvesson, 2010; Lancaster & Nelson, 2009) hívja ezeket a típusú családokat. A téma és a jelenség újszerűségét tekintve csekély hazai szakirodalom foglalkozik ezzel a családmoddellel. Interetnikus család esetében az örökbefogadás stigmája láthatóvá és állandóvá válik, különösen, ha külső rasszjegyekben is látható a különböző etnikai származás (Wegar, 2000), hiszen a szociális stigmát mélyítheti, a nehézségeket fokozhatja, ha szembetűnő a szülők és a gyermek fizikai jellemzőikben való eltérése (Maldonado, 2005; Yngvesson, 2010; Miall, 1996). Köztudott a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága a gyermekvédelmi szakellátásban (Havas et al., 2007), így az örökbefogadásra várakozó gyermekek között is feltételezhetően magasabb ez az arány, bár hivatalos adatainak erre vonatkozóan nincsenek (Szilvási, 2005). A hazai viszonyoknak köszönhetően a romák elleni diszkrimináció és előítéletesség következtében az örökbefogadásra váró roma származású gyermekek nem roma társaikkal szemben hátrányos helyzetben vannak (Neményi és Messing, 2007; Havas et al., 2007). Releváns kérdésnek tűnik tehát, hogy a mai nyílt romaellenes közvélekedés (Keresztes-Takács, 2016) hogyan befolyásolja az örökbefogadás gyakorlatát.

Mindenekelőtt fontos lenne definiálni, hogy az örökbefogadási rendszerben ki számít romának (Ladányi és Szelényi, 2000), ugyanakkor ahogyan általánosságban sem egyszerű ennek a kérdésnek a megválaszolása Magyarországon, úgy örökbefogadás esetén sem az. Az alábbi idézet segít azt megérteni, miért szükséges meghatározni az örökbefogadható gyermek származását.

„Ez például egy dilemma, aminek a feloldását még nem tudtuk elég jól megoldani. Azt se tudjuk persze, hogy ki a cigány, azt mondjuk, hogy majd definiálja magát, de mikortól tudja magát valaki definiálni? Csak felnőttkorban tudjuk megkérdezni, hogy vállalja-e a származását, de kisgyerekkorában érik az atrocitások. Nincs összhangban az emberi fejlődéssel és nincs lebontva ez a személyiségségi dilemma, az örökbefogadás esetén meg egyenesen tragédia.” (2. interjúalany, gyermekvédelmi szakember)

A többségi társadalom ítélkezik a külső jegyek alapján, akár roma az illető, akár csak annak látszik. Az örökbe adható gyerekről csecsemőkorában nem tudhatjuk, később hogyan fog kinézni és hogyan fogja őt látni és megítélni közvetlen környezete. A ma roma, vagy romának kinéző gyermeket nevelő szülők tapasztalják, hogy a környezet súlyosan ítélkező és megbélyegző (Szilvási, 2005).

Bizonyos, hogy örökbeadásnál a roma vér szerinti szülők kevésbé vallják magukat romának (Bogár, 2011), hiszen tisztában vannak a társadalomban jelen levő előítéletekkel (Keresztes-Takács, 2016), de sok esetben a származás nem mindig egyértelmű. Előfordul az is, hogy az ügyintézők a rendelkezésükre álló információk alapján – név, rasszjegyek – azonosítanak romának egy gyermeket (Bogár, 2011), és ennek megfelelően ajánlják ki a megfelelő párnak.

A roma gyermekek azonosítása a rendszerben úgy történik, hogy „*ha a neve nem ilyen a gyereknek [nem utal roma származásra], de a várakozó a külleme alapján úgy gondolja [hogy roma származású], mi nem mondhatjuk a gyerekről, csak abban az esetben, ha van egy szülői nyilatkozat, de az örökbeadható gyerekek mögött jellemzően nincs. Azt szoktuk csinálni – mert miért van az, hogy sokkal rövidebb ideig vár, aki »romaelfogadó« –, hogy ha egy gyereknél a soron következő négyen-ötven azért nem akarnak vele barátkozni, ismerkedni, mert szerintük roma gyerek, és azt nem szeretnének, akkor már nem megyünk a 400 sorban állón végig és ajánlgatjuk a gyereket, hanem kikeressük azt, aki azt írta be, hogy nincs származási kikötése.*” (6. interjúalany, pszichológus)

Az örökbe fogadó szülők és roma gyermekek az örökbefogadásban

A szakértői interjúk alapján az örökbefogadásra várakozó szülőknek két típusa van: akik tesznek, illetve akik nem tesznek származási kikötést. Egy 2013-as budapesti örökbefogadásra várakozók közötti felmérés szerint a jelentkezők 66%-a tesz származási kikötést (Neményi, 2015), de a szakértők becslései szerint a tényleges elutasítók aránya ennél magasabb lehet – különösen vidéki régiókban –, így összességében az örökbefogadásra várakozó párok 80–90%-a elutasítja, hogy roma gyermeket fogadjon örökbe. A rendszer paradoxona, hogy hivatalosan nem kérdezhetnek rá arra, hogy elfogadnake roma gyermeket, ugyanakkor szerepel egy „egyéb megjegyzés” rubrika, ami alkalmas ezen preferencia rögzítésére (Bogár, 2011).

„*Ezeket az adatlapokon nem lehet az etnikai preferenciát jelezni. Van az adatlap egyéb pontja, ahol valaki nagyon specifiku-*

san megfogalmazza, hogy romát nem akar örökbe fogadni, valaki jelzi, hogy nem bánja, ha roma, egy-két esetben kifejezetten romát szeretne, de nagyon kevés volt ilyen (...). Vannak ilyen strukturális szabályszerűségnek tűnő dolgok, amire nem mondhatjuk, hogy diszkriminatív, mert túl kicsit az elemszámunk, de mégis hogyha valaki vállal roma gyermeket, valószínűleg hamar kap gyermeket.” (4. interjúalany, szociológus)

Az örökbefogadásra váró szülők döntő többsége tehát származási kikötést tesz, ugyanakkor bizonytalan származás esetén – például titkos örökbefogadás – a kikötése ellenére lehet, hogy roma gyermeket kap, mely lehet, hogy újszülöttkorban még nem egyértelmű, de később, tinédzserkorban, vagy az esetleges utódokon bukkannak elő az addig nem tapasztalt rasszjegyek.

„*Előfordul, hogy ami egy kicsi gyereken örökbefogadásakor nem látszik, az később nagyon feltűnő rasszjegyként mégis megjelenhet a küllemén. A romaságot el nem fogadó családokban ez nagyon gyakran, nagyon nehezen kezelhető helyzeteket tud teremteni.*” (9. interjúalany, pszichológus)

Egy előítéletes környezetben felnövekvő gyermek hogyan tud reagálni, milyen lesz az énképe, ha a későbbiekben rajta vagy az utódain felfedezi a „nemvárt” jegyeket? A szakemberek szerint súlyos identitásválságot élhet át az az örökbe fogadott gyermek, aki egy nem elfogadó közösségben nevelkedik és később szembesül esetleges roma származásával. Az is kérdés, hogy aki mereven elutasítja a másságot, az hogyan tud megküzdeni azzal, a bár lehet, hogy nem látható, de nagyon is létező mássággal, amit maga az örökbefogadás jelent (Szilvási, 2005).

„*...általában ezt érzem veszélynek, hogy hazavitelnél nem gond [a roma származás], főleg, ha újszülött. Azok tündériek, sok prak-*

tikus probléma van velük, de nagy probléma még nincsen. Akkor még nem tud »cigányul« viselkedni, ugyanúgy mosolyog, ha megetted, később lesz gond, kiskamasz-, nagykamaszkorában. A kamaszkor nehéz minden szempontból, ott fog kijönni. Beépített bombának érzem, hogy amikor jönnek a »normális« kamaszkori problémák, a lázadás meg ezek, akkor fogja majd annak tulajdonítani [roma származásnak], sajnos. Hiszen nem dolgozta fel alapvetően [a roma identitás kérdését], hazavitte úgy, hogy »jajj, de édes«. Hát persze, az előítéleteket nem hozza elő egy újszülött, főleg ha rámosolyog. Én ezt nagy problémának érzem.» (1. interjúalany, gyakorlati szakember)

Az örökbefogadásra váró szülők nagy része, akik elutasítják, hogy roma gyermekük legyen, leginkább a környezetet teszik felelőssé, vagy a roma kultúrához való viszonyukat említik az elutasítás okaként (Bogár, 2011), de sokan közülük felvállalják azt a véleményüket, hogy a romák „kedvezőtlen” genetikáját szeretnék elkerülni.

„Kettő szokott lenni: aki szalonképes szeretne maradni és tudja, hogy mi lenne az elvárás, és ezért azt mondja, hogy fél a környezet diszkriminálásától, hogy a gyereknek milyen nehéz lenne, s ő nem tudná megvédeni, épp elég feladat, hogy az örökbefogadásban megerősítse vagy a rokonaira fogja, de mindenképpen áttolás az, amit csinál. Valaki azt mondja, nem tudná a gyerekekneki biztosítani a roma kultúrát, mert nem ismeri. Ez egy félreértés, mert nem kell lovári nyelven megtanulni, meg rózsás szoknyába járni, hiszen ami én nem vagyok, azt nem tudom a gyerekeknek továbbadni. (...) A leggyakoribb őszinte vélemény, amit sokan kimondanak, hogy azt gondolják, hogy olyan genetikája van a cigányoknak, ami kedvezőtlen tulajdonságokra predesztinálja a gyermeket, és

majd problémás ember lesz belőle, és ők nem bírnak vele.» (6. interjúalany, pszichológus)

Roma gyermeket elfogadó örökbe fogadó szülők etnikai identitásának alakulása

Az örökbe fogadó szülők másik, kisebb csoportja a roma gyermeket elfogadó örökbe fogadó szülők. Számukra az előítéletekkel való találkozás és az azzal való megküzdés a fő probléma, hiszen interetnikus örökbefogadás esetén az örökbefogadás ténye – ami bár a legtöbb esetben nem titok, de családi ügy – láthatóvá válik, és így a szociális stigma tovább mélyülhet (Maldonado 2005; Yngveson, 2010; Miall, 1996).

Különösen érdekes szociálpszichológiai szempontból az etnikai identitás alakulása a roma gyermeket örökbe fogadó szülőknél (Tigervall & Hübinette, 2010; Vonk, 2001; Johnston, 2007; O’Donoghue, 2004). A társadalmi kisebbséghez tartozó csoportoknál több kutató is foglalkozott az etnikai identitás kérdésével, amit Phinney (1996) etnikai identitás modelljével szoktak kapcsolatba hozni. Az etnikai identitás egy dinamikus, multidimenziós pszichológiai konstruktum, mikor az egyén egy bizonyos etnikai csoporthoz tartozónak érzi magát (Phinney, 2003). A biracial családoknál megfigyelték – jellemzően afroamerikai és kaukázusi házasságok, félvér gyermekkel (O’Donoghue, 2005) –, hogy az etnikailag kisebbségi csoport tagjával élő egyénnel szoros kapcsolatban álló, társadalmilag a domináns csoporthoz tartozó fél számára is kialakul egyfajta etnikai identitás. Ez a Helms (1990) és Rowe, Bennett és Atkinson (1994) által kidolgozott „fehér rassz identitás fejlődési modell”, amely Phinney etnikai identitás modelljéhez hasonlóan mutatja be a különböző stációkat az egyén etnikai identitásfejlődésében a nem etnikai kisebbségi csoporttagoknál. A társadalom

többségi tagjai alapvetően nem vesznek tudomást saját etnikai identitásukról, de roma gyermek örökbefogadása esetében a nem roma szülők érzékenyebbek lesznek saját etnikai identitásukra is (Szilvási, 1997). Ez először a roma gyermeket nevelő szülők többségénél úgy jelenik meg, hogy a társadalomban jelen levő előítéletek elkezdik zavarni, később a szülők magukon és közvetetten a családjukon keresztül is érzik a diszkriminációt, ezzel egyidejűleg gyermekük nélkül „élvezik” a fehérek privilégiumát, majd az etnikai identitásfejlődés csúcsa a szülő roma identitással való azonosulása (O’Donoghue, 2004). Ez utóbbit a szakirodalom a „kiterjesztett én” fogalmaként ismeri (Nobles, 1976).

A szakértők fontosnak tartják, hogy a szülők gyermekük egészen kiskorától kezdve beszéljenek a származásáról, így még a környezetben előforduló esetlegesen negatív hatások előtt – hiszen az esetleges atrocitások serdülőkorban kezdődnek, mikor a gyermek kikerül a szülők védelmező kezei alól – kialakulhat egyfajta pozitív, biztos énkép a saját származásukhoz kapcsolódóan (Szilvási, 2005). Szakértői interjúk alapján körvonalázódott pár alkalmazott eszköz, melyet használhatnak az interetnikus családok a pozitív roma identitástudat kiépítésében: verbális és nonverbális pozitív asszociációk a cigánysággal kapcsolatban, cigánymesék és örökbefogadással kapcsolatos mesék, cigány kultúra pozitív elemeinek kiemelése, találkozás sorstársakkal és a környezet tudatos „tanítása”, szenzitivitása is rendkívül fontos. Roma gyermek örökbefogadásánál a cél a gyermek pozitív identitásának kialakítása, hiszen a tabusítás és a roma származás nem megfelelő kezelése negatív énképhez vezethet (Lancaster & Nelson, 2009; Szilvási, 2005).

„Vannak, akik felnőttkorukban tudták meg a származásukat, és nem egy elfogadó családban nőttek fel. Azok hasadnak meg jobban, vagy van több feladatuk ennek a feldolgozásával, ahol a családban nem a teljes elfogadás volt az alaphangulat; tehát ahol ment az egymás bírálása, cigányozás, zsidózás, egyebek. Ott nyilván probléma – ha felnőttkorban tudja meg –, hogy ő is abba a körbe tartozik, akit eddig minősítettek a szüleivel együtt. Itt nyilván sokkal nagyobb feladat van és lehet, hogy pszichológiai segítségre van szükség. Olyan is hallottam, aki felnőttkorában tudta meg, de nem hasadt meg ettől, és ott az volt a háttér, hogy egy eleve elfogadó családban nőttek fel.” (2. interjúalany, gyakorlati szakértő)

Az interetnikus örökbefogadással kapcsolatos szakértői interjúk, részletek és szakirodalmak tehát rávilágítanak a roma gyermeket örökbe fogadó családok stigmatizált helyzetére, amely esetben az örökbe fogadó családoknak az örökbefogadás megítélése mellett meg kell küzdeniük az általános romaellenes közhangulattal is (Keresztes-Takács et al., 2016). Az örökbefogadásban jelen lévő roma gyermekek felülreprezentáltságának problematikája, mind a gyermekvédelmi rendszer hiányosságaira (Havas et al., 2007), mind a társadalom általánosan elutasító attitűdjére hívják fel a figyelmet (Simonovits és Bernát, 2016). Emellett a jellemzően nem roma örökbe fogadó szülők etnikai identitásának fejlődése, az előítéletes légkörrel való megküzdése, valamint az örökbe fogadott roma gyermekek etnikai identitásfejlődésének feltérképezése már a nemzetközi szakirodalom látókörébe került (Johnston et al., 2007; Tigervall & Hübinette; 2010; Vonk, 2001), a hazai viszonyok között azonban új vizsgálandó területekre nyújt lehetőséget a társadalomkutatók számára.

KONKLÚZIÓ

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy az örökbefogadás szereplőit áthatják a társadalomban jelen lévő sztereotípiák, melyek lélektani szempontból nehezítik az örökbefogadás folyamatát. Ezen sztereotípiák kialakítását támogatják a társadalomban jelen lévő alapvetően tradicionális értékek a családfelfogással és a gyermek értékével kapcsolatban. Az örökbefogadás alapjaiban rengetgi meg a családdal kapcsolatos elvárásainkat, miszerint a családra nem mint biológiai egységre, hanem mint társadalmi konstrukcióra gondoljunk (Fisher, 2003). A tradicionális felfogás azonban nemcsak a család és gyermek értékével kapcsolatban jelenik meg Magyarországon, hanem a férfi-női szerepekben is fellelhető (Tóth, 1998; Szalma, 2010). A társadalmi nemi szerepek bizonyos vonatkozásai szerint láthatjuk azt, hogy az örökbeadás okaként hogyan jelennek meg a férfiak és a nők között meghúzódó egyenlőtlen társadalmi viszonyok, hiszen az örökbeadás fontos prediktoraként jelezték a szakértők, ha a nő egyedül marad nemvárt terhességével, zaklatott párkapcsolatban él vagy kényszerítés eredményeként fogant a gyermek. Emellett kiemeleten fontos kérdés a témakörben az azonos nemű párok örökbeadása is, mely jelenleg Magyarországon hivatalos formában nem engedélyezett, így felveti a szexuális orientáció alapú diszkrimináció kérdését.

A társadalmi osztály alapú különbségek okán egyfajta társadalmi osztálymozgás is megjelenik az örökbeadás folyamatában, jellemzően az örökbe fogadó és az örökbeadó szülő(k) társadalmi osztálykülönbségében. A szakértői interjúk alapján megállapíthatjuk, hogy több örökbeadási helyzetben is az örökbeadó szülő anyagi és kulturális ja-

vakhoz való hozzáférési lehetősége korlátozott, míg gyermekének az örökbe fogadó szülő jobbmódú, jellemzően középosztálybeli életszínvonalat tud biztosítani, így a gyermek későbbi lehetőségei is merőben eltérőek lehetnek a biológiai családhoz képest. A gyermek a születésétől eltérő társadalmi osztályba kerül tehát az örökbeadás által, és a nyílt örökbeadásoknál sok esetben ez a két különböző szociális réteg találkozik.

Az interetnikus örökbeadás egy szociálpszichológiai aspektusa mind az örökbe fogadó szülő, mind a gyermek etnikai identitását új megvilágításba helyezi. A külföldi szakirodalom leginkább az afroamerikai vagy ázsiai származású gyermekek és szülei identitását taglalja (Maldonado, 2005; O'Donoghue, 2004; Johnston, 2007), ma Magyarországon az interetnikus örökbeadás a gyakorlatban a nem roma szülők általi roma gyermekek örökbeadását jelenti (Szilvási, 2005). Egy sajátos, előítéletes társadalmi kontextusban (Keresztes-Takács, 2016) kell tehát ezeknek a családoknak a társadalom által ért hatásokkal megküzdeniük, internalizálniuk azt és felépíteni identitásukat. A hazai viszonyok között még nem készült empirikus kutatás a témában, így érdemes a jövőben ezzel kapcsolatos vizsgálatot is lefolytatni.

Az örökbeadás és az örökbeadás folyamatát tehát szociálpszichológiai nézőpontból többféle társadalmi probléma övezi. Legtöbb esetben az örökbeadás okaként, vagyis az örökbeadás origójaként valamely társadalmi osztályok, társadalmi nemek és az eltérő etnikumból származó társadalmi különbségek lelhetőek fel, de sok esetben ezek akár egymással valamilyen formában kombinálódva, hatványozódva jelennek meg. Szakértői interjúk alapján nem lehet kijelenteni, hogy minden örökbeadóra jellemző

lenne az alábbi élethelyzet, de az biztos, hogy prediktív faktornak számít és széles körben reprezentálják magukat az örökbeadók között az alacsony társadalmi osztályból kikerülő, anyagi és lehetetlen élethelyzetük miatt gyer-

mekük örökbeadására kénytelen, sok esetben roma nők. Az interszekcionalitás tehát átszövi az örökbeadás motívumait, valamint ezzel párhuzamosan tetten érhető az interetnikus örökbe fogadó családokban is.

SUMMARY

SOCIAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ADOPTION – INTERSECTIONALITY AND ADOPTION

While the literature of adoption deals primarily with the legal, individual psychological and family sociological aspects of the adoption process, social psychological and especially intercultural considerations remain unexplored. Prior research typically focuses on the general and developmental psychology related issues of adaptation of the adopted child, and the contact between adopted children and their adoptive parents, however social aspects of adoption and social psychological challenges in adoption are still uncovered. This research introduces relevant theoretical and practical dilemmas and the outcomes of interviews conducted with sociologists, psychologists and other professionals working with adoptive parents to explore societal inequalities present in the process of adoption are presented.

Keywords: adoption, intersectionality, inter-ethnic families

IRODALOM

- AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION (2012): Guidelines for Psychological Practice With Lesbian, Gay, and Bisexual Clients. *American Psychological Association*. 67(1), 10–42. doi: 10.1037/a0024659
- ANDREJCSIK L., BAKOS N., DR. BOCZ J., DEÁK T., HERZOG T., JÁVORSZKYNÉ N. A., NAGYNÉ P. U. (2015): Demográfiai Helyzetkép. In: ANDREJCSIK L. (szerk.): *Magyarország, 2014*. KSH, Budapest. 9–22. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2014.pdf Letöltve: 2017. január 12.
- BOGÁR ZS. (2011): *Az örökbefogadás lélektana*. Ágacska Alapítvány az Örökbefogadásért és a Családokért, Budapest.
- BORE CZKY Á. (2004): *A szimbolikus család*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BORE CZKY Á., Földes P., GYEBNÁR V. és SOLYMO SI K. (2007): *Családok távolból és félközé lből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BOYER, C. (2007): Double Stigma: The Impact of Adoption Issues on Lesbian and Gay Adoptive Parents. In: JAVIER, R. A., BADEN, A. L., BIAFORA, F. A., CAMACHO-GINGERICH, A. (szerk.): *Handbook of Adoption*. SAGE Publications. 228–241.
- CRENSHAW, K. (1991): Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.

- DANIS I. és KALMÁR M. (2011): A fejlődés természete és modelljei. In: BALÁZS I. (szerk.): *A génektől a társadalomig: A koragyermekkorai fejlődés színterei*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 76–78.
- DAVE THOMAS FOUNDATION FOR ADOPTION (2013): *National Foster Care Adoption Attitudes Survey*. Harris Interactive. www.dciw4f5317k9i.cloudfront.net/wp-content/uploads/2012/10/DTFA-HarrisPoll-REPORT-USA-FINALI.pdf
- FAZEKAS E. (1998): *Örökbefogadás*. Glória Kiadó.
- FISHER, A. P. (2003): Still “Not quite as good as having your own”? Toward a sociology of adoption. *Annual Review of Sociology*, 29(1), 335–361.
- FOLI, K. J. (2010): Depression in Adoptive Parents: A Model of Understanding Through Grounded Theory. *Western Journal of Nursing Research*, 32(3), 379–400. doi: 10.1177/0193945909351299
- GIBSON, D. & MYERS, J. E. (2000): Gender and infertility: A relational model for counseling women. *Journal of Counseling and Development*, 78(4), 400–410.
- GOAR, C., DAVIS, J. L. & MANAGO, B. (2016): Discursive Entwinement: How White Transracially Adoptive Parents Navigate Race. *Sociology of Race and Ethnicity*, 1–17. doi: 10.1177/2332649216671954
- HAVAS G., HERCZOG M. és NEMÉNYI M. (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyerekek a gyermekvédelmi rendszerben*. Európai Roma Jogok Központja, Westimprim Bt., Budapest.
- HELMS, J. E. (1990): Toward a Model of White Racial Identity. In: HELMS, J. E. (ed.): *Black and White Racial Identity. Theory, Research, and Practice*. Praeger. 49–67.
- HERCZOG M. (2001): Vesztesség, gyász és örökbefogadás. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 2. 61–65.
- HERMAN, E. (2010): *Blue-Ribbon Babies and Labors of Love: Race, Class, and Gender in U.S. Adoption Practice*. Christine Ward Gailey. University of Texas Press, Austin.
- JOHNSTON, K. E., SWIM, J. K., SALTSMAN, B. M., DEATER-DECKARD, K. & PETRILL, S. A. (2007): Mothers’ racial, Ethnic, and Cultural Socialization of Transracially Adopted Asian Children. *Family Relations*, 56(4), 392–402.
- KAPITÁNY B. és SPÉDER ZS. (2009): Gyermekvállalás. In: MONOSTORI J., ÖRI P., S. MOLNÁR E. és SPÉDER ZS. (szerk.): *Demográfiai portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–41.
- KERESZTES-TAKÁCS O., LENDVAI L. és KENDE A. (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4), 609–627. doi: 10.1556/0016.2016.71.4.2
- LADÁNYI J. és SZELÉNYI I. (2000): „Ki a cigány?” In: FORRAY R. KATALIN (szerk.): *Romológia*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 13–24.
- LANCASTER, C. & NELSON, K. W. (2009): Where Attachment Meets Acculturation: Three Cases of International Adoption. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 17(4), 302–311. doi: 10.1177/1066480709347357
- LANSFORD, J. E., CEBALLO, R., ABBEY, A. & STEWART, A. J. (2001): Does Family Structure Matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather and

- stepmother households. *Journal of Marriage and the Family*, 63(3), 840–851. doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00840.x
- MALDONADO, S. (2005): *Discouraging racial preferences in adoptions*. 39 UC Davis L. Rev., 39, 1415–1422.
- NEMÉNYI E. (2006): Miért nem szóltak előre. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 1, 6–12.
- NEMÉNYI M. és MESSING V. (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6(1), 2–19.
- NEMÉNYI M. és TAKÁCS J. (2015): Az örökbefogadás és diszkrimináció. *Esély*, 2, 69–96.
- NOBLES, W. W. (1976): Extended self: Rethinking the so-called Negro self-concept. *Journal of Black Psychology*, 2(2), 15–24.
- O'DONOGHUE, M. (2004): Racial and Ethnic Identity Development in White Mothers of Biracial, Black-White Children. *Affilia*, 19(1), 68–84. doi: 10.1177/0886109903260795
- PATTERSON, C. J. (1992): Children of Lesbian and Gay Parents. *Child Development*, 63(5), 1025–1042. doi: 10.1111/j.1467-8624.1992.tb01679.x
- PATTERSON, C. J. (1995): Adoption of Minor Children by Lesbian and Gay Adults: A Social Science Perspective. *Duke Journal of Gender Law & Policy*, 2(1), 191–205.
- PAVAO, J. M. (2012): *Az örökbefogadás háromszöge*. Mózeskosár Egyesület, Budapest.
- PHINNEY, J. (1996): Understanding ethnic diversity. *American Behavioral Scientist*, 40, 143–152.
- PHINNEY, J. S. (2003): Ethnic identity and acculturation. In: CHUN, K. M., ORGANISTA, P. B., MARÍN, G. (szerk.): *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. APA, Washington DC, 63–82.
- PONGRÁCZ T. (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országaiban. *Demográfia*, 50(2–3), 197–219.
- PULAY K. (2006): Amit az örökbefogadók veszteségeiről tudni érdemes. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 1, 12–16.
- POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV (PTK.): 4:120. § Az örökbefogadás általános feltételei.
- POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV (PTK.): 4:125. § Szülői hozzájárulás a nyílt örökbefogadáshoz.
- ROWE, W., BENNETT, S. K. & ATKINSON, D. R. (1994): White racial identity models: A critique and alternative proposal. *Counseling Psychologist*, 22(1), 129–146. doi: 10.1177/0011000094221009
- SEBESTYÉN ZS. (2014): Interszekcionalitás, mint esélyegyenlőségi koncepció, avagy gender-kutatás más szemszögből. *Metszetek*, 1, 276–291.
- SIMONOVITS B. és BERNÁT A. (2016): The Social Aspect of the 2015 Migration Crisis in Hungary. TÁRKI Social Research Institute, Budapest.
- SZALMA I. (2010): Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia*, (53)1, 38–66.
- SZALMA I. (2014): A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában. *Replika*, 85–86., 35–55.
- SZILVÁSI L. (1997): Az örökbefogadásról, másképpen. *Esély*, 2, 75–85.
- SZILVÁSI L. (2005): Örökbefogadás – Identitás – Sajtó – Botrány. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 1, 4–7.
- TAKÁCS J. és SZALMA I. (2013): Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *Socio.hu*, 3(1), 1–33. doi: 10.18030/socio.hu.2013.1.1.
- TÓTH O. (1998): Házasság és gyermek: vélekedés és viselkedés. *Századvég*, 11, 80–93.

- TIGERVAL, C. & HÜBINETTE, T. (2010): Adoption with complications: Conversations with adoptees and adoptive parents on everyday racism and ethnic identity. *International Social Work*, 53(4), 489–509. doi: 10.1177/0020872809359272
- YNGVESSON, B. (2010): *Belonging in an Adopted World: Race, Identity, and Transnational Adoption*. University of Chicago Press, Chicago.
- VINCZE M. (1988): Az örökbe fogadott gyermek. In: *A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája. Szemelvény gyűjtemény 2. kötet*. Budapest. 461–490.
- VONK, M. E. (2001): Cultural Competence for Transracial Adoptive Parents. *National Association of Social Workers*, 46(3). Letöltve 2017. március 22. www.biomedsearch.com/article/Cultural-Competence-Transracial-Adoptive-Parents/77416537.html
- WAINRIGHT, J. L., RUSSELL, S. T. & PATTERSON, C. J. (2004): Psychosocial Adjustment, School Outcomes, and Romantic Relationships of Adolescents With Same-Sex Parents. *Child Development*, 75(6), 1886–1898. doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00823.x
- WEGAR, K. (2000): Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, *Adoption Research, and Practice. Family Relations*, (49)4, 363–370. doi: 10.1111/j.1741-3729.2000.00363.x/
- WHITEFORD, L. M. & GONZALEZ, L. (1995): Stigma: The hidden burden of infertility. *Social Science & Medicine*, 40(1), 27–36.

MÓDSZERTAN

A VONÁSÖNBECSÜLÉS/-ÖNÉRTÉKELÉS KÉRDŐÍVES MÉRÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KONKLÚZIÓK KÉT ÖNBECSÜLÉS/ ÖNÉRTÉKELÉS KÉRDŐÍV MAGYAR ADAPTÁCIÓJA NYOMÁN

V. KOMLÓSI Annamária

ELTE PPK Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék, Budapest
v.komlosi.annamaria@ppk.elte.hu

RÓZSA Sándor

Departments of Psychiatry, Genetics & Psychology, Washington University, St. Louis, USA
rozsaqq@gmail.com

S. NAGY Zita

ELTE PPK Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék, Budapest
s.nagy.zita@ppk.elte.hu

KÖTELES Ferenc

ELTE PPK Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet
koteles.ferenc@ppk.elte.hu

SÁGI Andrea

ELTE PPK Pszichológiai Intézet PhD-iskola
andi.sag@gmail.com

JÓNÁS Edina

tanácsadó szakpszichológus
jonas.edina.anita@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér, célkitűzések: Tanulmányunk újabb információkkal kíván szolgálni a vonásönbecsülés/-önértékelés jelenség méréséhez és értelmezéséhez. Két, hazánkban kevésbé ismert, vonás-önértékelés/önbecsülés kérdőív – Alapvető Önbecsülés (Basic Self-Esteem: BSE), valamint a Magönértékelések Skála (Core Self-Evaluation Scale: CSES) – adaptációját és részletes pszichometriai elemzését végeztük el, majd ezt a két kérdőívet összevetettük a Rosenberg Önbecsülés Skálával (RSES). A tanulmány a három eltérő elméleti háttérű vonásönbecsülés/

-önértékelés kérdőívvel nyert eredményeket mutatja be. *Módszer:* A vizsgálatban 519 személy vett részt (életkor: 18–69 év, átlag: 27,7 év, szórás: 11,0). Nyolc kérdőívet (RSES, BSE, CSES, CES-D, STAI-Y2, PHQ-15, WHO-5, 10-item CD-RISC) és a demográfiai adatokra vonatkozó kérdéseket használtunk fel az elemzésben. A két adaptált kérdőívben megerősítő faktorelemzést végeztünk. A validitásvizsgálatot egyfelől a három vonásönbecsülés-mérésre tervezett kérdőív összevetésével, másfelől a vonásönbecsüléssel elvárhatóan negatív vs. pozitív kapcsolatban lévő személyiségjellemzők (depresszió, szorongás, testi tünetek, jóllét, reziliencia) korreláltatásával végeztük. *Eredmények:* Mindkét adaptált kérdőív reliabilitásértékei és validitásmutatói hasonlóak az eredeti változatukéhoz. A Cronbach-alfa mutatók a következőképpen alakultak: BSE 0,84; CSES: 0,83. Az *Alapvető Önbecsülés* kérdőív pozitívan korrelál a Rosenberg-féle kérdőívvel ($r = 0,77^{**}$), a Magönértékelések Skálával ($r = 0,69^{**}$), a jólléttel ($r = 0,54^{**}$) és a rezilienciával ($r = 0,52^{**}$), ugyanakkor negatívan a depresszióval ($r = -0,56^{**}$) és a szorongással ($r = -0,76^{**}$). A *Magönértékelések Skála* pozitívan korrelál a Rosenberg-féle kérdőívvel ($r = 0,79^{**}$), az Alapvető Önbecsülés kérdőívvel ($r = 0,69^{**}$), a jólléttel ($r = 0,56^{**}$) és a rezilienciával ($r = 0,56^{**}$), ugyanakkor negatívan a depresszióval ($r = -0,66^{**}$) és a szorongással ($r = -0,81^{**}$). A két adaptált teszt megerősítő faktorelemzése alapján mindkét teszt esetében az egyfaktoros (illetve a pozitív vs. negatív tételek mentén kétfaktoros) szerkezet valószínűsíthető. *Következtetések:* Úgy tűnik, hogy a vonásönbecsülés/-önértékelés mérésére három, különböző elméleti háttérű kérdőíves módszer is haszonnal alkalmazható.

Kulcsszavak: önbecsülés/önértékelés, vonásönbecsülés kérdőívek, globális önbecsülés, Alapvető Önbecsülés, Mag Önértékelések

AZ ÖNÉRTÉKELÉS / ÖNBECSÜLÉS FAJTÁI ÉS AZOK MÉRÉSE

Az önértékelés jelenségköre még napjainkban is sokak által vizsgált terület. Abban, hogy a téma folyamatosan napirenden van, az is közrejátszik, hogy a laikusokat is erősen foglalkoztató jelenségről van szó, és így számos alkalmazott pszichológiai területen felbukkan az önbecsülés mérésének és befolyásolásának igénye. A témával kapcsolatos alkalmazott pszichológiai kutatások eredményei pedig nemcsak a gyakorlati alkalmazást segítik, hanem elméleti kérdések tisztázásához is hozzájárulhatnak. Az alkalmazott kutatás elméleti hozadéka a most bemutatásra kerülő saját vizsgálatunkban is tetten érhető. Tekintve azonban, hogy a jelen tanulmányt módszertani hangsúlyúnak szánjuk, az ön-

értékelés-jelenség elméleti háttérének mélyreható elemzésével ehelyütt nem foglalkozunk. Itt csupán azokat a legfontosabb elveket ismertetjük, amelyek a két újonnan adaptált mérőeljárás relevanciájának megértése szempontjából elengedhetetlenek.

Az önbecsülés és önértékelés kifejezések használatáról

Bevezetésképpen néhány szót ejtenünk kell a tanulmányunk címében is megjelenő kettős szóhasználatról. A magyar nyelvű szakirodalom az „önértékelés” és az „önbecsülés” terminusokat többnyire ekvivalensként használja, noha nem teljesen azonos jelenségekről van szó. Egy korábbi anyagban már foglalkoztunk ezzel a problémával (V. Komlósi, 2007), de röviden itt is kitérünk rá. Arról van szó, hogy bár önmagunk értékének felbecsü-

lése/megítélése kapcsán a nemzetközi szakirodalomban leggyakrabban a „self-esteem” terminussal találkozunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a self-evaluation vagy a self-worth kifejezéseket sem. A self-esteem jelentését pontosabban ragadja meg a magyar „önbecsülés” (nem pedig az „önértékelés”) kifejezés, ugyanis ez az angol szó a saját értékességünk megállapításának *eleve pozitív felhangot hordozó végeredményére utal*, szemben a semlegesebbnek tűnő, és magára az értékelő minősítésnek a *folyamatára* erőteljesebben utaló self-evaluation, azaz „önértékelés” kifejezéssel. Ezekhez képest a self-worth terminus pedig arra a tényre vonatkozik, hogy az „én”-nek (avagy self-nek¹) van egy értékminősége is (akár önmagunk, akár mások által mérhetően/megítélhetően).

Elméleti szempontból fontos volna a fent vázolt terminológiai különbségtétel, ám valójában még az angol nyelvű közleményekben sem él ezzel minden szerző. Különösen azokban a tanulmányokban keveredik a szóhasználat, ahol az önbecsülés/önértékelés gyakorlati vonatkozásait tárgyalják. Így például éppen jelen tanulmányunk egyik kulcsfogalmának, a „magönértékelések” (core self-evaluations) terminusnak a bevezetői, Judge és munkatársai (1997) sem egyértelműen folyamatként utalnak az önértékelésre. Ők a „magönértékelések” fogalmat négy különböző, nem leíró jellegű, hanem értékminőséget megjelenítő személyiségvonás összegzéséből származtatható, így szükségképpen értékhordozó *látens, alapvető vonásként* értelmezik.

Mindezekből következően jelen tanulmányban – ahol ez elméleti szempontból

nem zavaró – mi is felcserélhetőként fogjuk használni az *önbecsülés* és *önértékelés* kifejezéseket.

Az önbecsülés definíciója

Amennyiben a jelenségre vonatkozóan a leghalmozottabb elterjedt – magyarra az *önbecsülés* szóval fordítható – *self-esteem* fogalmat akarjuk meghatározni, célszerű a neves énteleológus, Baumeister definícióját alapul venni. Baumeister (1998) úgy fogalmaz, hogy az „önbecsülés a személy önértékelésének pozitívitasát” fejezi ki. „Azaz az önbecsülés a reflektív tudat értékelő aspektusa: az önismeret alapján hozott értékítélet.” ... „Lévnél hogy értékelésről van szó, az önbecsülésnek kognitív és affektív aspektusa egyaránt van...” (i. m.: 694). Azt azonban Baumeister maga is jelzi, hogy egyes szerzők szerint (például Brown, 1993) az önbecsülést elsődlegesen affektív válaszként kell értelmezni.

Az önbecsülés különböző fajtái

Vizonylag régóta egyetért abban a szakma, hogy az önbecsülés nem egységes jelenség. Az önbecsülésnek több fajtája, formája is van. A legfontosabb (legkorábban felbukkanó) megkülönböztetés a *globális vs. specifikus* önbecsülés elkülönítése. Ahogy majd látni fogjuk, ez a megkülönböztetés tovább finomodik a *vonás- vs. állapot-önbecsülés* kategóriák megjelenésével, amennyiben a *globális* önbecsülésnél felmerül, hogy *vonásként* értelmezhető (lásd pl. Brown and Marshall, 2006). Így az egész személyiségre vonatkoztatott *vonásönbecsüléssel* a *specifikus*, vagyis nem az egész énről, csak annak valamely részterületére vonatkozó önbecsülés

¹ Az „én” és „self” fogalmak használatáról lásd V. Komlósi, 2003.

állítható szembe, amelynek *kontingens* (azaz *feltételes*) jellegéből (helyzetfüggő működéséből) következően egyértelmű, hogy *állapot*-önbecsülés minőséget tulajdonítunk neki.

A fenti önbecsülés/önértékelés formák mellett persze további változatokra vonatkozó anyagokkal is találkozunk a szakirodalomban. Ilyen például az „*implicit*” vs. „*explicit*” *önértékelés* vagy a „*stabil*” vs. „*labilis*” *önbecsülés* problematikája, és persze számos további fogalom is felbukkan (például „magönértékelések”, „belső” vs. „külső”, „genuin” vs. „védekező” stb.), ám ez utóbbiak valójában besorolhatók a „vonás” vs. „állapot” *önbecsülés/önértékelés* tárgy-körébe.

A *globális* *önbecsülés*ben az *én egészére* vonatkozó *értékminőség* jelenik meg, aminek kognitív és affektív elemei egyaránt vannak. James (1890), aki tudományosan elsőként foglalkozott az *önértékelés* jelenségével, erről a formáról, mint egyfajta *átlag önbecsülés szintjéről* beszél, és ennek az affektív oldalát emeli ki. Így fogalmaz: „Az emberi természet közvetlen és elemi adottsága, hogy rendelkezünk egy átlagos *önbecsülésszint*-tel... Mindannyiúnknak van egy bizonyos átlagos érzés tónusa, ami viszonylag független attól, hogy éppen elégedettek vagy elégedetlenek vagyunk” (William James, 1890: 43). Ez az „átlagos” *önérték* a későbbiekben [Rosenberg (1989) nyomán, aki mérőeljárásában az *én egészére* vonatkozó *értékelésben* ragadja meg a jelenséget] a *globális önértékelés* címkét kapta.

Abból kiindulva, hogy maga az *én* (self) több összetevőből álló konstruktum² – amely tétel a kognitív énelméletek kibontakozásával

egyre nyilvánvalóbbá vált –, több szerző is feltételezte, hogy az *önértékelés* eltérő lehet a különböző *önösszetevők* mentén. Így számos próbálkozással találkozhatunk, amelyekben a legfontosabb *önösszetevő*khöz kapcsolódó, ún. *specifikus* *önértékeléseket* próbálták megragadni (pl. Coopersmith, 1967; Marsh, 1986; Harter, 1983/2003; Fleming és Elovson, 1987; Crocker és mtsai, 2003). A személy egyes jelentős éntartományaihoz kapcsolódó *specifikus önbecsülés* valójában *feltételes* (kontingens, az adott énterület aktuális érintettségétől, illetve személyes fontosságától függő) *önértékként* is felfogható, amely értelemszerűen különböző értékeket vehet fel az egyes *specifikus* területekre vonatkozóan. (Azaz a személy eltérően értékelheti önmagát, például a teljesítményét, a kapcsolatait vagy a külső megjelenését stb. érintő aktuális történések függvényében.)

Viszonylag korán felvetődött az a lehetőség, hogy a *globális önbecsülés* valójában a *specifikus önértékelésekből* adódik össze, ám többen érveltek amellett, hogy még ha ez történik, akkor is tetten érhető egy „g” faktor minőségű, a *specifikus* elemek aktuális összegén túlmutató – viszonylag *stabil* – *globális önbecsülés* jellemző (Baumeister, 1998). Lényegében erre utal a fentebb már említett James-féle meghatározás is.

Az *önbecsülés stabilitásának* jelenségével foglalkozó kutatások részleteibe ehelyütt nem megyünk bele, csupán annyit jeleznénk, hogy míg a *specifikus* területekhez kapcsolható *feltételes önbecsülésnél* logikailag is adódik a változékonyság, a *globális önbecsülés* vizsgálatok legtöbbjének konklúziója

² A jelenségköréről több tanulmány is olvasható a V. Komlósi és Nagy (2003) által szerkesztett *Énelméletek* című kötetben.

az volt, hogy ez a fajta önbecsülés [a lehetséges fluktuációk ellenére is – ami például Campbell (1990), valamint Cicei (2012) vizsgálata szerint főként az alacsony önbecsülésűekre jellemző] meglehetősen stabil. A kimutatott stabilitás pedig megerősítő érv a globális önbecsülés vonásjellege mellett.

Egészen más elméleti kiindulással (lásd később) ugyancsak a személyiség egészére vonatkozó énértékelményt próbáltak megragadni Forsman és Johnson (1996), illetve Johnson (1997), akik ezt *alapvető* (vagy alternatívan *belső*³) önbecsülésnek nevezték el. Johnson (1998) a Rosenberg-féle globális és a saját, alapvetőnek nevezett önbecsülés konstruktumuk stabilitását vizsgálva úgy találta, hogy az *alapvető önbecsülés* a globálissal összehasonlítva még stabilabb, tehát még inkább jogos vonásönbecsülésnek tekinteni.

Annak alapján, hogy megragadhatónak tűnik egy, a személyek egész személyiségére vonatkozó (globális, avagy alapvető) énértékelmény, ami ráadásul meglehetősen stabil, feltételezhető, hogy ez vonásjellegű, és ennek egyedi szintje meglehetősen korán kialakuló jellemzője az egyes személyeknek.

Jelen tanulmányban a továbbiakban csak a *vonás-önértékelés* megközelítésekkel és legfőképpen a *vonás-önértékelés mérési módszereivel* foglalkozunk.

A vonásönbecsülés értelmezései

Globális önbecsülés

A fentebb elmondottakból következően a *globális önbecsülést* (Rosenberg, 1965, 1989; Rosenberg és mtsai, 1995) sokkal inkább lehet *vonásjellegűnek*, semmint állapotjellegű-

nek tekinteni. Így elég korán elfogadottá vált az a nézet, hogy a *globális önbecsülés* értelmezhető *vonásönbecsülésként*, azaz (a „vonások” általános értelmezése nyomán) az ontogenezis során – genetikai és környezeti adottságok függvényében – viszonylag korán kialakuló és stabilizálódó jelenségként.

A globális önbecsülés mérőeljárásaként évtizedek óta a legelfogadottabb módszer a *Rosenberg Önbecsülés Skála* (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES, Rosenberg, 1965).

A kérdőívet módszertani szempontból számos szerző vizsgálta azzal a kérdéssel (is), hogy vajon a „globális önbecsülés” kérdőív mennyire egységes. Ez a kérdés természetesen túlmutat a kérdőív aktuális alkalmazásának módszertani ellenőrzésén. Az elemzéseknek ugyanis hasznos elméleti következményei is adódtak a személyiség szerveződést általánosan érintő kérdőívtechnikai szempontból, és konkrétan az önbecsülés jelenségét érintően is. Az a tény, hogy többen is kétfaktorosnak találták a kérdőívet a pozitív vs. negatív megfogalmazású tételek alapján,⁴ arra a következtetésre juttatta a szerzőket, hogy a pozitív vs. negatív irányú – de főként a negatív irányú – válaszbeállítódási jellemzők (tekintet nélkül a konkrét tétel tartalmakra) személyiségfüggők (pl. Boduszek, Shevlin és mtsai, 2012; Rózsa és V. Komlósi, 2014; Urbán és mtsai, 2014).

Ugyanakkor például Tafarodi és Swann (2001) az énkompetencia vs. (mások általi) énkedvelés jelenségek mentén találtak két elkülönülő faktort, amit ők az énszerkezet szerveződésének kulturális különbségeiből vezettek le. Tafarodi azután egy másik vizsgálatban (Tafarodi és Milne, 2002) mind a pozitív vs.

³ Lásd Johnson, 2003/2008.

⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy ez a megállapítás a – saját vizsgálatunkban is használt – 10 tételű kérdőív esetében tűnik igazoltnak (Greenberg és mtsai, 2003).

negatív tételek, mind az énkompetencia vs. énkedvelés mentén relevánsnak találta a faktorokra bontást.

Pelham és Swann (1989) továbbá úgy gondolják, hogy nemcsak kettő, hanem „három tényező járul hozzá a globális önbecsülés kialakulásához. Ezek: (a) az emberek hajlama a pozitív és negatív érzelmi állapotok átélésére, (b) az emberek speciális énfogalmi (pl. az erősségeikről és gyengeségeikről alkotott elképzeléseik) és (c) az a mód, ahogy az emberek *keretezik* az énfogalmaikat (pl. milyen jelentőséget tulajdonítanak azoknak)”⁵ (i. m.: 672).

Vonáseleméleti szempontból ehelyütt azt emeljük ki, hogy a globális önbecsülés két alfaktorának (énkompetencia és énkedvelés) felbukkanásából arra következtettek a szerzők, hogy a vonásönbecsülés kétfajta származási útja érhető tetten ezekben (Tafarodi és Milne, 2002; Tafarodi és Swann, 2001). Úgy vélik, hogy „énkompetencia-élményünkben az énünk értékét az *oki ágens* minőségünk-ből, az *intencionális hatékonyságunk és erőnk alapján* nyerjük, míg énkedvelésélményünket az adja, hogy *szociális tárgyként* hogyan éljük meg magunkat” (Tafarodi és Milne 2002: 444).

Alapvető önbecsülés

Ahogy fentebb jeleztük, Forsman és Johnson (1996), valamint Johnson (1997, 1998) ugyancsak feltételeznek egy legegységibb szintű – vonásként működő – önbecsülést, aminek ők az *alapvető önbecsülés* nevet adják. Ám ők a globális önbecsülés megközelítéssel szemben azt feltételezik, hogy ez az alapvető önbecsülés abban ragadható meg,

hogy a személy elfogadja intrinzik szükségleteit (melyeken ők a szeretet szükségletét, illetve a freudi értelemben vett szexuális és agresszív ösztönöket értik) és mer önmagára támaszkodni. Ezt pedig egy olyan mély belső énértékképzésben hordozza magában a személy, amely független attól, hogy aktuálisan mit gondol magáról vagy éppen mit tett. Johnson (1997) megfogalmazása szerint „az *önbecsülés* azokra az affektív-experientális (érzelmi-tapasztalati) önpercepcióinkra vonatkozik, amelyeket kognícióink és viselkedésünk viszonylag érintetlenül hagynak” (i. m.: 8). Az elemi késztetések elfogadásának képességéről azonban úgy gondolják, hogy az a korai fejlődés során, a (tárgykapcsolati értelemben) megfelelő tükrözés és (rogersi értelemben) feltétel nélküli pozitív elfogadás által alapozódik meg. Vagyis szerintük az önértékelés bázisértékéül szolgáló elemi önel fogadás képességét a szülők (gondozók) elfogadása által *kapjuk*. Ez a korai szülői tükrözéssel nyert alapvető önértékelmény pedig, „mivel ... a korai, környezeti ingerekre adott, vegetatív idegrendszer által közvetített és szabályozott válaszokon alapul, ezért feltételezhetjük, hogy a személyiség viszonylag stabil, *vonásjellegű jellemzője*” (Johnson, 1997: 6).

Szerintük ezt az élményt fontos elkülöníteni attól az énértékelménytől, amely úgy jön létre, hogy tennünk kell érte valamit, vagyis mintegy „*kiérdemeljük*” (Johnson, 1997). Johnson (2003/2008) az *alapvető/belső önbecsülés* meghatározásaként így fogalmaz: „Az én modellem úgy definiálja az (alapvető) önbecsülést, mint az egyén önmaga iránti feltétlen szeretetét, beleértve önma-

⁵ A kérdőív újabb módszertani elemzései (pl. Rózsa és V. Komlósi, 2014) ezt a korai felismerést is alátámasztani látszanak, hiszen a „keretezés” a tételek súlyozásában jelenhet meg, és éppen a szélső értékek mentén jelentkeznek személyiségfüggő jellegzetességek.

gunk tiszteletét, valamint a belső biztonságot és bizalmat is” (i. m.: 38).

Forsman és Johnson (1996), illetve Johnson (1997) az általuk alapvetőnek tekinthető önbecsülés mérésére egy önkitöltős kérdőívet dolgoztak ki, amelyet Alapvető Önbecsülés (Basic Self-Esteem) kérdőívnek neveztek el.

Magönértékelések

Judge, Locke és Durham (1997) az alkalmazott pszichológia nézőpontjából – a munkahelyi elégedettség és a munka-teljesítmény önértékelési feltételeit keresve – próbáltak eljutni a vonásértékelés megragadásához. Ők az előzőekben ismertetett két megközelítéshez képest teljesen eltérő módon határoztak meg egy általuk alapszintű, *magasrendű látens vonásnak* tartott önértékelést, aminek a *magönértékelések* (Core Self-Evaluations) nevet adták. Abból indultak ki, hogy áttekintették a klasszikus személyiségvonásokat 3 kritérium mentén. Olyan vonás legyen, amely 1. *értékelő fókuszú* (vagyis a „leírással” szemben „értékelést” tartalmaz); 2. *alapvonás* legyen (a Cattell-féle értelmezés szerint alapvető, szemben a felszíni vonásokkal: Cattell, 1965); és 3. *széles hatókörű* legyen (ahogy Allport kardinális vonásai, szemben a másodlagos vonásokkal: Allport, 1961/1980). Ezen kritériumok alapján négy személyiségvonást tudtak azonosítani, melyek a következők:

1. önbecsülés (ezen a személy átlagos, azaz globális önértékelését értik);
2. generalizált énhatékonyság (ezen azt értik, hogy a személy úgy ítéli meg önmagát, hogy általános hatókörű az a képessége, hogy megküzdjön, hogy teljesítsen és sikeres legyen);
3. belső kontroll attitűd (a személy hisz abban, hogy az élete számos tényezőjét képes ellenőrzés alatt tartani);

4. érzelmi stabilitás (alacsony neuroticizmus – a Big Five értelmében, ami a személynek azt a hajlamát tükrözi, hogy magabiztos, bizakodó és stabil legyen).

A fentiek szerint azonosított négy értékelő vonás alapján azután egy *Magönértékelések Skálának* (Core Self-Evaluations Scale) elnevezett kérdőívet szerkesztettek, amely szerintük egy *magas rendűnek és látensnek* tekinthető önértékelésvonást mér.

Összefoglalva a fentieket: Az önbecsülés szakirodalma alapján úgy tűnik, hogy kérdőívvel mérhetően e fent bemutatott mindhárom önbecsülés/önértékelés mérés – eltérő elméleti kiindulással ugyan, de – képes megragadni az önbecsülésnek/önértékelésnek azt a mélyebb szintjét, amely kvázi vonásként működik és nagyon stabil. Ezek: 1. *globális önbecsülés* (Rosenberg és mtsai, 1995), 2. *alapvető önbecsülés* (Forsman és Johnson, 1996) és 3. *magönértékelések* (Judge és mtsai, 1997).

Saját vizsgálatunk célkitűzése

A fent bemutatott kutatások nyomán láthatjuk, hogy a vonásönbecsülés/-önértékelés értelmezését illetően háromféle felfogás is létezik. Ezért azt a célt tűztük ki, hogy feltárjuk az e három megközelítés alapján kidolgozott mérőeljárások pszichometriai tulajdonságait és egymáshoz való viszonyát. Az összevetéstől azt reméltük, hogy találunk olyan mutatókat, amelyek segítenek eldönteni, hogy mely mérőeszköz(ök)től remélhető, hogy az önbecsülésnek/önértékelésnek valóban egy mélyebb és stabilabb – azaz vonásjellegűnek tekinthető – formájáról ad(nak) információt.

Tekintve, hogy magyar tesztadaptációs kutatás csak a Rosenberg Önbecsülés Skálára vonatkozóan történt (Kiss, 2009), kutatásunk során az Alapvető önbecsülés és a Magönértékelések mérőeljárásainak adaptációját is el

kellett végeznünk. Az Alapvető önbecsülés-sel már 2007 óta végeztünk elővizsgálatokat V. Komlósi, Rózsa és Kökönyei vezetésével, egyetemi graduális⁶ és posztgraduális szakdolgozók⁷ adatgyűjtéseinek segítségével. Mivel az elővizsgálatban kapott eredmények ígéretesek voltak, ezért vállaltuk a jelen kutatásban egyszerre több mérőeljárás adaptációját is.

VIZSGÁLATI MÓDSZERÜNK⁸

Vizsgálati eljárás

A vizsgálat egy komplex önbecsülés-kutatás keretében a V. Komlósi és Köteles által kidolgozott koncepció szerint zajlott. A kutatásban egyetlen, ám több jelenségre kitérő kérdőívcsomagot használtunk, melynek adatait többfajta kérdésfeltevéssel – résztemák-ként – elemeztük. *Jelen tanulmány ennek a komplex kutatásnak a vonásönbecsülésre/önértékelésre kiélezett résztemáját képezi.* A kutatás során az adatfelvételben a jelen tanulmány szerzőin kívül segítő kollégák⁹ is részt vettek. Az ő hozzájárulásuk tette lehetővé, hogy mind az életkor, mind a SES vonatkozásában szélesebb körből vehessünk mintát, és az adatfelvétel szakszerűen történhessen. Ahol munkahelyi toborzás nyomán történt az adatfelvétel, ahhoz az aktuális intézmények vezetőinek írásos engedélyét is megkaptuk. Minden adat felvétele a vizsgálati személyek írásos beleegyezésével, a vizsgálatvezetők személyes jelenléte mellett, a titoktartás szakszerű biztosításával történt.

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 519 fő (385 nő, 134 férfi) vett részt. A személyek átlagéletkora 27,7 év (szórás: 11,0); a legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb 69 éves volt. A résztvevők túlnyomó többsége érettségivel (53,8%) és diplomával (43,7%), míg a fennmaradók általános vagy szakiskolai végzettséggel rendelkeztek. Foglalkozásukat tekintve legnagyobb arányban egyetemi vagy főiskolai hallgatók (57,1%), valamint különböző szintű oktatási/nevelési intézményekben dolgozó pedagógusok (21,2%); kisebb arányban egyéb, vegyes foglalkozású személyek (pl. közgazdász, ügyintéző, bolti eladó, informatikus), valamint hivatásos sportolók voltak.

Vizsgálati módszerek

Az önbecsülés jelenség többfajta jellemzőjének komplex kutatása céljából egy 9 kérdőívből, valamint a kitöltők szocioökonómiai helyzetét és negatív életeseményeit feltáró kérdésekből álló tesztsomagot használtunk (melyek közül a vonásönbecsülés kérdőívek elemzése szempontjából releváns 8 kérdőívet mutatjuk be). Először a vonásönbecsülést mérő 3 kérdőívet, majd az adaptáció érdekében alkalmazott további 5 kérdőívet mutatjuk be, melyek közül csupán az általunk adaptált és hivatalos közleményben Magyarországon eddig még nem ismertetett 3 kérdőívet adjuk meg a *mellékletben*.

⁶ Babicz L. (2007)

⁷ Csernyi M., Havasné Szikora K. és Kovácsné Szentléleki K.

⁸ A vizsgálat az ELTE PPK Kutatásértékelési Bizottságának engedélyével zajlott.

⁹ Hevesi Krisztina, Lakatos-Gerlach Ágota és Németh Dóra.

Rosenberg Önbecsülés Skála (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES)

A kérdőívet Rosenberg (1965, 1989) fejlesztette ki, az ún. „globális” önbecsülés mérésére. Napjainkban ez a legáltalánosabban használt vonásönbecsülés kérdőív (lásd pl. Blascovich és Tomaka, 1991; Marsh, 1996; Gray-Little és mtsai, 1997). Tíz (5 pozitív és 5 negatív) állítást tartalmaz önmagunk értékességére és az önfelfogadásra vonatkozóan. Egy négyfokozatú Likert-skála segítségével (1 – Egyáltalán nem értek egyet, 2 – Nem értek egyet, 3 – Egyetértek, 4 – Teljesen egyetértek) jelölheti meg a kitöltő, hogy mennyire ért egyet az egyes állításokkal. A skála megbízhatóságát és érvényességét számos vizsgálati mintán (pl. serdülők, idősek, pszichiátriai betegcsoportok) és különböző kultúrákban kapott kutatási eredmények igazolják. Magyarországon több fordítási változata is létezik (pl. Aszmann, 2003; Kiss, 2009; Sallay és mtsai, 2014).¹⁰ Az utóbbiak nyelvileg egyszerűbbek, mint a korábbi fordítási változatok, de megállapíthatjuk, hogy a skála a fordítási különbségektől függetlenül minden esetben megbízhatónak és érvényesnek bizonyult. A mérőeszköz faktorszerkezetét is számos hazai és nemzetközi tanulmányban vizsgálták (pl. Corwyn, 2000; Greenberger, Chen és mtsai, 2003; Huang és Dong, 2012; Marsh, 1996; Podsakoff és mtsai, 2012; Urbán és mtsai, 2014; Rózsa és V. Komlósi, 2014), és az eredmények többnyire az egydimenziós faktorszerkezet érvényességét tá-

masztják alá, de jelzik azt is, hogy a pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek elkülönülnek. A kétdimenziós szerkezet abból a módszertorzításból ered, hogy a pozitív és negatív tartalommal megfogalmazott tételek szisztematikus varianciát eredményeznek, ami sokkal inkább a válaszadási stílus torzító hatásának köszönhető, mintsem a konstrukciónak.

*Alapvető Önbecsülés (Basic Self-Esteem, BSE)*¹¹

A Forsman és Johnson (1996) szerzőpáros szerint kérdőívük a vonásszintűnek tekinthető alapvető (basic) önbecsülés mérését szolgálja. A mérőeszköz kidolgozásának alapját más mérőeszközökből átvett tételek (pl. Coopersmith Self-Esteem Inventory, Tennessee Self-concept Scale és Rosenberg Önbecsülés Skála), illetve a szerzők elméleti megfontolásain alapuló kérdések alkották. Az összesen 525 tételből álló tételsorból empirikus redukció segítségével alkották meg az alapvető önbecsülés mérésére szánt 45 tételt. A 45 tételen végzett további faktorelemzés eredménye alapján a szerzők úgy találták, hogy a tételek két dimenzió köré szerveződnek, amelyek rendezőelve a *libidó*hoz és az *agresszió*hoz köthető szükségletek. Mivel mindkét faktor szoros és kiegyenlített együttjárást adott a Rosenberg és a Coopersmith Önbecsülés Kérdőívekkel, így a szerzők az alapvető önbecsülést egy átfogó dimenzióként értelmezik.¹²

¹⁰ Jelen kutatásban azért használtuk a skála Aszmann-féle (2003) verzióját, mert azzal néhány korábbi saját preliminary vizsgálatunkban magunk is jó megbízhatósági és érvényességi eredményeket kaptunk (a kérdőívet lásd a *mellékletben*). A nyelvi egyszerűsítés és pontosítás alapján a további kutatásokhoz azonban leginkább Sallay és munkatársai (2014) változatának alkalmazását javasolnánk megfontolásra.

¹¹ Lásd a *mellékletben*.

¹² Érdemes megjegyezni, hogy a két faktor elkülönülése leginkább az Eysenck-féle EPQ kérdőív Extraverzió skálájánál mutatkozott. A libidóhoz köthető szükségletek szoros pozitív együttjárást adtak az extraverzióval ($r = 0,53^*$), ugyanakkor az agresszió dimenzió nem korrelált az extraverzióval ($r = 0,00$).

A vizsgálatunkban felhasznált 18 tétéles kérdőívet, melynek tétéleit ötfokú Likert-skálán kell megítélnie a kitöltőnek (1 – Egyáltalán nem jellemző rám, 2 – Nem jellemző rám, 3 – Bizonytalan vagyok benne, 4 – Jellemző rám, 5 – Erősen jellemző rám), személyes kérésre küldte meg számunkra Maarit Johnson, és a fordítást is vele egyeztetettük fordítás-visszafordítás eljárás alapján. A kérdőívvel Magyarországon eddig csak elővizsgálat történt több különböző mintán V. Komlósi vezetésével, Johnson engedélyével. Az előzetes felmérések alapján a kérdőív reliabilitás és validitás adatai megfelelőek voltak.

*Magönértékelések Skála (Core Self-Evaluation Scale, CSES)*¹³

A CSES kérdőív, melyet Judge és munkatársai (2003) alakítottak ki négy értékelő jellegű személyiségvonás (önbecsülés, kontrollhely, neuroticizmus és énhatékonyosság) alapján, nem egyszerűen a jelzett négy vonás összegzése, hanem egy azok felett álló, *magasrendű látens önértékelés-vonást* mér. A mérőeszköz 12 tételből áll. A kérdőívet kitöltők egy ötfokozatú Likert-skálán jelölhetik meg válaszaikat (1 – Egyáltalán nem értek egyet, 2 – Nem értek egyet, 3 – Bizonytalan vagyok benne, 4 – Egyetértek, 5 – Erősen egyetértek).

Különböző populáción (pl. spanyol, olasz, német, japán, görög, koreai) történő adatfelvételek a kérdőív belső konzisztenciáját bizonyították: a skála megbízhatóságát becslő Cronbach-alfa mutatók 0,81 és 0,86 között ingadoztak (lásd pl. Stumpp és mtsai, 2010; id. Zenger és mtsai, 2014). A mérőeszköz faktorszerkezetére irányuló elemzések az egydimenziós és a 4 értékelő jellegű

személyiségvonásnak megfeleltethető 4 faktoros szerveződést tesztelték, melyek eredményei többnyire az egyfaktoros modell érvényességét támasztották alá (pl. Erez és Judge, 2001; Judge és mtsai, 1998; Smedema és mtsai, 2016; Stumpp, Muck és Hülsheger, 2010).

Bár a kérdőív eredeti megalkotóinak a munkával való elégedettség és a munkateljesítmény bejósolása volt a célja, egy későbbi alkalmazása nyomán Zenger és munkatársai (2014) szerint a kérdőív jól használható kutatási, illetve szűrési célokra a személyiség-, a klinikai és az egészségpszichológia területein egyaránt. A mérőeszköz konstruktumvaliditását igazolja, hogy olyan jelenségekkel mutatott szoros negatív kapcsolatot, mint a szorongás, a depresszió, és erős pozitív kapcsolatban volt az életminőséggel.

Judge és munkatársai (2012) 114 monozigóta és 183 dizigóta svéd ikerpáron vizsgálva a magönértékeléseknek a munkateljesítményre és a munkával való elégedettségre gyakorolt hatását, ezt a látens vonáskonstruktumot örökletesnek találták.

A kérdőív nyílt közleményben szerepelt, ezért nem kértünk külön engedélyt az adaptációhoz. A magyar nyelvi változathoz a fordítás-visszafordítás folyamatát a magyart és angolt egyaránt anyanyelvi szinten beszélő személy közreműködésével vittük végig.

Egészségi Kérdőív (Patient Health Questionnaire, PHQ-15)

A Kroenke, Spitzer és Williams (2002) által kidolgozott Egészségi Kérdőív egy komplexebb, PRIME-MD nevű vizsgálóeszköz rövid, önkitöltős változatának szubjektív testi tünetekre vonatkozó alskálája, mely a szerzők

¹³ Lásd a mellékletben.

szerint önállóan is használható. Alkalmas a testi tünetek felmérésére és a szomatizáció feltárására (ha nem is diagnosztikai azonosítására). A kérdőív 15 tételt tartalmaz: 13 a testi panaszokra, 1 a fáradtságérzésre, 1 pedig az alvászavarra vonatkozó tünetekre kérdez rá. A tételeket háromfokozatú Likert-skálán kell értékelni, a magasabb pontszámok több és/vagy súlyosabb tünetet jeleznek.

A kérdőív az eredeti vizsgálatban, majd több nemzetközi felmérésben is megbízhatónak (Cronbach-alfák 0,80 körüliek) és érvényesnek bizonyult (Id. Han és mtsai, 2009; Kocalevent és mtsai, 2013; Kroenke és mtsai, 2002). Magyarországon bekerült a HUNGAROSTUDY egészségpaneljébe (HEP) (Susánszky és mtsai, 2007).

Depresszió Kérdőív
(Center for Epidemiologic Studies
Depression Scale, CES-D)

A 20 tételből álló önjellemző mérőeszközt a depresszió tüneteinek (pl. étvágytalanság, reménytelenség, pesszimizmus, kimerültség) feltárására Radloff (1977) dolgozta ki, melyet a korábban bemért depresszió-kérdőívek alapján állított össze. A kitöltőknek egy négyfokozatú Likert-skálán kell megítélniük, hogy az elmúlt hét során mennyire jellemezték őket az egyes állítások. A CES-D kérdőív különösen a depresszív, de a klinikai depressziós személyeknél is alkalmazhatónak bizonyult, különböző korcsoportoknál, mindkét nemnél és különböző populációnál egyaránt. A kérdőív belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa értéke magas, 0,85 és 0,90 közötti értékekről számolnak be (lásd például Junge és Feddermann-Demont, 2016).

Hazánkban a mérőeszközt normatív és klinikai betegcsoportok körében is sikerrel alkalmazták (Demetrovics, 2007; Gonda és

Rózsa, 2015; Kovacs és mtsai, 2010; Torzsa, Szeifer, Dunai és mtsai, 2009).

Szorongás Kérdőív (State-Trait Anxiety Inventory, STAI-Y2)

A STAI-Y2 az önkitöltős STAI általános szorongás kérdőívnek (Spielberger, 1983/2004) a vonásszorongás mérésére alkalmas 20 tételét tartalmazza. A kitöltők négyfokozatú Likert-skála segítségével jelölik, hogy mennyire jellemzőek rájuk az egyes tételek. Amerikai normatív vizsgálati mintán az Y2 változat Cronbach-alfa értéke 0,90 volt. Magyar mintán hasonlóan magas megbízhatóságot dokumentáltak az adaptáció során (Sipos, Sipos, Spielberger, 1994; Spielberger, 1983/2004).

Reziliencia (10-item Connor–Davidson Resilience Scale, CD-RISC)

A Reziliencia Kérdőív 10 tételes változatát Connor–Davidson Reziliencia Skálájának 25 tételes változata (Connor és Davidson, 2003) alapján dolgozták ki (Campbell-Sills és Stein, 2007). Az egyes tételeket egy ötfokú Likert-skálán ítéli meg a kitöltő. A kérdőívben elért pontszámok alapján a reziliencia (rugalmas ellenálló képesség) szintjére lehet következtetni. A kérdőívet Járai és munkatársai (2015) adaptálták magyarországi felhasználásra. Eredményeik szerint a kérdőív megbízhatósága jó: a Cronbach-alfa mutató értéke 0,85.

A Reziliencia Skála *konkurrens validitásának* ellenőrzéséhez autoimmun betegcsoportot és egészséges kontrollcsoportot hasonlítottak össze. Eredményeik alapján a betegcsoport rezilienciaértéke alacsonyabb, ebben az irányban statisztikailag jelentős mértékű eltérés mutatkozott a két csoport Reziliencia Kérdőíven kapott pontszámai között. A *konvergens validitás* ellenőrzéséhez korrelációanalízist végeztek a Reziliencia

Skála és a TCI kérdőív egyes faktorai (önirányítottság, együttműködés) között. Az eredmények szerint szignifikáns pozitív korrelációt kaptak az érettséggel, felelősségtudattal, célirányossággal, eredményességgel, önelfogadással, alkalmazkodás képességével (stresszel teli, traumatikus helyzetekben). *A diszkriminatív validitás* vizsgálata kapcsán bebizonyosodott, hogy a Reziliencia Skálán alacsonyabb pontszámot elérők magasabb depresszió- és szorongásértékekkel jellemezhetőek.

WHO Jólét Kérdőív (World Health

Organization Well-Being Index, WHO-5)

A kérdőívet Bech és munkatársai (1996) dolgozták ki. A mindössze öt tételből álló kérdőív a szubjektív jóllétet méri az elmúlt két hét vonatkozásában, négyfokú Likert-skálán megítélve. A skála nem tartalmaz fordított tételeket. Az 5 tétel összegzése után a nagyobb pontszámok jelentik a pozitívabb pszichológiai állapotot. Magyar változatát Susánszky és munkatársai (2006) validálták a HUNGAROSTUDY 2002 vizsgálat alapján. Eredményeik szerint a kérdőív magyar változata megbízható (Cronbach-alfa: 0,85) és érvényes mérőeszköznek bizonyult.

Elemzési stratégia

Elsőként a skálák belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa mutatókat, valamint az egyes tételek megbízhatóságát jelző tételmaradék korrelációkat¹⁴ vizsgáltuk. A Cronbach-alfa mutatók esetében a kutatási gyakorlatban széles körben elfogadott 0,70-es kritériumot alkalmaztuk, míg az egyes tételek megbízhatóságánál a 0,20-as korrelációt

(Nunnally és Bernstein, 1994; Rózsa, Nagy-bányai és Oláh, 2006). A skálák leíró statisztikáinak ismertetéséhez átlagokat, szórásokat és Pearson-féle korrelációkat számoltunk. A csoportok összehasonlításakor kétmintás t-próbát használtunk (pl. nemek szerinti összehasonlítás). Mivel a kutatásunkban szereplő skálák pszichometriai jellemzőinek hazai dokumentációja meglehetősen hiányos, így a fenti elemzéseket valamennyi alkalmazott skálára elkészítettük és szemléltettük. További részletes elemzést azonban csak a tanulmányunk fókuszában álló önbecsülés mérőeszközökön végzünk.

Az önbecsülést mérő kérdőívek konstuktumvaliditását az egymással történő eredmények összehasonlításával és más mérőeszközök (pl. szorongás, depresszió, testi tünetek, reziliencia) összevetésével végeztük.

Az önbecsülést mérő kérdőívek faktorszerkezetének érvényességét megerősítő és feltáró faktorelemzésekkel vizsgáltuk.¹⁵ Mindhárom kérdőív esetében elsőként azt ellenőriztük, hogy adataink mennyire illeszkednek a feltételezett egydimenziós faktorszerkezetre. Mivel korábban már részletesen beszámoltunk a Rosenberg Önbecsülés Skála faktorszerkezetének vizsgálatáról és eredményeiről (lásd Rózsa és V. Komlós, 2014), így jelen tanulmányunkban a korábban vizsgált 3 versengő modellt (egydimenziós és kétdimenziós faktorszerkezet a negatív és pozitív tételek módszertorzításával) teszteltük mindhárom kérdőív esetében. Mivel az Alapvető Önbecsülés mérőeszköz kidolgozása-
kor végzett faktorelemzés alapján az alapvető önbecsülést megragadó tételek két dimenzió-

¹⁴ Egy adott tétel korrelációja a skála többi tételéből – a maradékokból – képzett összpontszámmal.

¹⁵ A megerősítő faktorelemzés az előzetesen meglévő faktorstruktúrák igazolására alkalmas, azaz a másutt már feltárt faktormodellek érvényességét tesztelhetjük új mintákon.

ba rendeződtek, és a későbbiekben a szerzők ezt a két dimenziót, mint alsókálakat interpretálták, így ezt a kétdimenziós szerkezetet is teszteltük. A Magönértékelések Skála esetében az egydimenziós faktorszerkezet mellett a négy értékelő jellegű személyiségvonásnak megfeleltethető 4 faktoros szerveződést is többen vizsgálták, így a Magönértékelések Skálánál ezt az elméleti modellt mi is teszteltük.

A megerősítő faktorelemzés során az adatok és a teoretikus modell egybeesésének mértékét illeszkedési mutatókkal jellemezhetjük (Anderson és Gerbing, 1984; Bentler, 1990; Cole, 1987; Marsh és mtsai, 1998; Tanaka, 1993). Általánosan elfogadott és ajánlott, hogy a modell illeszkedésének jóságát több kritérium alapján ítéljük meg. Az egyik leggyakrabban használt illeszkedési mutató a χ^2 -próba mértéke, amelyet akkor tekinthetünk elfogadhatónak, ha az nem szignifikáns ($p > 0,05$), vagyis az elméleti modell és az adatok között nincs számottevő eltérés. Ez az illeszkedési mutató azonban érzékeny az elemszámra, és nagyobb minták esetében (pl. 200 fő felett) kevésbé informatív, ezért inkább a szabadságfokhoz (df: degree of freedom) viszonyított értéket alkalmazzák (χ^2/df), ami kevésbé érzékeny az elemszámra. Az elfogadhatóság kritériuma a kutatók között változatos, de a legtöbben úgy tartják, hogy a 2-nél kisebb érték kiváló illeszkedést jelez, de a 2 és 5 közötti érték is elfogadható (Schumacker és Lomax, 2004; Ullman, 2001).

A fentiek mellett az alábbi illeszkedési mutatókat vettük figyelembe: *összehasonlító illeszkedési mutató* (Comparative Fit Index, CFI), *Tucker-Lewis illeszkedési mutató* (Tucker Lewis Index, TLI), *közelítési hiba négyzetes középértéke* (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA) és *stan-*

dardizált átlagos reziduális (Standardized Root Mean Square Residual, SRMR). A CFI és a TLI a hipotetikus modell relatív illeszkedését fejezi ki az alapmodellhez képest. Értékük 0 és 1 közé esik, tökéletes illeszkedés esetén pedig 1. Ha a mutatók értéke nagyobb mint 0,95, akkor azt mondhatjuk, hogy az adatok jól illeszkednek a teoretikus modellhez, gyakran azonban a 0,90 és 0,95 közé eső mutatókat is elfogadhatónak tartják. A standardizált reziduumok négyzetes átlagát kifejező RMSEA és SRMR mutatók esetében a 0,05 alatti értékek kitűnő illeszkedést jeleznek, a 0,08 körüli értékek megfelelőt, míg a 0,10 felettiek gyengét (Anderson és Gerbing, 1984; Hu és Bentler, 1999; Marsh és mtsai, 1988).

A faktorelemzések után a modern tesztológia ún. tétel-válasz elmélet (Item Response Theory, IRT) megközelítését alkalmazzuk, amely lehetőséget kínál az egyes tételek és az ezekből képzett hipotetikus, látens vonás(ok) közötti nemlineáris kapcsolatok vizsgálatára és a tételek torzításának feltárására (Rózsa, Nagybányai és Oláh, 2006). A tétel-válasz megközelítés számos elméleti modellel rendelkezik (pl. Rasch-modell, 2 vagy 3 paraméteres logisztikus modellek, graded-modellek). A jelen tanulmányban a Samejima-féle fokozatokon alapuló válaszok modelljét használjuk (Samejima, 1997). A tétel-válasz megközelítést alkalmazva elsődlegesen az egyes tételek működését és nemek szerinti torzítását vizsgáltuk. A tételek torzításának (Differential Item Functioning) vizsgálatokor ismételt elemzéseket alkalmaztunk úgy, hogy az ismételt elemzéskor csak a torzítástól mentes tételeket vettük alapul, így a szignifikancia határán lévő tételeket finomabban tudtuk becsülni.

A leíró statisztikák, a megbízhatóság, a csoport-összehasonlítások, a korrelációs

vizsgálatok és a feltáró faktorelemzés esetében az SPSS 22-es változatát használtuk, a megerősítő faktorelemzésnél az SPSS Amos modulját (SPSS Amos 22), a tételválasz elméleten alapuló elemzéseknél pedig az IRTPRO szoftvert (Cai, Thissen és du Toit, 2011).

AZ ADAPTÁCIÓS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Leíró statisztika és megbízhatóság

Elsőként a mérőeszközök megbízhatóságát, a skálákat alkotó tételek belső konzisztenciáit becslő Cronbach-alfa mutatókat vizsgáltuk meg. A mutatók szinte valamennyi skála esetében magasak, az általánosan alkalmazott 0,70-es kritériumnak (Nunnally, 1978) megfelelnek (1. táblázat). A kutatásban alkalmazott skálák tételeinek megbízhatóságára irányuló tétel-maradék korrelációk vizsgálata során azt találtuk, hogy valamennyi korreláció meghaladja a 0,20-as kritériumot, vagy annak közelében van.¹⁶ A skálák megbízhatósági együtthatói összességében a nemzetközi és hazai vizsgálati eredmények alapján elvárható értékeket adták. A hazai adaptáció középpontjában lévő Magönértékelések Skála és az Alapvető Önbecsülés Skála belső konzisztenciája magas: 0,83 és 0,84. A Magönértékelés Skála esetében az egyes tételek jóságát becslő tétel-maradék korrelációk 0,38 és 0,61 között ingadoztak. Az Alapvető Önbecsülés Skála itemmaradék korrelációi közül csupán egyetlen tétel (10. tétel) nem érte el a 0,2-et (0,19).

A nemek közötti összehasonlítás során a három vonásönbecsülés/-önértékelés mérésére kidolgozott kérdőíven a férfiak értek el szignifikánsan magasabb eredményt: Magönértékelések Skála $p < 0,001$, Alapvető Önbecsülés $p = 0,012$, Rosenberg Önértékelési Skála $p < 0,001$ (a szignifikáns eltéréseket az 1. táblázatban a magasabb átlagoknál csillaggal jelöltük).

A Rosenberg Önértékelési Skála szerint az életkorral enyhén növekszik az önbecsülés, ugyanakkor sem a Magönértékelések Skála, sem az Alapvető Önbecsülés skála nem jelzett ilyen jellegű szignifikáns kapcsolatot. Az iskolai végzettséggel hasonló mintázódást látunk (1. táblázat). Érdemes megjegyeznünk, hogy a 26–35 és a 35–50 éves korcsoportok jelentősen magasabb pontszámot értek el mindhárom vonásönbecsülés/-önértékelés skálán (RSES, BSE, CSES), mint a 18–25, illetve 51–69 évesek (MANOVA, korcsoportathások: $p_{RSES} = 0,001$; $p_{BSE} = 0,094$; $p_{CSES} = 0,027$).

A mérőeszközök közötti kapcsolatok

A három vonásönbecsülés/-önértékelés skála között megfigyelhető magas (0,70 és 0,79 közötti) korrelációk a mérőeszközök konstruktumvaliditását támasztják alá (2. táblázat). Láthatjuk, hogy az elvárásoknak megfelelően a három önbecsülésskála a depresszióval és a szorongással jelentős *negatív* együttjárást ad, míg a rezilienciával és a jólléttel szoros *pozitív* összefüggést figyelhetünk meg. Mindhárom önbecsülésskála meglehetősen magas negatív korrelációt ad a szorongással (–0,76 és –0,81 között).

¹⁶ Az egyes tételek itemmaradék korrelációit a 4. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A felmérésben használt mérőeszközök megbízhatósága és leíró statisztikái, valamint a nemek közötti összehasonlítások eredményei (a szignifikáns kétmintás t-próbák eredményeit a magasabb átlagoknál jelezzük)

Skálák	Tételek száma	Cronbach-alfa	Férfiak		Nők		Pearson-féle korreláció	
			Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	életkorral	végzettséggel
Rosenberg Önbecsülés Skála (RSES)	10	0,89	31,83**	6,54	30,12	5,57	0,15**	0,10*
Alapvető Önbecsülés (BSE)	18	0,84	68,78*	10,38	66,25	9,81	0,06	0,05
Magönértékelések Skála (CSES)	12	0,83	43,66**	7,59	41,65	9,76	0,08	0,08
Egészségi Kérdőív (PHQ-15)	15	0,76	5,01	4,09	7,70**	4,38	-0,15**	-0,10*
Depresszió Kérdőív (CES-D)	20	0,89	33,64	9,63	35,96*	9,73	-0,16**	-0,13**
Szorongás Kérdőív (STAI-Y2)	20	0,92	48,05	10,45	51,52**	9,78	-0,11*	-0,06
Reziliencia (CD-RISC)	10	0,84	27,68	6,11	27,75	5,76	0,06	0,05
WHO Jóllét Kérdőív (WHO-5)	5	0,82	14,30	3,02	13,90	2,98	0,03	0,05

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

2. táblázat. A kutatásban alkalmazott mérőeszközök közötti kapcsolatok (Pearson-féle korrelációk)

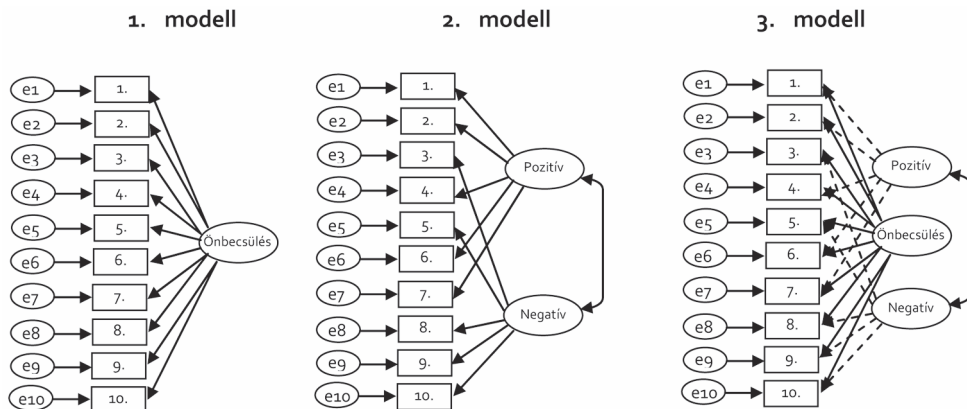
	BSE	CSES	PHQ-15	CES-D	STAI-Y2	CD-RISC	WHO Jóllét
Rosenberg Önbecsülés Skála (RSES)	0,77**	0,79**	-0,32**	-0,58**	-0,78**	0,49**	0,49**
Alapvető Önbecsülés (BSE)		0,70**	-0,28**	-0,57**	-0,76**	0,52**	0,54**
Magönértékelések Skála (CSES)			-0,35**	-0,66**	-0,81**	0,56**	0,55**
Egészségi Kérdőív (PHQ-15)				0,52**	0,43**	-0,21**	-0,35**
Depresszió Kérdőív (CES-D)					0,73**	-0,43**	-0,63**
Szorongás Kérdőív (STAI-Y2)						-0,55**	-0,64**
Reziliencia (CD-RISC)							0,47**

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

A vonásönbecsülés/-önértékelés skálák faktorszerkezete

A következő megerősítő faktorelemzésekkel arra a kérdésre kerestük a választ, hogy adataink melyik modellhez illeszkednek leginkább. A Rosenberg Önbecsülés Kérdőíven végzett nagyszámú nemzetközi és saját elemzéseink ráirányították a figyelmet a po-

zítívan és negatíván megfogalmazott tételek eltérő szerveződésére (lásd pl. Rózsa és V. Komlósi, 2014). Mivel a jelen tanulmányunkban elemzett mindhárom vonásönbecsülés kérdőív pozitívan és negatíván megfogalmazott tételekből áll, így lehetőségünk van annak vizsgálatára, hogy ezt a módszertani torzítást mindhárom mérőeszköz esetében megnézzük. A fentieket figyelembe véve

1. ábra. A Rosenberg Önbecsülés Skála faktorszerkezetének modelljei

3 elméleti modellt teszteltünk: 1. Egydimenziós szerkezet a mérési hibák korrelációja nélkül; 2. Kétdimenziós szerkezet, melyben a pozitívan és negatívan megfogalmazott tételekből álló faktorok korrelálnak; 3. Egydimenziós szerkezet két, egymással korreláló látens faktor, módszertorzítással (1. ábra).

Mivel az Alapvető Önbecsülés Skála esetében 2, míg az Magönértékelések Skála esetében 2 és 4 faktoros struktúrák is valószínűsíthetők, így a fenti modellek mellett ezeket is teszteltük. Az Alapvető Önbecsülés Skála kétdimenziós szerkezetét megvizsgáltuk úgy is, hogy két egymással korreláló, de módszertorzítás nélküli dimenziót engedünk meg, és készítettünk egy ún. bifaktoros modellt is, ami egy átfogó dimenzió mellett két aldimenziót tartalmaz.¹⁷

A 3. táblázatban közölt illeszkedési mutatók alapján láthatjuk, hogy a Rosenberg Önbecsülés Skála esetében a legjobb illeszkedéssel rendelkező modell a 3., ami az egydimenziós faktorszerkezet mellett két egymással korreláló látens módszertorzítást

kifejező dimenziót tartalmaz. Az Alapvető Önbecsülés esetében az 5 versengő modellből szintén a módszertorzítással jellemezhető egydimenziós modell (3. modell) adta a legjobb illeszkedéseket. Bár ennek a modellnek a mutatói a legjobbak, ennek ellenére meg kell jegyeznünk, hogy a CFI és a TLI mutatók elmaradnak az elfogadhatóság kritériumától (0,90). Érdeemes megjegyeznünk, hogy az Alapvető Önbecsülés tételeken végzett feltáró faktorelemzés során azt kaptuk, hogy több tétel nem sorolható be egyértelműen egyik dimenzióba sem, mivel a keresztöltések magasak, vagyis mindkét dimenzióval jelentős korrelációt adnak. A Magönértékelések esetében a módszertorzítást tartalmazó modellek (2. és 3.) illeszkedési mutatói mindkét esetben elfogadható illeszkedést jeleznek (a 3. modell mutatói jobbak), míg a módszertorzítás nélküli egydimenziós és négydimenziós szerkezetek illeszkedési mutatói gyengéek. A könnyebb áttekinthetőség végett a legjobb modelleket szürke háttérrel jelöltük.

¹⁷ Ebben az esetben a két dimenziót a szerzők faktorelemzése alapján kapott eredmények szerint soroltuk be: 12 tétel libidó, míg 6 tétel agresszióhoz köthető. Az első alszála esetében 4, míg a második esetében 2 tétel volt negatívan megfogalmazva.

3. táblázat. A megerősítő faktorelemzések illeszkedési mutatói

	χ^2	df	χ^2/df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Rosenberg Önbecsülés Skála							
1. Egydimenziós modell	849,79	35	24,28	0,212	0,722	0,643	0,124
2. Kétdimenziós modell: a pozitívan és a negatívan megfogalmazott tételekből álló faktorok korrelálnak	688,87	35	19,68	0,190	0,777	0,714	0,215
3. Egydimenziós modell: két egymással korreláló látens faktor, módszertorzítással	101,41	25	4,05	0,077	0,974	0,953	0,046
Alapvető Önbecsülés							
1. Egydimenziós modell	961,79	135	7,12	0,086	0,671	0,627	0,109
2. Kétdimenziós modell: a pozitívan és a negatívan megfogalmazott tételekből álló faktorok korrelálnak	626,56	134	4,67	0,065	0,804	0,776	0,084
3. Egydimenziós modell: két egymással korreláló látens faktor, módszertorzítással	449,97	116	3,87	0,052	0,825	0,867	0,075
4. Kétdimenziós modell módszertorzítás nélkül	881,73	134	6,58	0,104	0,703	0,660	0,082
5. Bifaktoros modell	554,52	117	4,74	0,085	0,826	0,772	0,087
Magönértékelések Skála							
1. Egydimenziós modell	414,36	54	7,67	0,114	0,777	0,728	0,078
2. Kétdimenziós modell: a pozitívan és a negatívan megfogalmazott tételekből álló faktorok korrelálnak	164,12	52	3,16	0,065	0,931	0,912	0,046
3. Egydimenziós modell: két egymással korreláló látens faktor, módszertorzítással	96,91	41	2,36	0,051	0,965	0,944	0,041
4. Négydimenziós modell	385,42	48	8,03	0,117	0,792	0,713	0,076

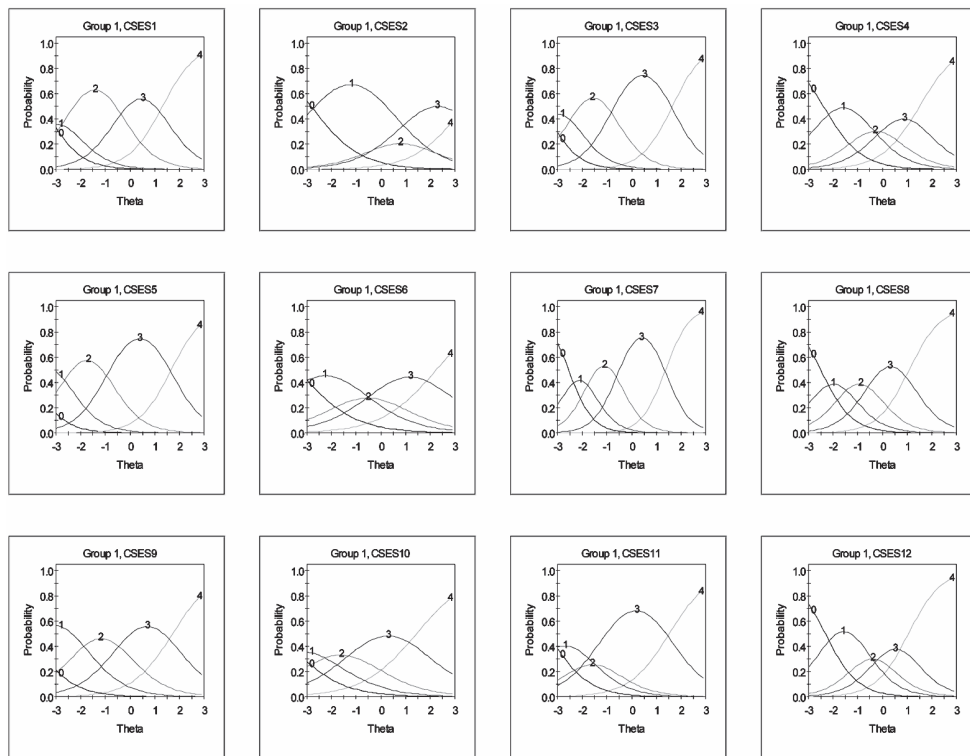
(A legjobb illeszkedéssel rendelkező modelleket szürke háttérrel jelöltük, melyek szignifikánsan jobb illeszkedést adtak a többi tesztelt modelltől)

A fenti eredményeket összefoglalva elmondhatjuk, hogy a pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek mindhárom mérőeszköz faktorszerkezetében torzítást eredményeznek. A torzítás mellett azonban mindhárom esetben kirajzolódik az egydimenziós faktorszerkezet is, ami tulajdonképpen a mérőeszközök gyakorlati alkalmazhatóságát támasztja alá, hiszen a gyakorlatban és a kutatásban a fenti mérőeszközöket általában egyetlen összpontszám mentén értékeljük.

Részletes tételelemzés és a tételek torzítása

Az egyes tételek további részletes vizsgálata a modern tesztológia ún. Tétel-válasz elméleti (Item Response Theory, IRT) meg-

közelítését alkalmaztuk. A módszer lényege, hogy az egyes tételekre adott válaszlehetőségek valószínűségét nem a teszten elért összpontszámmal vetjük össze, hanem a matematikai számításokon alapuló, ún. látens vonásértékkel (Lord, 1980). A Tétel-válasz elmélet számos előnyt biztosít a klasszikus tesztelméleten nyugvó módszerekkel (pl. feltáró és megerősítő faktorelemzés, belsőkonzisztencia-vizsgálat) szemben, például a különböző mérési hibák kalkulációja eltérő látens vonásszinteknél, a tételmutatók jellemzőinek mintafüggetlensége, tételtorzítás becslése, vagy olyan egyéni pontszámok számítása, amely független a tételek tulajdonságaitól (Embretson és Reise, 2000; Lord, 1980; Rózsa, Nagybányai és Oláh, 2006).

2. ábra. A Magönértékelések itemjelleggörbéi

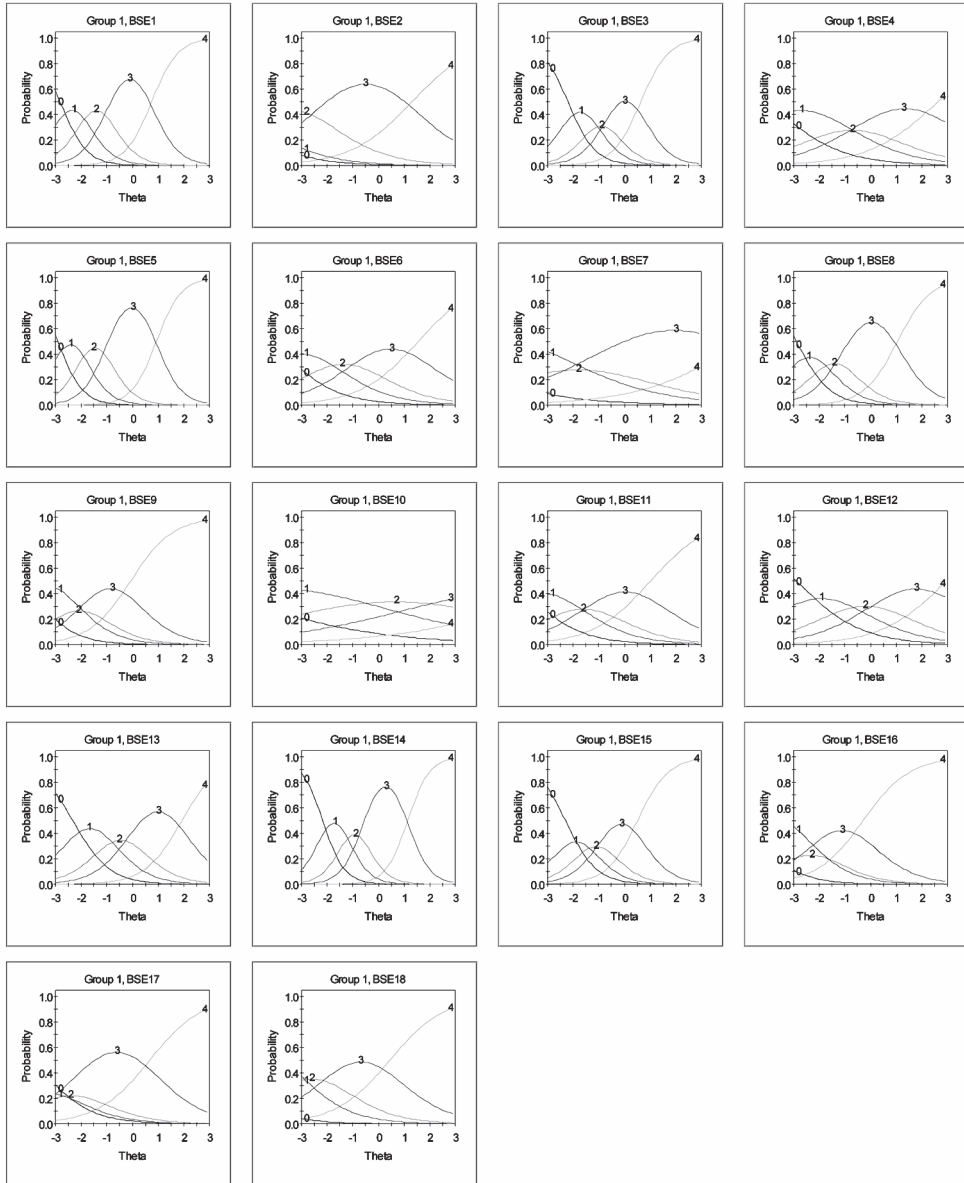
A 2. és 3. ábrán a Magönértékelések és az Alapvető Önbecsülés skálák tételeinek jelleggörbéit láthatjuk.¹⁸ Az ábrák az öt válaszlehetőség (0, 1, 2, 3, 4)¹⁹ valószínűségét szemléltetik a látens változó (théta),²⁰ vagyis az önbecsülés függvényében. Ha az önbecsülés alacsony (a látens változó értéke -3 és -2 szórás között van), akkor elvárható, hogy az alacsony önértékelést kifejező válaszlehetőség választási valószínűsége (Pro-

bability) legyen a legnagyobb. Például a 7. tétel jelleggörbéjénél (CSES7: 7. Összességében elégedett vagyok magammal) látható, hogy valóban a 0 válaszlehetőség (Egyáltalán nem értek egyet) valószínűsége 60% (0,60) feletti, aminek a választási valószínűsége az önbecsülés növekedésével jelentősen csökken. Az átlaghoz közeledve (théta = 0) már az „Egyáltalán nem értek egyet” válaszlehetőség valószínűsége 0%-ra csökken. Ezzel

¹⁸ Mivel a Rosenberg Önbecsülés Skála részletes tételelemzését és itemjelleggörbéit korábbi tanulmányunkban (Rózsa és V. Komlósi, 2014) már bemutattuk, így most ezt elhagyjuk. Kérésre azonban a jelen vizsgálat itemjelleggörbéit is szívesen rendelkezésre bocsátjuk.

¹⁹ Az elemzőszoftver technikai sajátossága miatt az 1-től 5-ig terjedő pontszámövezeteket a program 0-tól 4-ig terjedő tartományba konvertálja.

²⁰ A látens változó mértékét a hagyományos standardizált egységekben fejezzük ki: átlag 0, szórás 1. A 0 érték az átlagos teljesítményt, míg a +1 az egyszeres pozitív szórást jelzi, a +2 a kétszerest, és negatív irányban hasonlóan.

3. ábra. Az Alapvető Önbecsülés Skála itemjelleggörbéi

szemben láthatjuk, hogy az 1-2-es válaszopciók az átlag alatti önbecsülési tartományban működnek leginkább, ott a legnagyobb a választási valószínűségük. Az „Egyetértek” válaszlehetőség megjelenési valószínűsége az átlagos önbecsülési övezetben a leggyako-

ribb, míg az „Erősen egyetértek” válaszlehetőség az átlagtól magasabb önbecsülési övezetekben jelenik meg. Akadnak azonban olyan tételek, amelyeknél néhány válaszopció nem működik megfelelően. Az 1. (Biztos vagyok benne, hogy megkapom azt a sikert,

4. táblázat. A vonásönbecsülés kérdőívek itemparaméterei

	a	b1	b2	b3	b4	DIF p	Faktorsúly	Item- maradék korreláció
<i>Rosenberg Önbecsülés Skála</i>								
1.	1,51	-3,26	-1,36	1,25		0,564	0,39	0,54
2.	1,44	-3,74	-2,52	0,87		0,606	0,34	0,51
3.*	3,21	-1,62	-0,78	0,20		0,063	0,84	0,73
4.	1,53	-3,25	-2,22	0,73		0,146	0,37	0,52
5.*	1,96	-2,01	-1,30	0,09		0,645	0,67	0,57
6.	2,60	-2,32	-1,04	0,95		0,157	0,56	0,71
7.	2,11	-2,49	-1,03	0,86		0,101	0,52	0,66
8.*	2,03	-1,48	-0,47	0,60		0,134	0,69	0,62
9.*	3,23	-1,66	-0,46	0,46		0,097	0,86	0,74
10.*	3,38	-1,55	-0,61	0,21		0,054	0,85	0,74
<i>Magönnértékelések Skála</i>								
1.	1,45	-3,47	-2,45	-0,41	1,32	0,064	0,31	0,47
2.*	1,01	-2,83	0,40	1,22	3,39	0,014	0,58	0,43
3.	1,59	-3,54	-2,37	-0,75	1,66	0,043	0,32	0,51
4.*	1,30	-2,40	-0,76	0,20	1,51	0,255	0,69	0,52
5.	1,51	-4,11	-2,61	-0,88	1,67	0,657	0,30	0,48
6.*	0,89	-3,35	-1,15	0,12	2,26	0,002	0,35	0,41
7.	2,05	-2,56	-1,69	-0,54	1,37	0,702	0,54	0,59
8.*	1,56	-2,51	-1,46	-0,42	1,08	0,005	0,62	0,56
9.	1,21	-4,09	-1,99	-0,34	1,73	0,704	0,34	0,46
10.*	0,91	-4,02	-2,37	-0,86	1,45	0,155	0,13	0,38
11.	1,24	-3,39	-2,01	-1,16	1,53	0,619	0,25	0,39
12.*	1,51	-2,32	-0,81	0,00	1,05	0,022	0,72	0,61
<i>Alapvető Önbecsülés</i>								
1.	1,95	-2,82	-1,88	-0,93	0,75	0,085	0,81	0,56
2.	0,83	-5,90	-4,53	-2,30	1,31	0,308	0,43	0,30
3.*	1,86	-2,20	-1,25	-0,56	0,64	0,046	0,49	0,57
4.	0,74	-3,95	-1,47	0,05	2,62	0,054	0,23	0,37
5.	2,08	-2,91	-1,92	-0,99	0,94	0,004	0,76	0,60
6.	0,88	-4,07	-2,11	-0,60	1,56	0,014	0,33	0,40
7.	0,51	-7,57	-2,92	-0,69	4,60	0,844	0,15	0,23
8.	1,53	-2,89	-1,86	-0,97	1,05	0,029	0,47	0,48
9.*	1,22	-4,15	-2,51	-1,62	-0,07	0,828	0,43	0,41
10.	0,34	-6,87	-1,37	2,68	7,69	0,002	0,07	0,19
11.*	0,88	-4,20	-2,26	-0,97	1,02	0,416	0,38	0,42
12.	0,79	-2,90	-0,98	0,60	2,97	0,010	0,27	0,40
13.	1,38	-2,33	-0,97	0,07	1,93	0,043	0,45	0,50
14.	2,34	-2,18	-1,28	-0,58	1,14	0,009	0,55	0,64
15.*	1,65	-2,30	-1,47	-0,73	0,51	0,014	0,35	0,54
16.*	1,10	-4,89	-2,77	-1,92	-0,29	0,163	0,27	0,45
17.	0,98	-3,84	-2,84	-1,92	0,68	0,091	0,18	0,33
18.*	0,94	-6,32	-3,37	-1,81	0,45	0,186	0,36	0,39

amit megérdemlek az életben) vagy 3. tételnél (A próbálkozásaim rendszerint sikerrel járnak) láthatjuk, hogy az „Egyáltalán nem értek egyet” válaszlehetőség még a legalacsonyabb önbecsülési övezetben is a „Nem értek egyet” választási opció alatt marad, vagyis az „Egyáltalán nem értek egyet” válaszlehetőség nem differenciál kellően. A különböző válaszlehetőségekhez tartozó görbék csúcossága a válaszopciók differenciálási képességét jelzi. Minél laposabbak a görbék, annál valószínűbb, hogy a válaszlehetőségek nem érzékenyek a látens vonás (önbecsülés) változására. Fontos megjegyeznünk, hogy a fordított tételeket (2., 4., 6., 8., 10. és 12.) már az értékelésnek megfelelő pontszámmal ábrázoltuk, vagyis az összehasonlíthatóság érdekében megforgattuk.

A 4. táblázat első oszlopai a három vonásönbecsülés-kérdőív itemparamétereit szemléltetik, amelyek az itemjelleggörbék fő tulajdonságainak számszerűsítései. Az „a” jelzésű mutató a válaszopciók csúcosságából, meredekségéből képzett mutató, ami a tétel diszkriminációs képességét fejezi ki. Minél nagyobb az érték, annál nagyobb a tétel diszkriminációs ereje, vagyis a látens vonás változására a válaszlehetőségek érzékenyek. Általában a 0,64 alatti értékeket alacsonynak tekinthetjük, a 0,65 és 1,34 közötti értéket átlagosnak, míg az 1,35 feletti magasnak (Baker, 2001). A „b1”, „b2”, „b3” és „b4” küszöbmutatók azt jelzik, hogy az egyes válaszlehetőségek jelleggörbéi milyen mértékű látens vonásnál metszik egymást, vagyis az egyes válaszlehetőségek valószínűségében milyen látens vonásnál van az a fordulópont, amikor az egymáshoz mért választási

valószínűségek megfordulnak.²¹ A „b1” mutató a 0 és 1 pontot érő válaszlehetőségek metszéspontjához tartozó látens vonásértéket jelzi. Például a Magönértékelések Skála 1. tételénél a 0-ás és az 1-es opció metszése nem látható, mert a látens vonás ábrázolása csak -3-tól kezdődik, a metszéspont azonban -3,47-nél található. A „b2” az 1-es és a 2-es opció metszését jelzi, ami -2,45. A „b4” a 3-as és 4-es válaszopciók metszését mutatja, ami 1,32. A Rosenberg Önbecsülés Skálánál csak 3 „b” mutató szerepel, mivel ennek a skálának csak négy válaszopciója van. A küszöbmutatókat akkor tekintjük elfogadhatónak, ha a látensvonást viszonylag hasonló szeletekre osztják és szimmetrikusak. A 2. tételnél (Néha lehangoltnak érzem magam) például az látható, hogy az 1-es válaszlehetőség (Nem értek egyet) valószínűsége a -2,38 és 0,4 közötti látensvonásnál meghatározó, vagyis ez a válaszlehetőség a legalacsonyabb önbecsüléstől az átlagostól magasabb övezetig (majdnem félszeres szórás) az uralkodó, míg a többi mutató jóval kisebb arányú látens vonásnál lesz meghatározó. A 2. ábrán szereplő 2. tétel jelleggörbéjénél szembeötlő az is, hogy a 2-es opció („Bizonytalan vagyok benne”) választási valószínűsége bármilyen látens vonáspontszám esetén alacsony, nem haladja meg a 0,2-et. A „Bizonytalan vagyok benne” köztes válaszopció azonban nemcsak ennél a tételnél okoz problémát, hanem több tétel esetében is azt láthatjuk, hogy ezt a válaszlehetőséget nem használják a többivel egyenlő arányban. Feltehető, hogy a „Bizonytalan vagyok benne” kifejezést sokan a „nem tudom megítélni” és a „nem vagyok benne biztos” szinonimájaként értelmezik, és

²¹ Teljesítménytesztek esetében ezeket a mutatókat nehézségi indexnek is nevezik. Általános személyiségjellemzők esetében azonban ez az elnevezés kevésbé adekvát.

nem a „Nem érték egyet” és az „Egyetérték” közötti átmenetként. Ugyancsak ezt a feltételezést erősíti az is, hogy a hivatással és a munkával kapcsolatos kérdéseknél (6. Időnként úgy érzem, hogy a munkám irányítása nem az én kezemben van; 10. Úgy érzem, a hivatásbeli sikerem nem rajtam múlik) a „Bizonytalan vagyok benne” válaszlehetőség kevésbé differenciál, vagyis szinte bármilyen önbecsülési övezetnél megjelenhet. Mivel vizsgálati mintánk túlnyomó többsége felsőfokú tanulmányait végző fiatal, így az ő esetükben a munkával és a hivatással kapcsolatos kérdés még kevésbé adekvát, így a nem tudom megítélni jelentéstartalom jól magyarázható.

Mivel a középső válaszlehetőség az Alapvető Önbecsülés Skála esetében is a „Bizonytalan vagyok benne” kifejezés, így nem meglepő, hogy a 3. ábrán szereplő tételek jelleggörbéinél is hasonló jellemzőket figyelhetünk meg. Ugyanígy jellegzetességet a Rosenberg Önbecsülés Skála esetében nem találtunk (lásd pl. Rózsa és V. Komlói, 2014), bár ott a 4 fokozatú skála miatt nincs középső válaszlehetőség. A fentiekén túl az Alapvető Önbecsülés Skálák tételei között több olyat is találunk, ahol a jelleggörbék lefutásai problémát jeleznek, például 4., 6., 7., 10., 12., 17.

A Tétel-válasz elmélet lehetőséget teremt arra is, hogy az egyes tételek torzító erejét (bias) különböző csoportokra nézve megvizsgáljuk. Ha a különböző csoportok tagjai (pl. nők és férfiak) azonos mértékben jellemezhetőek az önbecsülés, mint látens vonás dimenzión, de az egyes tételekre adott válaszlehetőségek valószínűsége jelentősen különbözik a két csoportnál, akkor a tétel eltérően működik a két csoporton, vagyis torzít. A tételek torzító erejét megfigyelhetjük a té-

telek szintjén, ahol a tételekre adott válaszok pontszámát az elvárt értékkel vetjük össze, de hasznos információt nyújthat a válaszlehetőségek szintje is, ahol képet kapunk arról, hogy az egyes válaszlehetőségekre adott válaszok valószínűségei hogyan változnak a különböző csoportoknál. A 4. táblázatban a nők és férfiak csoportján eltérően működő tételek torzításmutatójának (Differential Item Functioning, DIF) szignifikanciaszintjét is jelezzük. A $p < 0,01$ esetén az adott tételt elfogultnak, torzítónak tekinthetjük. A Rosenberg Önbecsülés Kérdőív esetében egyetlen tétel sem torzított szignifikáns mértékben, míg a Magönértékelések esetében két tételt (6. Időnként úgy érzem, hogy a munkám irányítása nem az én kezemben van; 8. Kétségeim vannak az alkalmasságomat illetően) találtunk, az Alapvető Önbecsülésnél pedig hármat (5. Eléggé boldog vagyok; 10. Könnyen mondok nemet mások követeléseire és elvárásaira; 14. Elégedett vagyok magammal, a saját személyiséggemmel). A fenti torzító tételek minden esetben a férfiak magasabb önbecsülésének kedveznek.

A 4. táblázatban a klasszikus tesztelmélet keretei között kapott itemmaradék korrelációkat és a legjobb illeszkedési mutatókkal rendelkező faktormodellek alapján kapott faktorsúlyokat is szemléltetjük. Az összesített mutatók alapján a Rosenberg Önbecsülés Skála valamennyi tételét elfogadhatónak tekinthetjük, mivel az itemparaméterek jó diszkriminációs képességet mutatnak, torzítás egyik tétel esetében sem mutatkozott, a faktorsúlyok pedig elfogadható mértékűek, az egydimenziós szerkezet (módszertani torzítással) igazolt.

A Magönértékelés Skála esetében 3 tétel tűnik problematikusnak.²² Ezekből kettő

²² A tételeket szürke háttérrel emeltük ki.

(6. Időnként úgy érzem, hogy a munkám irányítása nem az én kezemben van; 10. Úgy érzem, a hivatásbeli sikerem nem rajtam múlik) alacsony diszkriminációs mutatóval rendelkezik, illetve a faktorsúlya is alacsonyabb az elvárt értékhez képest (10. tétel), vagy szignifikáns torzítással rendelkezik (6. tétel). A 8. tétel (Kétségeim vannak az alkalmasságomat illetően) esetében csak a torzításmutató jelzett problémát.

Az Alapvető Önbecsülés tételei között több olyat is találtunk, melyek itemparamétereit gyengék. Ezeket összevetve más mutatókkal (pl. faktorsúly, torzítás) 6 tételt jelöltünk be, amelyek nem tesznek eleget maradéktalanul az elvárásoknak. Néhány tétel esetében (pl. 7. vagy 10.) az alacsony faktorsúlyra és a gyenge itemparaméterekre magyarázatot adhat az, hogy ezek a tételek már a kidolgozás során is eltérő dimenzióba szerveződtek.

Az eredmények megbeszélése és összefoglalása

A három vonásönbecsülés-skála belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa mutatók kiválóak, és az itemmaradék-korrelációk is elfogadható mértékűek. A nemi és életkori jellemzők mindhárom skálánál hasonlóan, az elvárásoknak megfelelően alakultak, amit a nemzetközi eredmények is alátámasztanak. A három mérőeszköz közötti magas korrelációk (0,70 és 0,79 közötti) a skálák konstruktumvaliditását támasztják alá. Az elemzéseink középpontjában álló Alapvető Önbecsülés és Magönértékelések Skálák magas együttjárást adtak a széles körben validált Rosenberg Önbecsülés Skálával: 0,77 és 0,79. A két vizsgált skála közötti korreláció a fentiekhez képest gyengébb, de még elfogadható mértékű: 0,70. A három skála más konstruktumokkal összevetve is érvényes-

nek tekinthető, hiszen a testi tünetekkel, a szorongással, a depresszióval és a rezilienciával is az elvárt korrelációs mintázatokat kaptuk. A három skála más mérőeszközökkel adott hasonló korrelációs mintázata azt is jelzi, hogy a skálák között nincs lényegi különbség az önbecsülés jelenségének megragadását illetően, noha a skálák eltérő elméleti háttéren születtek.

Fontos és jól értelmezhető eredménynek mutatkozott a három vonásönbecsülés-skála szoros negatív kapcsolata a szorongással és ehhez képest csekélyebb együttjárása a depresszióval. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szoros együttjárásból nem feltétlenül szabad levonnunk azt a következtetést, hogy a széles körben validált önbecsülés és szorongás konstruktumok nem különböznek egymástól, sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy az eredmény háttérében a két jellemző gyakori együttjárása áll. Sowislo és Orth (2013) közel 100 nyomkövetéses vizsgálat metaelemzésével azt kapták, hogy az alacsony önbecsülésnek jelentős szerepe van a depresszió kialakulásában (vulnerabilitási modell), míg a szorongás és az alacsony önértékelés reciprok kapcsolata sokkal inkább szimmetrikus. Vagyis az önbecsülés és a szorongás közötti magasabb együttjárás a két jellemző egyidejű szimmetrikus reciprok kapcsolatára utal, ezzel szemben az önbecsülés és a depresszió közötti enyhébb együttjárás az alacsony önbecsülés depresszióra gyakorolt hosszú távú hatását jelezheti.

A három vonásönbecsülés-skála közül a Magönértékelések Skála adta a legszorosabb együttjárásokat minden validálásba bevont mérőeszközzel (testi tünetek, szorongás, depresszió és reziliencia). Bár ezek a korrelációs mintázatok nem térnek el számottevően a három mérőeszköznél, ám mégis jelzik a Magönértékelések mélyebb

szerveződését és a neuroticizmus, mint értékelési terület szerepét.

A nemi különbséggel és életkorral kapcsolatos eredményeink egybeesnek azokkal a nemzetközi és hazai kérdőíves eredményekkel, amelyek szerint a férfiak magasabb önértékelésről számolnak be, mint a nők, valamint az önértékelés a serdülőkortól a felnőttkor közepéig enyhe növekedést mutat, majd az 50-es évek elejétől fokozatosan csökken (lásd pl. Bleidorn és mtsai, 2016; Huang, 2010; Robins és Trzesniewski, 2005), mely utóbbi trendhez képest csak a Rosenberg Önbecsülés Skála esetében találunk az életkor emelkedésével növekvő önbecsülést.

A vonásönbecsülés-mérőeszközök strukturális vizsgálata egy általános módszertani problémára is felhívta a figyelmet, miszerint a válaszbeállítódás kivédése érdekében alkalmazott fordított tételek miatt a pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek önálló dimenziókba szerveződnek.²³ Ez a szisztematikus módszertorzítás gyakran azt eredményezi, hogy a faktorelemzésekkel nem sikerül igazolni az elvárt struktúrát (pl. egydimenziós szerkezet). A fordított tételekre adott válaszok ideális esetben – a válaszlehetőségek visszakódolása után – nem különböznek számottevően, vagyis nem függenek attól, hogy negatívan vagy pozitívan fogalmazzuk meg a tételt. A gyakorlatban ez azonban nem mindig van így. Weijters és munkatársai (2013) az eltérések hátterében 3 működési mechanizmust is leírnak: *egyértékesi hajlandóság*, *figyelmetlenség* és *megerősítő torzítás*. *Egyértékesi hajlandóságról* akkor beszélhetünk,

ha a kitöltők hajlamosak az egyes tételeket a tartalomtól függetlenül elfogadni, egyetérteni. Ennek a válaszadási stílusnak az ellenkezője is elképzelhető, amikor a kitöltő a kérdőív állításaival többnyire nem ért egyet, függetlenül az állítás tartalmától. A fordított tételek eltérő működését eredményező *figyelmetlenség* többnyire akkor okoz problémát, ha a kitöltő az instrukció vagy a bevezető kérdések alapján felméri, hogy mit mér a mérőeszköz, és ezeknek az ismeretében próbál válaszolni, és nem az adott tétel tartalmának megfelelően. Ez a figyelmetlenség hosszú kérdőívek esetében vagy kitöltési motiváció hiányában fokozottá válhat. *Megerősítő torzítás* akkor történik, ha a válaszadó hajlamos arra, hogy a kérdésre adott válaszában megfelelő és azokat megerősítő vélekedéseket és elképzeléseket aktiváljon. Ha például egy ilyen válaszadó magabiztosnak értékeli magát, akkor hajlamos ilyen helyzeteket elképzelni, ha pedig ennek ellenkezőjét kérdezzük, és ezt erősíti meg, akkor ennek megfelelő élményeket aktivál. Ennél a torzításnál fontos, hogy milyen állításokkal találkozik először a kitöltő. Hosszú és változatos területeket felmérő tesztbattériák esetében, mint például a jelenlegi kutatás tesztbattériája, ez a torzítás elhanyagolható. Az egyetértési hajlandóság és a figyelmetlenségből fakadó torzítás azonban a jelen vizsgálatban is fokozott lehet, hiszen a résztvevők semmilyen extra motivációt nem kaptak.

Faktorelemzéseink alapján mindhárom vonásönbecsülés-mérőeszköz egydimenziós

²³ A válaszbeállítódás mérséklésére beillesztett fordított tételek pozitív vagy negatív megfogalmazásai az alaptételek irányától függenek. Az önbecsülésskálák pozitívan megfogalmazott tételeket tartalmaznak (pl. Sok jó tulajdonságom van), fordított tételei pedig negatívan megfogalmazott tételeket (pl. Néha úgy érzem, hogy semmire sem vagyok jó). Egy depresszió- vagy szorongáskérdőív tételei ezzel szemben negatív kijelentéseket tartalmaznak, és fordított tételei lesznek pozitívan megfogalmazottak.

szerkezete valószínűsíthető. A Rosenberg Önbecsülés Skála esetében már számos nemzetközi és hazai tanulmány is valószínűsítette az egydimenziós szerkezetet két egymással korreláló látens faktor (módszertorzítás) elkülönülésével. Bár a Magönértékelés Skála faktorszerkezetét már több nemzetközi kutatásban is nézték, mindezidáig a fordított tételekből fakadó módszertorzítást nem ellenőrizték. Woods (2006) szimulációs elemzéseivel kimutatta, hogy az egydimenziós mérőeszközön végzett megerősítő faktorelemzések illeszkedési mutatói nem lesznek elfogadhatóak, ha a vizsgálati minta kb. 10%-a figyelmetlenségből fakadó inkonzisztens válaszmintázatokat ad. Fontos megjegyeznünk, hogy megerősítő faktorelemzéseinket elkészítettük olyan „tisztított” mintán is, ahol a negatívan és pozitívan megfogalmazott tételekre adott szélsőséges eltérést elérő személyeket kiszűrtük.²⁴ A teljes vizsgálati minta 10 százalékanak kiszűrése után mindhárom vonásönbecsülés-skála (egydimenziós modell) illeszkedési mutatói javultak, a Rosenberg Önbecsülés Skála esetében ez elfogadhatóvá is vált. 20 százalék kiszűrésénél az illeszkedési mutatók tovább javultak, de az illeszkedési mutatók sem a Magönértékelések Skála esetében, sem az Alapvető önbecsülés esetében nem érték el az elfogadhatóság határát. Nagyobb mértékű szűrések (pl. 25–30%) már nem jelentettek számottevő javulást az illeszkedési mutatókban.

A részletes tételelemzések az inadekvát téletartalmak és az ötfokozatú válaszkategóriák középső elemének („*Bizonytalan vagyok benne*”) értelmezési nehézségeit tükrözik. Mindezek mellett a Magönértékelések és

az Alapvető Önbecsülés mérőeszközöknél több olyan tételt is azonosítottunk, amelyek jelentős torzítással rendelkeznek a férfiak és nők összevetésekor. Összességében elmondhatjuk, hogy a klasszikus és a modern tesztelméleten nyugvó valamennyi pszichometriai mutató a Rosenberg Önbecsülés Skála esetében jó volt, ami nem is annyira meglepő, hiszen a legszélesebb körben használt mérőeszközről van szó. A Magönértékelések Skála 12 tételéből 3 olyan problémás tételt is azonosítottunk, amelyek faktorsúlya, itemparamétere vagy torzító ereje nem volt megfelelő. Fontos azonban hozzátennünk, hogy a problémás tételek a munkával vagy a hivatással kapcsolatos területekről származnak (pl. 6. Időnként úgy érzem, hogy a munkám irányítása nem az én kezemben van; 8. Kétségeim vannak az alkalmasságomat illetően; 10. Úgy érzem, a hivatásbeli sikerem nem rajtam múlik), a mi vizsgálati mintánkban viszont a túlnyomó többség felsőfokú tanulmányokat végző hallgató volt, akiknél a fenti tételek kevésbé értelmezhetőek. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a mérőeszközt kidolgozó szerzők (Judge és mtsai, 1997) önértékelési koncepciójukat és skálájukat a munkahelyi elégedettséggel kapcsolatos személyiségtényezők alaposabb megértésének érdekében fejlesztették ki. A kutatási eredmények szerint a Magönértékelések a munkahelyi elégedettség egyik legjobb prediktora (Judge és mtsai, 2004, 2008), és a munkahelyi előmenetellel is szoros kapcsolatban van (Stumpp és mtsai, 2010).

Az Alapvető Önbecsülés pszichometriai jellemzőiről csak a szerzők (Forsman és Johnson, 1996) által publikált közleményben

²⁴ A pozitívan megfogalmazott tételeken elért átlageredményből (összpontszám/tételek száma) kivontuk a negatívan megfogalmazott tételekre adott eredményt (a visszaforgatás utáni összpontszám/tételek száma), majd a kapott szám abszolút értékét vettük.

találtunk információt. Nem derül ki azonban, hogy a szerzők az alapvető önbecsülést milyen dimenzionális szerveződésként értelmezik. Bár faktorelemzésük alapján két faktort különböztettek meg, de a későbbiekben úgy tűnik, hogy ezeket a dimenziókat alsókáláknak tekintették, és konstruktumukat egy átfogó dimenzió mentén értelmezték. A hazai elemzések során több olyan tételt is azonosítottunk, amelyek kevésbé működtek, de hozzá kell tennünk azt is, hogy ezek háttérben akár a mérőeszköz többdimenziós volta is állhat. Megerősítő faktorelemzéseinkkel nem találtunk elfogadható illeszkedésű faktorszerkezetet. A feltáró faktorelemzés pedig több faktort is jelzett, de a két- vagy háromfaktoros megoldásoknál számos olyan tételt találtunk, amelyek jelentős keresztöltéseket adtak vagy egyetlen dimenzióval sem mutattak számottevő kapcsolatot. A skálakonstrukció egyik fő problémája az alacsony mintaelemszám és a speciális csoport alkalmazása. A skálát kidolgozó szerzők (Forsman és Johnson, 1996) több kérdőívből (pl. Rosenberg Önbecsülés Skála, Coopersmith Self-Esteem Inventory, Tennessee Self-concept Scale) és a saját elméleti megfontolásokon alapuló kérdésekből összeállított 525 tételes tesztbatteríát 130 fős pszichológia szakos hallgatói minta segítségével redukálták 45 tételre, majd a 45 tételes kérdőív dimenzionalitását 225 fős első éves pszichológia szakos egyetemi hallgató mintáján vizsgálták. A magyar kutatásunkban alkalmazott 18 tételes kérdőív a 45 tételesből származik, de nem rendelkezünk pontos információkkal arról, hogy mi alapján történt a tételek kiválasztása, és ezek milyen pszichometriai jellemzőkkel rendelkeznek.

Elemzéseink alapján 5 olyan tételt azonosítottunk, amelyek pszichometriai jellemzői gyengék voltak. Ezekből két tétel a szerzők elemzése szerint is eltérő dimenzióba

tartozott: 7. és 10. tétel. Nem működött megfelelően a szexuális képességekkel kapcsolatos kérdés (4. Soha nem voltak kétségeim a szexuális képességeimről), mivel az önbecsülés mentén a tétel válaszlehetőségei kevésbé differenciáltak, és a tétel faktorsúlya is meglehetősen alacsony volt. Ugyancsak hasonló problémákat mutatott a 12-es tétel (Nem vagyok gátlásos) is. Végezetül a 14-es tételnél (Elégedett vagyok magammal, a saját személyiséggemmel) a nemek szerinti torzítás jelentette a gondot. Ám a kérdőív ezen szerkezeti fogyatékoságai ellenére azt jelezték a validitásvizsgálatok, hogy ez a mérőeszköz is alkalmas a vonásönbecsülés mérésére. Mivel a másik két kérdőívhez képest az Alapvető Önbecsülés skála egészen eltérő elméleti háttérre épül, mindenképpen hasznos lenne egy módszertani szempontból is tisztább változatát kidolgozni.

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az önbecsülés/önértékelés kutatások eredményeképpen elfogadottá vált az a felfogás, hogy az önbecsülés/önértékelés jelenség többarcú. A legáltalánosabban vizsgált két önbecsüléstípus: 1. az önbecsülés mélyebb és stabilabb szintjét megjelenítő *vonásönbecsülés* és 2. a *feltételes (kontingens, specifikus, állapot elnevezések alatt ismert) önbecsülés*, amely az önbecsülésnek valamely specifikus önösszetevőjéhez, illetve szituációhoz köthető, változékonyabb formája (Leegyszerűsítően szokás úgy definiálni ezt a két formát, hogy az első az, *amink van*, a második, *amire törekszünk*). Jóllehet, egyéb önbecsülésfajtákkal is számolnunk kell, *ennek a két fő típusnak az együttes megragadása és megkülönböztetése elengedhetetlen, amennyiben a személyiségdinamikát érintő következteté-*

sekre akarunk jutni, akár diagnosztikai, akár intervenció céljával.

Jelen tanulmányban a *vonásönbecsülés* kérdőíves mérési módszereit vettük górcső alá, hogy a vonásönbecsülés mérésének alternatív eszközeit ajánljuk a hazai szakmai érdeklődők figyelmébe.²⁵ Elemzésünk nyomán kijelenthetjük, hogy mindhárom általunk vizsgált önbecsülés-kérdőív alkalmas a vonásönbecsülés/-önértékelés mérésére, jóllehet más-más elméleti háttéren születtek. Bár a legjobb pszichometriai mutatókkal a jól ismert Rosenberg Önbecsülés Skála rendelkezik, a másik két vonásönbecsülés/-önértékelés kérdőív ugyancsak megbízható és érvényes. A Magönértékelések Skála és az

Alapvető Önbecsülés kérdőív hazai alkalmazásához csupán néhány kisebb korlátozást javasolunk. Mivel a Magönértékelések Skálát eredetileg a munka világával kapcsolatos jelenségek vizsgálatára hozták létre, ezért a tételek tartalma okán olyan személyeknél célszerű alkalmazni, akik már rendelkeznek munkatapasztalatokkal. Az Alapvető Önbecsülés kérdőívet pedig jelenlegi formájában inkább csak olyan esetekre javasoljuk, amikor a vonásönbecsülés megismertelt mérését tervezzük, és szeretnénk elkerülni a korábban alkalmazott (többnyire a Rosenberg-féle) önbecsülés teszt ismertségéből adódó torzítást.

SUMMARY

OPTIONS FOR MEASURING TRAIT SELF ESTEEM/SELF EVALUATION BY QUESTIONNAIRES.
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONCLUSIONS BASED ON THE HUNGARIAN ADAPTATION
OF TWO TRAIT SELF-ESTEEM/SELF-EVALUATION QUESTIONNAIRES

Background and aims: Our research provides new insights that help better understand and measure the trait self-esteem phenomenon. We present the results of the Hungarian adaptation and the detailed psychometric analysis of two trait self-esteem questionnaires, the Basic Self-Esteem Scale (BSE, Forsman and Johnson, 1996) and the Core Self-Evaluations Scale (CSES, Judge et al., 2003) which are little known in Hungary. We compared the results of these two tests with those of the Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES), which are all created on different theoretical backgrounds. *Method:* 519 subjects (385 females and 134 males, mean age 27.7 years) participated in the study. We used eight scales (RSES, BSE, CSES, CES-D, STAY-Y2, PHQ-15, WHO-5 and the 10-item version of Connor-Davidson Resilience Scale) and some socio-demographic questions for the present analysis. Confirmatory factor analyses were conducted on the two adapted questionnaires. To investigate the validity of the adapted scales, on one hand, we compared the three trait self-esteem questionnaires, on the other hand, we analyzed the correlations between the level of trait self-esteem and further personality characteristics (depression, anxiety, well-being, resilience) assumed to be related to them. *Results:* Both adapted questionnaires were found just as reliable and valid as their original versions. *Cronbach alphas:* BSE: 0.84, CSES: 0.83. We found a significant positive correlation

²⁵ A feltételes önbecsülés jelenségével és mérési módszereivel egy következő tanulmányban foglalkozunk.

between the two trait self-esteem scales adapted in the present research ($r = 0.69$). In addition, the *Basic Self-Esteem Scale* was positively correlated to the Rosenberg Self Esteem Scale ($r = 0.77$), to well-being ($r = 0.54$) and to resilience ($r = 0.52$) and it has negative correlation to depression ($r = -0.56$) and to anxiety ($r = -0.76$). The *Core Self-Evaluation Scale* was positively correlated with the Rosenberg self-esteem scale ($r = 0.79$), with well-being ($r = 0.56$) and with resilience ($r = 0.56$), at the same time it has negative correlation with depression ($r = -0.66$) and with anxiety ($r = -0.81$). According to the confirmatory factor analyses of the two adapted tests, the one-factor model (or the two-factor model along the positively vs. negatively worded items) seems to be convincing for both questionnaires. *Conclusions:* Our results suggest that three questionnaires based on different theoretical background all provide reliable measures of trait self-esteem.

Keywords: self-esteem/self-evaluation, trait self-esteem questionnaires, Basic Self-Esteem, Core Self Evaluations

IRODALOM

- ALLPORT, G. W. (1961/1980): *A személyiség alakulása*. Gondolat, Budapest.
- ANDERSON, J. C., GERBING, D. W. (1982): Some methods for respecifying measurement models to obtain unidimensional construct measurement. *Journal of Marketing Research*, 19, 453–460.
- ASZMANN, A. (szerk.) (2003): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat*. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest.
- BABICZ L. (2007): *A depresszió evolúciós értelmezésének tesztelési lehetőségei*. Szakdolgozat. ELTE PPK Személyiség és Egészségpszichológiai Tanszék.
- BAKER, F. (2001): *The basics of item response theory*. ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation. University of Maryland College Park, MD.
- BAUMEISTER, R. F. (1998): The self. In: GILBERT, D.T., FISKE, S. T., LINDZEY, G. (eds): *The handbook of social psychology*, 2. 4th ed. McGraw-Hill, Boston. 680–740.
- BECH, P., STAEHR-JOHANSEN, K., GUDEX, C. (1996): The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183–190.
- BENTLER, P. M. (1990): Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107(2), 238–246.
- BLASCOVICH, J., TOMAKA, J. (1991): The Self-Esteem Scale. In: ROBINSON, J. P., SHAVER, P. R., WRIGHTSMAN, L. S. (eds): *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. Academic Press, New York. 115–160.
- BLEIDORN, W., ARSLANM, R. C., DENISSEN, J. J. A., RENTFROW, P. J., GEBAUER, J. E., POTTER, J., GOSLING, S. D. (2016): Age and gender differences in self-esteem – A cross-cultural window. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(3), 396–410.

- BODUSZEK, D., SHEVLIN, M., MALLETT, J., HYLAND, P., O'KANE, D. (2012): Dimensionality and construct validity of the Rosenberg self-esteem scale within a sample of recidivistic prisoners. *Journal of Criminal Psychology*, 2, 19–25.
- BROWN, J. D. (1993): Self-esteem and self-evaluation: Feeling is believing. In: SULLS, J. (ed.): *Psychological perspectives on the self*, 4, 27–58. Hillsdale, Erlbaum, NJ.
- BROWN J. D., MARSHALL, M. A. (2006): The three faces of self-esteem. In: KERNIS, M. (ed.): *Self-esteem: Issues and answers*. Psychology Press, New York. 4–9.
- CAI, L., THISSEN, D., DU TOIT, S. H. C. (2011): *IRTPRO for Windows*. Computer software. Scientific Software International, Lincolnwood, IL.
- CAMPBELL, J. (1990): Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538–549.
- CAMPBELL-SILLS, L., STEIN, M. B. (2007): Psychometric analysis and refinement of the Connor–Davidson Resilience Scale (CDRISC): validation of a 10-item measure of resilience. *Journal of Traumatic Stress*, 20(6), 1019–1028.
- CATTELL, R. B. (1965): *The scientific analysis of personality*. Penguin, Baltimore, Md.
- CICEI, C. C. (2012): Examining the association between self-concept clarity and self-esteem on a sample of romanian students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, 4345–4348.
- COLE, D. A. (1987): Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(4), 584–594.
- CONNOR, K. M., DAVIDSON, J. R. T. (2003): Development of a new resilience scale: the Connor–Davidson Resilience Scale (CDRISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82.
- COOPERSMITH, S. (1967): *The antecedents of self-esteem*. Freeman, San Francisco.
- CORWYN, R. F. (2000): The factor structure of global self-esteem among adolescents and adults. *Journal of Research in Personality*, 34, 357–379.
- CROCKER, J., LUHTANEN, R. K., COOPER, M. L., BOUVRETTE, A. (2003): Contingencies of self-worth in college students: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 894–908.
- DEMETROVICS, ZS. (2007): *Drog, család, személyiség – különböző típusú drogok használatának személyiségpszichológiai és családi háttere*. L'Harmattan, Budapest.
- EMBRETSON, S. E., REISE, S. P. (eds) (2000): *Item Response Theory for psychologists*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- EREZ, A., JUDGE, T. A. (2001): Relationship of core self-evaluations to goal setting, motivation, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 86, 1270–1279.
- FLEMING, J. S. & ELOVSON, A. (1987): *The Adult Sources of Self-Esteem Scale (ASSEI): Development, Rationale and History*. Unpublished manuscript Letöltve: www.swppr.org/assei%20development.pdf
- FORSMAN, L. and JOHNSON, M. (1996): Dimensionality and validity of two scales measuring different aspects of self-esteem. *Scandinavian Journal of Psychology*, 37, 1–15.
- GONDA, X., RÓZSA, S. (2015): Diagnosztikus kérdőívek és tünetbecslő skálák. In: FÜREDI, J., NÉMETH, A. (szerk.): *A Pszichiátria Magyar Kézikönyve*. 5. kiadás. 157–168.

- GRAY-LITTLE, B., WILLIAMS, V. S. L., HANCOCK, T. D. (1997): An item response theory analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 443–451.
- GREENBERGER, E., CHEN, C., DMITRIEVA, J., FARRUGGIA, S. P. (2003): Item-wording and the dimensionality of the Rosenberg Self-esteem Scale: do they matter? *Personality and Individual Differences*, 35, 1242–1254.
- HAN, C., PAE, C. U., PATKAR, A. A., MASAND, P. S., KIM, K. W., JOE, S. H. & JUNG, I. K. (2009): Psychometric properties of the Patient Health Questionnaire-15 (PHQ-15) for measuring the somatic symptoms of psychiatric outpatients. *Psychosomatics*, 50(6), 580–585.
- HARTER, S. (1983/2003): Az önbecsülés. In: V. KOMLÓSI A. ÉS NAGY J. (szerk.): *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 257–291.
- HU, L. T., BENTLER, P. M. (1999): Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- HUANG, C. (2010): Mean-level change in self-esteem from childhood through adulthood: Meta-analysis of longitudinal studies. *Review of General Psychology*, 14, 251–260.
- HUANG, C., DONG, N. (2012): Factor structures of the Rosenberg Self-Esteem Scale: A meta-analysis of pattern matrices. *European Journal of Psychological Assessment*, 28(2), 132–138.
- JAMES, W. (1890): *Principles of Psychology*. Holt, New York.
- JÁRAI, R., VAJDA, D., HARGITAI, R., NAGY, L., CSÓKÁSI, K. KISS, E. Cs. (2015): A Connor–Davidson Reziliencia Kérdőív 10 itemes változatának jellemzői. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(1), 129–136.
- JOHNSON, M. (1997): On the dynamics of self-esteem. Empirical validation of basic-self esteem and earning self-esteem. *PhD Dissertation*. Stockholm University Department of Psychology.
- JOHNSON, M. (1998): Self-esteem stability: The importance of basic self-esteem and competence strivings for the stability of global self-esteem. *European Journal of Personality*, 12, 103–116.
- JOHNSON, M. (2003/2008): *Önbecsülés és alkalmazkodás*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- JUDGE, T. A., HELLER, D., KLINGER, R. (2008): The dispositional sources of job satisfaction: A comparative test. *Applied Psychology: An International Review*, 57, 361–372.
- JUDGE, T. A., EREZ, A., BONO, J. E. & THORESEN, C. J. (2003): The Core Self-Evaluations Scale (CSES): Development of a measure. *Personnel Psychology*, 56, 303–331.
- JUDGE T. A., ILIES R., ZHANG Z. (2012): Genetic influences on core self-evaluations, job satisfaction, and work stress: A behavioral genetics mediated model. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 117, 208–220.
- JUDGE, T. A., LOCKE, E. A., DURHAM, C. C. (1997): The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. In: CUMMINGS, L. L. and STAW, B. M. (eds): *Research in organizational behavior*, 19, 151–188.

- JUDGE, T. A., LOCKE, E. A., DURHAM, C. C., KLUGER, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83, 17–34.
- JUDGE, T. A., VAN VIANEN, A. E. M., DE PATER, I. E. (2004): Emotional stability, core self-evaluations, and job outcomes: A review of the evidence and an agenda for future research. *Human Performance*, 17, 325–346.
- JUNGE, A., FEDDERMANN-DEMONT, N. (2016): Prevalence of depression and anxiety in top-level male and female football players. *BMJ Open Sport Exercise Medicine*, 2(1), doi: 10.1136/bmjsem-2015-000087.
- KISS, P. (2008): Önértékelés, elégedettség és identitás. In: *A versenyképesség egyéni, társadalmi, intézményes feltételei*. NKFP 5/049/04. 3–60. Kézirat.
- KISS, P. (2009): Önértékelés, elégedettség, identitás személyes és társadalmi vetületei. In: KISS P. (szerk.): *Emberi kapcsolatok és társadalmi nézetek kérdőív skáláinak megbízhatósági és érvényességi vizsgálata*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kocalevent, R-D., Hinz, A., Brähler, E. (2013): Standardization of a screening instrument (PHQ-15) for somatization syndromes in the general population. *BMC Psychiatry*, 13, 91.
- KOVACS, A. Z., MOLNAR, M. Z., SZEIFERT, L., AMBRUS, C., MOLNAR-VARGA, M., SZENTKIRALYI, A., MUCSI, I., NOVAK, M. (2010): Sleep disorders, depressive symptoms and health-related quality of life – a cross-sectional comparison between kidney transplant recipients and waitlisted patients on maintenance dialysis. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 26, 1058–1065.
- KROENKE, K., SPITZER, R. L., WILLIAMS, J. B. W. (2002): The PHQ-15: Validity of a new measure for evaluating the severity of somatic symptoms. *Psychosomatic Medicine*, 64(2), 258–266.
- LORD, F. (1980): *Applications of Item Response Theory to Practical Testing Problems*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- MARSH, H. W. (1986): Global Self-Esteem: Its Relation to Specific Facets of Self-Concept and Their Importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1224–236.
- MARSH, H. W., HAU, K-T., BALLA, J. R., GRAYSON, D. (1998): Is more ever too much? The number of indicators per factor in confirmatory factor analysis. *Multivariate Behavior Research*, 33, 181–220.
- MARSH, H. W. (1996): Positive and negative self-esteem: A substantively meaningful distinction or artifacts? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 810–819.
- NUNNALLY, J. C. (1978): *Psychometric theory*. 2nd ed. McGraw-Hill, New York.
- NUNNALLY, J. C., BERNSTEIN, I. H. (1994): *Psychometric theory*. 3rd ed. McGraw-Hill, New York.
- PELHAM, B. W., SWANN, W. B. (1989): From Self-Conceptions to Self-Worth: On the Sources and Structure of Global Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology* 57(4), 672–680.
- PODSAKOFF, P. M., MACKENZIE, S. B., PODSAKOFF, N. P. (2012): Sources of method bias in social science research and recommendations on how to control it. *Annual Review of Psychology*, 65, 539–569.

- RADLOFF, L. S. (1977): The CES-D Scale: A Self-Report Depression Scale for Research in the General Population. *Applied Psychological Measurement*, 1(3), 385–401.
- ROBINS, R. W., TRZESNIEWSKI, K. H. (2005): Self-esteem development across the lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 158–162.
- ROSENBERG, M. (1965): *Society and Adolescent Self-image*. Princeton University Press.
- ROSENBERG, M. (1989): *Society and the Adolescent Self-image*. Rev. ed. Wesleyan University Press, Middeltown, CT.
- ROSENBERG, M., SCHOOLER, C., SCHOENBACH, C. ROSENBERG, F. (1995): Global self-esteem and specific self-esteem: different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, 60, 141–156.
- RÓZSA, S., NAGYBÁNYAI, N. O., OLÁH, A. (2006): *A pszichológiai mérés alapjai*. Bölcsész HEFOP. Elektronikus tankönyv.
- RÓZSA, S., V. KOMLÓSI, A. (2014): A Rosenberg Önbecsülés Skála pszichometriai jellemzői: A pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek működésének sajátosságai. *Pszichológia*, 34(2), 149–174.
- SALLAY, V., MARTOS, T., FÖLDVÁRI, M., SZABÓ, T., ITTZÉS, A. (2014): A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 259–275.
- SAMEJIMA, F. (1997): Graded response model. In: VAN DER LINDEN, W., HAMBLETON, R. K. (eds): *Handbook of modern Item Response Theory*. Springer, New York. 85–100.
- SCHUMACKER, R. E., LOMAX, R. G. (2004): *A beginner's guide to structural equation modeling, Second edition*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ.
- SIPOS K., SIPOS M., SPIELBERGER, C. D. (1994): A State-Trait Anxiety Inventory (STAI) magyar változata. In: MÉREI F., SZAKÁCS F. (szerk.): *Pszichodiagnosztikai vademecum I/2*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 123–148.
- SMEDEMA, S. M., MORRISON, B., YAGHMAIAN, R. A., DEANGELIS J., ALDRICH, H. (2016): Psychometric validation of the Core Self-Evaluations Scale in people with spinal cord injury. *Disability and Rehabilitation*, 38(9), 889–896.
- SOWISLO, J. F., ORTH, U. (2013): Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 139(1), 213–40.
- SPIELBERGER, C. D. (1983/2004): *State-Trait Anxiety Inventory (Form Y)*. Kézikönyv. OS Hungary.
- STUMPP, T., MUCK, P. M., HÜLSHEGER, U. R. (2010): Core Self-Evaluations in Germany: Validation of a German measure and its relationships with career success. *Applied Psychology: An International Review*, 59(4), 674–700.
- SUSÁNSZKY, É., KONKOLY THEGE, B., STAUDER, A., KOPP, M. (2006): A WHO jól-lét kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a HUNGAROSTUDY 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 247–255.
- SUSÁNSZKY, É., SZÉKELY, A., SZABÓ, G., SZÁNTÓ, Zs., KLINGER, A., KONKOLY-THEGE, B., KOPP, M. (2007): A Hungarostudy Egészség Panel (HEP) felmérés módszertani leírása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 8(4), 259–276.

- TAFARODI, R. W., MILNE, A. B. (2002): Decomposing Global Self-Esteem. *Journal of Personality*, 70(4), 443–483.
- TAFARODI, R. W., SWANN, W. B., (2001): Two-dimensional self-esteem: theory and measurement. *Personality and individual differences*, 31, 653–673.
- TANAKA, J. S. (1993): Multifaceted conceptions of fit in structural equation models. In: BOLLEN, K. A. & LONG, J. S. (eds): *Testing structural equation models*. Sage, Newbury Park, CA.
- TORZSA, P., SZEIFERT, L., DUNAI, K., KALABAY, L., NOVÁK, M. (2009): A depresszió diagnosztikája és kezelése a családorvosi gyakorlatban. *Orvosi Hetilap*, 150(36), 1684–1693.
- ULLMAN, J. B. (2001): Structural equation modeling. In: TABACHNICK, B. G. & FIDELL, L. S. (eds): *Using Multivariate Statistics*. 4th ed. Allyn & Bacon, Needham Heights, MA.
- URBÁN, R., SZIGETI, R., KÖKÖNYEI, GY., DEMETROVICS, ZS. (2014): Global self-esteem and method effects: competing factor structures, longitudinal invariance and response styles in adolescents. *Behavior Research Methods*, 46(2), 488–498.
- V. KOMLÓSI A., NAGY J. (szerk.) (2003): *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- V. KOMLÓSI A. (2003): Én, Ego vagy Self? In: V. KOMLÓSI A. ÉS NAGY J. (szerk.): *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 21–37.
- V. KOMLÓSI A. (2007): Napjaink önértékelés-kutatásainak áttekintése. Önértékelés és/vagy önfelfogadás? In: DEMETROVICS ZS., KÖKÖNYEI GY., OLÁH A. (szerk.): *Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig. Tanulmányok Kulcsár Zsuzsanna tiszteletére*. Trefort Kiadó, Budapest. 20–46.
- V. KOMLÓSI A. (2012): Az önbecsülés egészségpszichológiai nézőpontból. In: DEMETROVICS ZS., URBÁN R., RIGÓ A., OLÁH A. (szerk.): *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 69–95.
- WEIJTERS, B., BAUMGARTNER, H., SCHILLEWAERT, N. (2013): Reversed item bias: an integrative model. *Psychological Methods*, 18(3), 320–34.
- WOODS, C. M. (2006): Careless responding to reverse-worded items: Implications for confirmatory factor analysis. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 28, 186–191.
- ZENGER, M., KÖRNER, A., MAIER, G. W., HINZ, A., STÖBEL-RICHTER, Y., BRÄHLER E., HILBERT, A. (2014): The Core Self-Evaluation Scale: Psychometric Properties of the German Version in a Representative Sample. *Journal of Personality Assessment*, 97(3), 1–9.

MELLÉKLETEK

Rosenberg Önbecsülés Skála (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES)*

Kérjük, jelölje be a megfelelő oszlopban X jellel, hogy milyen mértékben ért egyet az alábbi állításokkal!

	Egyáltalán nem érek egyet	Nem érek egyet	Egyetértek	Teljesen egyetértek
1. Úgy érzem, értékes ember vagyok, legalábbis másokhoz képest.				
2. Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van.				
3. Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam.				
4. Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások.				
5. Úgy érzem, nem sok dologra lehetek büszke.				
6. Jó véleménnyel vagyok magamról.				
7. Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal.				
8. Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni.				
9. Időnként értéktelennek érzem magam.				
10. Néha azt gondolom, hogy semmiben sem vagyok jó.				

Fordított tételek: 3., 5., 8., 9., 10.

* Forrás: ASZMANN, A. (szerk.) (2003): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest. Melléklet 147.*

Alapvető Önbecsülés (Basic Self-Esteem, BSE)

Kérjük, olvassa el gondosan az alábbiakban felsorolt állításokat, és határozza meg, milyen mértékben tartja jellemzőnek önmagára vonatkoztatva ezeket! Minden állítás mellett tegyen egy X jelet a megfelelő oszlopba!

	Egyáltalán nem jellemző rá	Nem jellemző rá	Bizonytalan vagyok benne	Jellemző rá	Erősen jellemző rá
1. Optimistán és pozitívan állok az élethez.					
2. Könnyű velem kijönni.					
3. Néha teljesen értéktelennek érzem magam.					
4. Soha nem voltak kétségeim a szexuális képességeimet illetően.					
5. Eléggé boldog vagyok.					
6. Könnyen ki tudom fejezni, amit érzek.					
7. Ritkán kell mentegetőznöm és magyarázkodnom másoknak.					
8. Biztonságban érzem magam.					
9. Gyakran érzem magam megalázottnak.					
10. Könnyen mondok nemet mások követeléseire és elvárásaira.					
11. Tartózkodó és nehezen megközelíthető ember vagyok.					
12. Nem vagyok gátlásos.					
13. Sohasem érzem magam kevesebbnek az ismerőseimnél.					
14. Elégedett vagyok magammal (a saját személyiséggemmel).					
15. Úgy érzem, nem érek annyit, mint némelyik barátom.					
16. Tartok a szexuális együttléttől.					
17. Elfogadom a szexuális vágyaimat.					
18. Másnak mutatom magam, mint aki valójában vagyok.					

Fordított tételek: 3., 9., 11., 15., 16., 18.

Alskálák: Libidó: 1., 2., 4., 5., 6., 9., 11., 12., 14., 16., 17., 18. *Agresszió:* 3., 7., 8., 10., 13., 15.

Forrás: FORSMAN, L., JOHNSON, M. (1996): Dimensionality and validity of two scales measuring different aspects of self-esteem. *Scandinavian Journal of Psychology*, 37, 1–15.

Magönértékelések Skála (Core Self-Evaluation Scale, CSES)

Az alábbiakban néhány önmagára vonatkozó állítást talál, amelyekkel lehet, hogy egyetért, de lehet, hogy nem. Az alábbi skála segít önnek meghatározni, hogy mennyire ért egyet az egyes állításokkal. Kérjük, írja az egyes állítások elé a skála önre vonatkozóan megfelelő számjegyét!

1	2	3	4	5
Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Bizonytalan vagyok benne	Egyetértek	Erősen egyetértek

1. ___ Biztos vagyok benne, hogy megkapom azt a sikert, amit megérdemlek az életben.
2. ___ Néha lehangoltnak érzem magam.
3. ___ A próbálkozásaim rendszerint sikerrel járnak.
4. ___ Néha, amikor nem sikerül valami, értéktelennek érzem magam.
5. ___ Sikeresen teljesítem a feladataimat.
6. ___ Időnként úgy érzem, hogy a munkám irányítása nem az én kezemben van.
7. ___ Összességében elégedett vagyok magammal.
8. ___ Kétségeim vannak az alkalmasságomat illetően.
9. ___ Én határozom meg, mi történjék az életemben.
10. ___ Úgy érzem, a hivatásbeli sikerem nem rajtam múlik.
11. ___ A legtöbb problémámmal meg tudok birkózni.
12. ___ Előfordul, hogy sivárnak és reménytelennek látom a dolgokat.

Fordított tételek: 2., 4., 6., 8., 10., 12.

*Forrás: JUDGE, T. A., EREZ, A., BONO, J. E., THORESEN, C. J. (2003): The Core Self-Evaluations Scale (CSES): Development of a measure. *Personnel Psychology*, 56, 303–331.*

AZ ÉSZLELT IRODAI MAGÁNSZFÉRA KÉRDŐÍV ADAPTÁLÁSA MAGYAR NYELVRE

FRANKÓ Luca

ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola
ELTE PPK Pszichológia Intézet, Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék
franko.luca@ppk.elte.hu

DÜLL Andrea

ELTE PPK Pszichológia Intézet, Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék
BME GTK Szociológia és Kommunikáció Tanszék
dull.andrea@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A környezetpszichológiai megközelítés szerint a fizikai környezet az ember egyenrangú partnere a viselkedéses folyamatokban, nincs ez másképp munkahelyi kontextusban sem. Vizsgálatunkban egy, a munkavállaló – irodai környezet tranzakció mérését segítő kérdőív adaptálására vállalkoztunk. *Módszer:* Oldham (1988) magánszféra tapasztalati kérdőívét (*Experience of privacy*¹) adaptáltuk magyar nyelvre Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív néven, illetve kísérletet tettünk a mérőeszköz módosított változatának kialakítására egy Development Center során. A belső konzisztencia mutatók vizsgálata mellett feltáró és konfirmatív faktorelemzést végeztünk. A kérdőív érvényességének tesztelésére a skálaértékeket egyrészt a munkakörnyezettel való általános elégedettség szintjével, másrészt az építészeti magánszférával vetettük össze. *Eredmények:* A belső konzisztencia eredmények megfelelőnek bizonyultak, a faktorelemzések eredményeképpen pedig a Laurence és munkatársai (2013) által leírt egyfaktoros struktúrát fogadtuk el. Az észlelt magánszféra szintje és a munkahelyi környezettel kapcsolatos általános elégedettség között szignifikáns pozitív kapcsolatot találtunk, és ahogyan azt előzetesen vártuk, a zárt terű irodában dolgozók magasabb észlelt magánszféráról számoltak be. A kérdőív módosított változatának érvényességét nem

¹ Oldham (1988) a teljes kérdőívet nem nevezte el eredeti tanulmányában, a kérdőívben szereplő 6 item itt két skálaként jelenik meg *Task privacy* (1–3) és *Communication privacy* (4–6) néven. Laurence et al. (2013) már egy skálaként, *Experience of privacy* (1–6) néven használja a mérőeszközt, kutatásunkban mi is így jártunk el. A kérdőívet a jelen tanulmány szerzői nevezték el Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőívnek. Etikai engedély kiadója és száma: ELTE PPK Pszichológia Intézet, 2014/138.; 2015/258.

sikerült igazolnunk. *Következtetések:* A kérdőív magyar nyelven is használható, így reméljük, hogy a jövőben hozzá tud járulni a munkahelyi környezetek vizsgálatához a hazai szervezeteknél is.

Kulcsszavak: irodai környezetek, észlelt magánszféra, munkahelyi környezettel kapcsolatos elégedettség, építészeti magánszféra, Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív

ELMÉLETI BEVEZETŐ

Irodai környezetek vizsgálata a pszichológiában

A környezetpszichológia alaptézise, hogy a fizikai környezet a humán működésnek nem pusztán passzív díszlete, hanem „az ember egyenrangú társa, partnere, amely a belső lélektani folyamatokkal együtt, azokkal kölcsönhatásban (tranzakcióban) vesz részt a viselkedés folyamatában” (Düll, 2009: 12). Nincs ez másképp munkahelyi kontextusban sem, mely a felnőttéletünk egyik meghatározó színtere. A munkahelyek vizsgálata a 70–80-as évektől fontos témája a környezetpszichológiai szakirodalomnak. A tudományterület korán felismerte a munkavállaló–munkahely tranzakció lélektani jelentőségét, hiszen környezetpszichológiáról általában is csak a 60-as évektől kezdve beszélhetünk (Düll, 2009).

A munkahelykutatásokon belül az iroda kiemelt vizsgálati téma, hiszen ez minden szervezet szellemi központja, az idők során önálló gazdasági tényezővé vált (Düll és Tauszik, 2006). Az *iroda-munkavállaló tranzakció* általában a legkisebb vizsgálati egység ezen a területen, noha mind az irodai dizájnok, mind az ott végzett tevékenységek köre nagy változatosságot mutat. A kutathatóság szempontjából fontos azonban egyensúlyt találni a gyakorlati sokszínűség és az operacionalizálhatóság dimenziójában. Ahogy Düll és Tauszik (2006: 90) fogalmaz, „az irodai munka ... egységesnek tekinthető többek kö-

zött abban, hogy jellegében milyen környezetben folyik, és abban, hogy – természetesen munkakörötől, feladattól függően – bizonyos kognitív, érzelmi és viselkedéses követelményeket támaszt a dolgozóval szemben”. Tanulmányunkban amellet érvelünk, hogy a környezetpszichológiai szemléletű irodakutatások eredményei általános érvényűek, iparágtól és munkakörötől függetlenül implementálhatóak. A mai napig sok vezető és cégtulajdonos úgy tekint az irodákra, mint redukálандó költségtényezőkre, ezzel együtt már egyre több pozitív példával is lehet találkozni a magyar szervezetekben is. A *Magánszféra Tapasztalati Kérdéssor* (Oldham, 1988) adaptálása *Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív* néven azon törekvésünknek egy fontos állomása, hogy a környezetpszichológiai szemléletet meghonosítsuk a hazai szervezetpszichológiai kutatásban és gyakorlatban.

A magánszféra konstruktuma

A környezetpszichológiának és szűkebben az irodai környezetek kutatásának egyik fontos konstruktuma a magánszféra (*privacy*), mely fogalom alatt az „énhez vagy csoport-hoz való hozzáférés szelektív kontrollját” (Altman, 1975: 18) értjük. Altman 1975-ben, a *The Environment and Social Behavior* című alapművében még arról ír, hogy magánszférakutatás tulajdonképpen nem létezik, a terület teljesen elhanyagolt a pszichológiatudományban. Az ezredforduló után azonban már az empirikus munkahelyi környezetpszichológiai vizsgálatok egyik fontos alapfogalmának te-

kinthetjük azt (vö. Dúll és Tauszik, 2006). A magánszféra szintjének optimalizálása összetett környezetpszichológiai határkontroll-folyamat, mely során a másokkal történő interakció minőségét és mennyiségét szabályozzuk. Célja a társas környezettel való kapcsolat regulációja annak fizikai kontextusában, valamint mindennek következtében a saját szelf- vagy csoportidentitás definiálása és értékelése. Akkor sikeres a szabályozás, ha a magánszféra vágyott és elért szintje megégyezik (Altman, 1975).

A magánszféra funkciója munkahelyi környezetben

Irodai környezetben a magánszféra vágyott és elért szintje azonban sokszor távol esik egymástól. Ennek oka egyrészt, hogy a dolgozónak a feladatai természetétől függően törekény egyensúlyt kell tartania az elvárt folyamatos elérhetőség és készenlét, valamint a visszavonulásra, egyedüllétre való igénye között. Másrészt irodai környezetben a magánszféra-szabályozás tekintetében inkább közvetett mechanizmusokra szokás hagyatkozni. A dolgozók kevésbé élnek direkt szóbeli közlésekkel: például nagyon ritkán kéri meg kollégáikat, hogy hagyják őket magukra, mivel ezt a helyzetet kellemetlennek értékeli (Werner és Haggard, 1992). Altman (1975) viszont úgy fogalmaz, hogy számos önértékelési folyamat (például az élményfeldolgozás vagy az alternatív viselkedéses tervek kidolgozása) feltétele mások jelenlétének hiánya.

Az észlelt magánszféra szervezeti környezetben történő vizsgálatának fontosságára számos nemzetközi tanulmány rávilágított már. Mind a *munkakörnyezettel*, mind a *munkával való elégedettség*gel sikerült pozitív irányú összefüggést kimutatni (Maher és von Hippel, 2005; Oldham, 1988; Sunds-

trom, Burt és Kamp, 1980; Yildirim, Akalin-Baskaya és Celebi, 2007). Ezzel együtt olyan mentálhigiéniés változókkal való kapcsolatát is igazolták már, mint a *stressz* (Werner és Haggard, 1992), a *jóllét* (Bridger és Brasher, 2011) vagy az *érzelmi kimerültség* (Laurence et al., 2013). A magánszféra optimumon tartóhatósága tehát hosszú távon alapvető feltétele a megfelelően koncentrált és produktív munkavégzésnek.

Észlelt és építészeti magánszféra – a különböző irodai elrendezések hatása

A munkahelyi magánszféra-szabályozás vizsgálata a szakirodalomban szorosan összekapcsolódott a különböző irodai elrendezések hatásának kutatásával (Laurence et al., 2013; Kim és de Dear, 2013; Oldham, 1988; Yildirim et al., 2007). A környezetpszichológia szakirodalma általában három irodai dizájnt különböztet meg (*1–3. ábra*), noha ezeket ritkán definiálják pontosan a szerzők. Vizsgálatunkban az alábbi három irodatípus jelent meg:

1. Nagy, nyitott légtérű iroda (*open-office*), melyben belső falak és elválasztóelemek nem határolják a munkaállomásokat (Oldham, 1988). Legalább 10 fő dolgozik egy légtérben, de ez a szám akár több száz fő is lehet. A gyakori kommunikációt, illetve a nagy rutint és a relatíve kis koncentrációt igénylő feladatok ellátására tartják leginkább alkalmasnak (Wikipédia, 2017).
2. Fülkés iroda (*cubicle*). Nyitott légtérű, a munkaállomásokat kb. egy-másfél méter magas elválasztófalak határolják. A közepes mértékű interakciót és a közepes mértékű koncentrációt igénylő feladatok ellátására tartják a legalkalmasabbnak ezt az irodatípust (Wikipédia, 2017; Yildirim et al., 2007).

3. Zárt terű iroda (*private office*). A padlótól a plafonig érő falakkal elválasztott irodater, melyben 1–3 fő munkaállomása kap helyet (Wikipédia, 2017).

1. ábra. Nyitott, egyterű iroda

2. ábra. Fülkés iroda

Ezekben az elrendezésekben a fizikai környezet különböző mértékben támogatja a munkavállalók magánszféra-szabályozási törekvéseit, például a másokhoz való vizuális, verbális stb. hozzáférés mértékét: ezt

3. ábra. Zárt terű iroda

nevezzük *építészeti magánszférának*. Az építészeti magánszféra szintje együtt jár az észlelt magánszféra szintjével (Laurence et al., 2013; Oldham és Fried, 1987; Sundstrom et al., 1980). Általában elmondható, hogy a zárt terű irodákban dolgozók számolnak be a legmagasabb szintű észlelt magánszféráról, hiszen ezekben a terekben például ritkább a megzavarás. Egy átlagos, nem vezető beosztású irodai dolgozónak egy átlagos munkanapját 3–5 alkalommal szakítják meg kollégái kérésekkel vagy kérdésekkel, mely akár 60–100 perc munkaidő-kiesést is jelenthet (Sykes, 2001). Mindez pedig könnyen vezethet fizikai és érzelmi kimerültséghez, valamint túlórához. Ezzel együtt fontos azt is kiemelni, hogy a nyitott és a zsúfolt irodater nem szinonimái egymásnak. A minél nagyobb egy főre jutó négyzetméterarány általában magasabb elégedettséggel és alacsony

nyabb zsúfoltságérzéssel társul, az irodai dizájntól függetlenül (Kim és de Dear, 2013; Oldham, 1988).

Magánszféra-szabályozás különleges munkahelyi helyzetekben

A magánszféra vizsgálatát munkahelyi környezetben a saját irodák területére koncentrálták eddig a szerzők. Egyre adekvátabb azonban az alternatív munkaterek vizsgálata is, ugyanis a mobil munkaeszközöknek köszönhetően ma már a feladatok nagy része nem köti saját íróasztalához a dolgozókat.

De egy vizsgálandó alternatív munkahelyi helyzet lehet egy kompetenciamérő nap is, melynek szituációelemzése kiemelten érdekes lehet a magánszféra-szabályozási stratégiák szempontjából. Egy *Development Center* (DC) során az értékelők összetett módon, több interaktív feladatban mérik a résztvevők munkájuk szempontjából fontos kompetenciáinak jelenlegi szintjét, mindezt fejlesztési céllal (Klein és Klein, 2012).

A DC sokszor a szervezet telephelyén, de a megszokott munkahelyi környezettől általában teljesen eltérő fizikai elrendezésben zajlik. Az interaktív feladatokra való felkészülés általában nagy nyitott terekben, akár több tucat ember társaságában történik, a feladatok sorrendjére és a felkészülés idejére a résztvevőknek szinte semmilyen befolyása nincs. Az interaktív feladatokat értékelő zsűri előtt szinte színpadszerű elrendezésben bonyolítják le a szervezők. Egy *Development Center* tehát a magánszféra-szabályozás szempontjából is rendkívül nagy kihívások elé állítja a résztvevőket, akik teljesítményéről mindeközben „ítélet” születik. Egy DC-re úgy is tekinthetünk tehát, mint egy extrém kiélezett munkanapra egy extrém környezetben (vö. Dúll, 2007). A *Development Center* kontextusát módszertani szempontok mentén is

alkalmasnak találtuk a kérdőív alternatív változatának kialakítására és tesztelésére. Egy olyan moderált használókörnyezet tranzakcióról van ugyanis itt szó, melyben azonos környezetben, azonos feltételekkel, azonos ideig „dolgozó” munkavállalók tapasztalatait tudjuk mérni, egy gyakorlati szempontból is valid szituációban.

Az észlelt irodai magánszféra kérdőíves mérése

A téma egyik úttörője, Greg R. Oldham a magánszféra kérdőíves mérésére tett kísérletet egy 1988-ban publikált kutatásában. A vizsgálatban alkalmazott kérdéssora kifejezetten irodai környezetekre lett kialakítva. Az általa összeállított mérőeszközben két különálló alskálaként jelenik meg a magánszféra konstruktuma,

- feladatvégezési (*task privacy*) és
- kommunikációs (*communication privacy*) magánszféra néven.

A kérdőív(ek) pontos faktorstruktúráját és pszichometriai mutatóit nem ismertette a szerző, mindösszesen a skálák Cronbach-alfa értékeit publikálta két mérési ponton (lásd alább *1. táblázat*). Vizsgálatában fél év különbséggel vette fel a kérdőívet három iroda dolgozóival. Az elsőben nem történt ez idő alatt változás a téri elrendezésben. A második irodában a zsúfoltság mértéke, a harmadikban pedig a munkaállomásokat elválasztó falak magassága változott meg. Eredményei igazolták, hogy az észlelt magánszféra szintje a zsúfoltság mértékével negatív, az elválasztófalak magasságával pozitív irányban mozgott együtt, a kontrollcsoportnál pedig nem volt különbség a két időpontban mért adatok között.

Oldham kérdőívét később többek között Laurence és munkatársai (2013) használták

kutatásukban. A kapott adatokat főkomponens-elemzés alá vetették, mely szerint a hat item egyetlen faktort súlyoz. A kérdéssorra a szerzők már egy skálaként, *Experience of Privacy Scale* néven hivatkoztak.

A mérőeszköz alternatív munkaterekre módosításával kapcsolatban nem találtunk előzményt a nemzetközi szakirodalomban.

VIZSGÁLAT

Kutatásunk fő célja az volt, hogy teszteljük az Oldham (1988) által kialakított kérdéssor magyarra fordított változatát. Emellett kísérletet tettünk a mérőeszköz saját irodán kívüli, más munkahelyi környezetre való adaptációjára: egy Development Center helyszínén és résztvevőivel vettük fel a kérdőív módosított verzióját. Az eredeti skála kapcsán a pszichometriai mutatók elemzésén felül két hipotézist teszteltünk a kérdőív validitásának vizsgálatára:

- H1: Az *észlelt irodai magánszféra* szintje pozitív irányú együttjárást mutat a *munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettség*gel.
- H2: A *zárt terű irodában* dolgozók magassabb *észlelt munkahelyi magánszféráról* számolnak be, mint a *nyitott terű irodában* dolgozók.

Minta

Adataink két kutatási fázisból származnak, összesen 3 magyarországi multinacionális vállalat 160 munkatársától. A kitöltők között 120 férfi és 40 nő volt, az átlagéletkoruk 35,79 év (SD = 8,99). A kitöltésben részt vevő szervezetek közül két esetben budapesti, egy alkalommal pedig szegedi telephelyen végeztük a vizsgálatot. A megkérde-

zettek köre rendkívül széles: a gépgyártás, az energiaipar, valamint a média területén jelen lévő szervezetek különböző funkcióiban és szintjén tevékenykedő irodai munkatársak adtak választ a kérdéseinkre. Mindhárom szervezetről elmondható, hogy a HR-stratégiában az átlagosnál kiemeltebb szerep jut a munkavállalói jóllét magas szinten tartásának, a munkaállomások pedig egyetlen esetben sem voltak uniformizáltak. A kollégák szabadon mozoghatnak a telephelyeken, egyik szervezetben sem tapasztaltunk erre vonatkozóan korlátozást. Alternatív munkaterek is (konyha, pihenőhelyiség, udvar, étkező) elérhetőek voltak a munkavállalók számára.

Eljárás menete

A vizsgálat két szakaszból állt. Az első 2014 nyarán zajlott egy energiaszolgáltató multinacionális vállalat szegedi telephelyén. Ekkor egy Development Center sorozat résztvevőitől gyűjtöttünk adatokat. Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőívet, valamint a munkaállomásukra vonatkozó 2 további kérdést a teljesítménymérő nap legelején vettük fel a résztvevőkkel; a kérdőív módosított, a DC-helyszínre vonatkozó változatát pedig a nap legvégén, mindenkivel az utolsó DC-feladatot követően. A mérés 7 napon át zajlott, összesen 44 fő részvételével. A kitöltés papíralapon történt. Az első vizsgálati szakasz eredményeit egy konferencia-előadás során már bemutattuk (Frankó és Düll, 2015).

A vizsgálat második szakaszát a Legfittebb Munkahely verseny két részt vevő szervezetben, 2015 őszén bonyolítottuk le. Ebben a szakaszban csak az irodaterre vonatkozó kérdésekre válaszoltak a résztvevők, összesen 116 fő. Az első szakaszban nem érkezett olyan visszajelzés, hogy az instrukció vagy a kérdőív egyes tételei ne lennének érthetőek, így a mérőeszközt változatlan formában

tudtuk továbbvinni a következő vizsgálati körre. A második szakaszban a kérdőív online felületen volt elérhető.

Összesen tehát 160 fő (első és második vizsgálati szakasz) töltötte ki az irodaterre vonatkozó, és 44 fő (első vizsgálati szakasz) a Development Center helyszínére vonatkozó kérdéssort.

Mért változók és mérőeszközök

Észlelt irodai magánszféra

Az Oldham (1988) által kialakított, Laurence és munkatársai (2013) által már *Experience of Privacy Scale* néven publikált hatitemes kérdőív tételeit először magyarra fordítottuk, majd egy független kutató visszafordítása mentén ellenőriztük. Az eredeti kérdőívet a fordításon túl annyiban módosítottuk, hogy hétfokú Likert-skála helyett ötfokú skálát használtunk, hogy a mérőeszköz illeszkedjen a résztvevők által, a DC keretében kitöltött többi kérdőívhez. A hatitemes kérdőív magyar változatát *Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőívnek* neveztük el (továbbiakban ÉIMK, lásd *1. melléklet*). A skálaértéket az itemek átlagpontoszáma adja.

Észlelt magánszféra alternatív munkahelyi környezetben

Az irodaterre vonatkozó itemeket a DC helyszínére adaptáltuk, ezúttal is ötfokú Likert-skálát használva. A tesztet továbbá annyiban módosítottuk az eredetihez képest, hogy a té-

teleket múlt időben fogalmazzuk meg a helyzetből adódóan (lásd *2. melléklet*). A skálaértéket az itemek átlagpontoszáma adja.

Munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettség

Az „Általában mennyire elégedett a fizikai környezetével a munkahelyen?” kérdéssel mértük, ötfokú Likert-skálán.

Építészeti magánszféra

Az építészeti magánszférát a munkavállalók irodatípusának megkérdezésével mértük, négy válaszlehetőséget felkínálva: *nyitott, egyterű iroda; nyitott, fülkés iroda; zárt terű iroda; egyéb*.

EREDMÉNYEK

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív belső konzisztencia mutatói

A 160 fő adataival elvégzett elemzésben a hat item Cronbach-alfa értéke 0,71, az Oldham (1988) által két alszkálaként leírt 3-3 item esetében pedig 0,60 (F1) és 0,58 (F2) volt a magyar mintán (*1. táblázat*).

A kérdőívadatokkal feltáró faktorelemzést végeztünk, mely szerint az egyfaktoros modell 42%-ot, míg a kétfaktoros 57%-ot ragad meg az itemek variabilitásából. A feltáró elemzéssel kapott kétfaktoros struktúra

1. táblázat. Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív Cronbach-alfa értékei a különböző vizsgálatokban

	Oldham (1988) – T1	Oldham (1988) – T2	Laurence et. al (2013)	Jelen kutatás
Feladatteljesítési magánszféra (F1)	0,64	0,69	0,70	0,60
Kommunikációs magánszféra (F2)	0,67	0,65	0,73	0,58
Észlelt irodai magánszféra	n. a.	n. a.	0,77	0,71

2. táblázat. A feltáró faktoranalízissel kapott kétfaktoros modell mátrixa

	1. faktor	2. faktor
5. Nehéz az irodámban dolgozni, mert aggódnom kell amiatt, hogy megzavarok másokat.	0,759	0,218
3. Ha megzavarnak munka közben, gyakran nem tudok teljes mértékben a feladatomra koncentrálni.	0,723	0,221
6. Lehetetlen személyes vagy magánjellegű beszélgetéseket lefolytatnom a munkahelyemen.	0,696	0,516
4. Bizalommal fordulhatok a munkatársaimhoz az irodában.	0,144	0,615
1. Képes vagyok teljes mértékben a munkámra koncentrálni a munkahelyemen.	0,591	0,713
2. Amikor az irodában vagyok, ritkán zavarnak meg vagy szakítanak félbe munkavégzés közben.	0,323	0,658

3. táblázat. A konfirmatív faktorelemzés során kapott illeszkedési mutatók az egyfaktoros (Laurence et al., 2013) és a kétfaktoros (Oldham, 1988) modellek esetében

	$\text{K}\chi^2$	df	CFI	TLI	RMSEA	SRMR	AIC
Egyfaktoros modell	14,639	9	0,964	0,940	0,063	0,040	-1920,534
Kétfaktoros modell	9,791	8	0,988	0,978	0,037	0,033	-1923,382

$\text{K}\chi^2 = \text{K}\chi^2$ fittségi mutató; df = szabadságfok; RMSEA = Root-Mean-Square Error of Approximation; AIC = Akaike Information Criterion; CFI = Comparative Fit Index; TLI = Tucker Lewis Index; SRMR = Standardized Square Root Mean Residual.

4. táblázat. Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív tételeinek item-totál korrelációs értékei

	Item-totál korreláció
1. Képes vagyok teljes mértékben a munkámra koncentrálni a munkahelyemen.	0,787
2. Amikor az irodában vagyok, ritkán zavarnak meg vagy szakítanak félbe munkavégzés közben.	0,585
3. Ha megzavarnak munka közben, gyakran nem tudok teljes mértékben a feladatomra koncentrálni.	0,585
4. Bizalommal fordulhatok a munkatársaimhoz az irodában.	0,564
5. Nehéz az irodámban dolgozni, mert aggódnom kell amiatt, hogy megzavarok másokat.	0,606
6. Lehetetlen személyes vagy magánjellegű beszélgetéseket lefolytatnom a munkahelyemen.	0,739

azonban nem egyezett meg az Oldham által leírt két alskálával (2. táblázat). A kapott kétfaktoros modellben a magyarázott variancia értéke számottevően magasabb ugyan, mint az egyfaktoros esetében, ám a két komponens egymáshoz viszonyított súlya meglehetősen egyenlőtlen (2,5:0,9). A faktorok közötti korreláció közepes erősségű ($r = 0,361$; $p < 0,001$), a keresztöltések pedig számottevőek (2. táblázat, 1. és 6. item). Mivel a feltáró elemzéssel kapott kétfaktoros modellt az is-

mert elméleti megközelítések nem támogatják, így ennek további használatát elvetettük.

Az adatokat konfirmatív faktorelemzésnek is alávetettük. Ezzel a módszerrel a Laurence és munkatársai (2013) által leírt egyfaktoros és az Oldham által publikált kétfaktoros (F1: 1–3 item; F2: 4–6 item) struktúrát teszteltük. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy mindkét modell illeszkedési mutatói megfelelőek és egymástól csak kismértékben különböznek (3. táblázat).

5. táblázat. Az ÉIMK egyes tételeinek, valamint a skálapontszámok az együttjárása a munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettséggel

	A munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettséggel kapott korreláció értéke ($p < 0,01$)
1. Képes vagyok teljes mértékben a munkámra koncentrálni a munkahelyemen.	0,453
2. Amikor az irodában vagyok, ritkán zavarnak meg vagy szakítanak félbe munkavégzés közben.	0,234
3. Ha megzavarnak munka közben, gyakran nem tudok teljes mértékben a feladatomra koncentrálni.	0,258
4. Bizalommal fordulhatok a munkatársaimhoz az irodában.	0,245
5. Nehéz az irodámban dolgozni, mert aggodnom kell amiatt, hogy megzavarok másokat.	0,410
6. Lehetetlen személyes vagy magánjellegű beszélgetéseket lefolytatnom a munkahelyemen.	0,425
Észlelt Irodai Magánszféra (összesített skálaérték)	0,523

Statisztikailag kismértékben erősebb ebben az elemzésben is a kétfaktoros struktúra, viszont az Oldham által leírt és a konfirmatív elemzés során tesztelt skálák nem egyeznek meg a feltáró elemzés során kapott legjobb kétfaktoros modellel. A kétfaktoros struktúra tehát sem statisztikailag, sem az elméleti megközelítés tekintetében nem annyival erősebb az egyfaktoros modellnél, hogy elveszük a Laurence és munkatársai (2013) által kapott eredményeket. A teljes kérdőívet tehát mi is egy faktorként kezeljük. Az item-totál korrelációs vizsgálat során 0,56 és 0,79 közötti értékeket kaptunk a 6 tétel esetében (4. táblázat).

A módosított Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív belső konzisztencia mutatói

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív módosított változatát a vizsgálat első szakaszában 44 fővel vettük fel. A teszt DC-helyszínre módosított változatának Cronbach-alfa értéke alapján (0,279) arra következtethetünk, hogy ez a 6 tétel nem alkot egy önálló skálát (Frankó és Düll, 2015), de fontos kiemelni, hogy a mintaelemszám ebben az esetben nagyon alacsony volt. Érdekes eredmény

a két helyszín jellegét és pszichológiai jelentőségét tekintve, hogy a válaszok átlagértéke mentén a DC-helyszínt mérő kérdések esetén magasabb észlelt magánszféra átlagpontszámot kaptunk (4,42), mint amikor a saját munkaállomásuk kapcsán (4,18) töltötték ki a kérdőívet a résztvevők, a különbség szignifikáns [$t(2,43) = 2,02$; $p < 0,001$].

A munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettség és az észlelt irodai magánszféra összefüggései

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív validálásának tesztelésére megvizsgáltuk a kapcsolatot az ÉIMK skálaértéke és a munkahely fizikai környezetével való általános elégedettségi pontszám között, Pearson-korreláció segítségével. A két érték kapcsán a változók természetéből adódóan és a szakirodalmi előzmények alapján együttjárást vártunk, ahogyan azt az első hipotézisünkben megfogalmaztuk. Ezzel egybehangozóan a két konstrukciót vizsgálva szignifikáns pozitív irányú korrelációt kaptunk ($r = 0,523$, $p = 0,01$), ahogyan a skála egyes tételei és az elégedettségi pontszám között külön-külön is (5. táblázat).

Az észlelt és az építészeti magánszféra kapcsolata irodai környezetben

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív validitásának tesztelése céljából a skálaértékeket összevetettük a különböző irodatípusokban dolgozók esetén. A zárt terekben magasabb átlagértéket vártunk – második hipotézisünkben ezt az összefüggést fogalmaztuk meg. Az irodai elrendezést, azaz az építészeti magánszférát végül két értékkel kódoltuk. Nyitott terű, fülkés irodában a teljes mintából összesen 6 fő dolgozott, így őket összevontuk a teljesen nyitott térben dolgozókkal. Ebbe a csoportba összesen 105 fő került. A zárt terű irodát 52-en jelölték meg munkaállomásuk típusaként, ők kerültek a második csoportba. 3 fő az egyéb irodatípust jelölte meg, őket ebből az elemzésből kizártuk. Az ÉIMK skálaértékeit a különböző irodai elrendezésben dolgozóknál Mann–Whitney-próba segítségével hasonlítottuk össze, a t-próbához szükséges normalitásfeltétel nem teljesült. A 2. hipotézisünket is alátámasztják az adatok: a zárt térben dolgozók szignifikánsan magasabb észlelt magánszféráról számoltak be, mint a nyitott térben dolgozók ($U = 2140,5$; $p = 0,027$).

DISZKUSSZIÓ

Vizsgálatunk fő célja az volt, hogy az általunk Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőívnek nevezett magánszférelmény kérdéssort hazai mintán teszteljük. Az eredmények alapján a mérőeszköz magyar nyelven is használható: mind a belső konzisztencia mutatók, mind a validitásvizsgálat ezt igazolta.

Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív hat iteme az eredmények alapján egy skálának tekinthető, az elemzések és a szakirodalmi

előzmények mentén pedig annak egyfaktoros modelljét fogadtuk el. Noha statisztikailag néhány szempont mentén a kétfaktoros modell erősebbnek bizonyult (pl. magyarázott variancia), összességében mégsem érdemes elvetni a Laurence és munkatársai (2013) által leírt egyfaktoros struktúrát.

A kérdőív validitását két módon teszteltük. Egyrészt sikerült igazolnunk a skálaérték pozitív irányú együttjárását a munkakörnyezettel kapcsolatos általános elégedettséggel. Ez a nemzetközi szakirodalomban leírtakkal egybecsengő eredmény mindenképp a magyar nyelvű kérdőív érvényessége mellett szól. Másrészt igazoltuk, hogy a zárt terű irodában dolgozók magasabb észlelt magánszféráról számoltak be, mint a nyitott terekben tevékenykedők. Ahogyan azt fentebb kifejtettük, a kutatást olyan szervezetekben végeztük, ahol a nyitott terekben dolgozók számára is elérhetőek alternatív munkaterek, vagyis a kollégák nincsenek teljes munkaidejükben a munkaállomásukhoz kötve. Ezzel együtt is megjelenik a különbség a két irodatípusban dolgozók között, ugyanis feltételezhetően minőségi eltérés van az énhez való hozzáférés szabályozásának tekintetében ezekben a térszerkezetekben. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a téri hatások ellensúlyozására mind egyéni, mind szervezeti szinten szükség lehet megoldások kidolgozására a hosszú távú produktivitás megőrzése és a kiégés megelőzése érdekében.

A kérdőív alternatív verziójában a módosított hat item nem mozgott együtt, vagyis a Development Center helyszínére kialakított kérdőívünk ebben a formájában nem értelmezhető egy skálaként. Fontos azonban kiemelnünk, hogy az alternatív kérdőív kapcsán alacsony mintaelemszámmal dolgoztunk a mérési helyzet specialitása miatt. Az eredményt befolyásolhatta továbbá, hogy a résztvevőket egy tel-

jesítményhelyzetben szólítottuk meg, mely helyzet pozitív kimenetele fontos volt a számukra a karrierjük szempontjából. A DC helyszínére vonatkozó kérdéseket a kitöltők akképpen is értelmezheték, hogy a szervezőket, a szervezést kellett értékelniük, így a jó benyomáskeltési szándék hatása is megjelenhetett. További értelmezési keret lehet, hogy egy-egy ilyen esemény kapcsán a résztvevők „félkészülnek a legrosszabbra”, és annak végén, némiképp megkönnyebbülve átértékelik a nap tapasztalatait. Szintén fontos szempont lehet, hogy míg a saját irodaterükre vonatkozóan több hónapnyi vagy évnyi tapasztalattal rendelkeztek a megkérdezettek, addig a módosított kérdőívet egy olyan helyiség kapcsán kellett kitölteniük, melyben összesen pár órát töltöttek el, egy meglehetősen kiélezett helyzetben. Fontosnak tartjuk, hogy a jövőben is vizsgáljuk a magánszféra szintjét alternatív irodai munkakörnyezetekben. Az első tapasztalatok tanulsága okán elsősorban olyanokban, melyeket a résztvevők rendszeresen használnak: például tárgyalókban, pihenőhelyiségekben.

Kitekintés

A modern irodák kialakításakor az esztétikai szempontok egyre nagyobb szerepet kapnak, különösen látványos példák lehetnek erre a nagy start-up cégek munkaterei. Az eredmények kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy az esztétikai és építészeti megfontolások mellett mindenképpen fontos a környezetpszichológiai szempontok figyelembevétele, és e három összehangolása az irodatervek tervezése és kialakítása során. Meggyőződésünk, hogy amennyiben a munkavállalók hosszú távon nem képesek észlelt magánszférájukat az optimum közelében tartani, az esztétikai szempontok sem tudnak érvényre jutni.

Hosszú távon szeretnénk többek között olyan ajánlásokat kidolgozni, melyek a nyi-

tott irodatervekben dolgozók magánszféraszabályozását segíthetik. Emellett – noha a kérdőív DC-helyszínre módosított változatának érvényessége nem igazolódott jelen vizsgálatban – szeretnénk az alternatív irodai munkaterekre is használható mérőeszközt kialakítani annak érdekében, hogy a magánszféra mérhetővé váljon ezekben a helyzetekben is. A magánszféra optimumon tartása az alternatív munkaterekben is a munkavállalói jóllét és produktivitás magas szinten tartását segítheti elő.

Reméljük tehát, hogy a kérdőív a jövőben hozzá tud járulni a munkahelyi környezetek vizsgálatához a hazai szervezeteknél is. Célunk, hogy a szervezetpszichológiai kutatásokba is beépüljön a környezetpszichológiai szemlélet, illetve hogy a gyakorló szakemberek, tulajdonosok egyre nagyobb hangsúlyt helyezzenek a munkahelyek fizikai környezetének kialakításakor a lélektani szempontokra.

Korlátok

Kutatásunk korlátját jelenti egyfelől, hogy az irodai elrendezéseket nem differenciáltuk oly módon, mely pontosan reflektálna a gyakorlatban megfigyelhető sokféleségre. Ezzel együtt fontos azt is megjegyeznünk, hogy a használó-környezet tranzakciók empirikus vizsgálata nem egyszerű. Meg kell találni a megfelelő egyensúlyt az ökológiai validitás megtartása (pl. az irodai elrendezések megfelelő differenciálása) és az operacionalizálhatóság (pl. az irodai elrendezések kategóriába rendezése) között.

Szintén korlátot jelentett a kérdőív validálásvizsgálata során, hogy nem állt rendelkezésünkre sem magyar, sem angol nyelven más, igazoltan működő kérdőív, mely a magánszféra-élményt ragadná meg munkahelyi környezetben.

Az alternatív munkatérre – jelen esetben egy DC helyszínére – kidolgozott kérdőívünk tesztelésében jelentős korlátot jelentett a helyzetből adódóan alacsony elemszám. Adataink alapján a módosított kérdőív nem működött skálaként, de messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni az említett limitáció miatt. Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív esetén a 160 fős minta már elegendőnek mondható, de a mérőeszköz tesztelése meggyőzőbb eredményeket hozott volna nagyobb elemszám esetén.

Fontos kiemelni azonban, hogy jelen tanulmányunkat egy kutatássorozat első ál-

lomásának tekintjük. Az eredmények a limitációk ellenére vagy éppen azoknak köszönhetően számos további vizsgálati irányt körvonalaznak a szerzők számára.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők köszönetet mondanak Uatkán Ajnának a statisztikai elemzésben nyújtott segítségért, Tóth Ágnesnek a kérdőív visszafordításáért, valamint a lektoroknak értékes és konstruktív kritikájukért.

SUMMARY

HUNGARIAN ADAPTATION OF THE EXPERIENCE OF PRIVACY QUESTIONNAIRE

Background and aims: From the viewpoint of environmental psychology, physical environment and humans are equal partners in shaping psychological and behavioral processes – and work settings are no exception to this basic tenet. In our study, we aimed to adapt a questionnaire to measure employee-office environment transaction in offices. *Methods:* We adapted Oldham’s (1988) Experience of privacy questionnaire² to Hungarian as “Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív”, and we attempted to develop a modified version of the tool at a Development Center. Besides examining internal consistency, exploratory and confirmatory factor analyses were performed. In order to test the validity of the questionnaire, we compared the scale’s values with the architectural privacy of and the general level of satisfaction with the work. *Results:* Results showed acceptable internal consistency and based on the factor analysis, we adopted the one-factor structure proposed by Laurence et al. (2013). We found a significant positive relationship between the level of experience of privacy and general satisfaction with the work environment, and those working in enclosed office space reported higher level of experienced privacy – as expected. We did not justify the validity of the modified version of the questionnaire. *Discussion:* The questionnaire can be used in the Hungarian context, so we hope it can contribute to the assessment of work environments in domestic organizations. *Keywords:* office environments, experience of privacy, satisfaction with the work environment, architectural privacy, Experience of privacy questionnaire

² Oldham (1988) did not name the complete questionnaire in his original study, the 6 items appeared there as two separate scales as *Task privacy* (1–3) and *Communication privacy* (4–6). Laurence et al. (2013) used the questionnaire as a single scale as *Experience of privacy* (1–6), in our research we also used it this way. The authors of this study named the questionnaire in Hungarian as *Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív*.

IRODALOM

- ALTMAN, I. (1975): *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Brooks/Cole, Monterey, California.
- BRIDGER, R. S., BRASHER, K. (2011): Cognitive task demands, self-control demands and mental well-being of office workers. *Ergonomics*, 54(9), 830–839.
- DÚLL A. (2007): A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: V. CSÉPE, M. GYÓRI, A. RAGÓ (eds): *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás*. Osiris, Budapest. 111–158.
- DÚLL A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan, Budapest.
- DÚLL A., TAUSZIK, K. (2006): A munkahelyhez kötődés konstruktumának vizsgálata – elméleti megfontolások egy tranzakcionális helykutatáshoz. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1), 87–105.
- FRANKÓ L., DÚLL A. (2015): A munkahelyi magánszféra környezetpszichológiai vizsgálata kérdőíves módszerrel. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XXIV. Országos Tudományos Nagygyűlésén. Eger, 2015. május 28–30. *Kivonatkötet*, 118–119.
- KIM, J., DE DEAR, R. (2013): Workspace satisfaction: the privacy-communication trade-off in open-plan offices. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 18–26.
- KLEIN B., KLEIN, S. (2012): *A szervezet lelke*. EDGE 2000 Kiadó, Budapest.
- LAURENCE, G. A., FRIED, Y., SLOWIK, L. H. (2013): Moderated mediation model of the effect of architectural and experienced privacy and workspace personalization on emotional exhaustion at work. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 144–152.
- MAHER, A., VON HIPPEL, C. (2005): Individual differences in employee reactions to open-plan offices. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 219–229.
- OLDHAM, G. R. (1988): Effect of changes in workspace partitions and spatial density on employee reactions. *Journal of Applied Psychology*, 73(2), 253–258.
- OLDHAM, G. R., FRIED, Y. (1987): Employee reactions to workplace characteristics. *Journal of Applied Psychology*, 72(1), 75–85.
- SUNDSTROM, E., BURT, R. E., KAMP, D. (1980): Privacy at work: architectural correlates of job satisfaction and job performance. *Academy of Management Journal*, 23, 101–117.
- SYKES, E. (2001): Interruption in the Workplace: A case study to reduce their effects. *International Journal of Information Management*, 31, 385–394.
- YILDIRIM, K., AKALIN-BASKAYA, A., CELEBI, M. (2007): The effects of window proximity, partition height, and gender on perceptions of open-plan offices. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 154–165.
- WERNER, C. M., HAGGARD, L. M. (1992): Avoiding intrusions at the office: privacy regulation on typical and high solitude days. *Basic and Applied Social Psychology*, 13, 181–193.
- WIKIPÉDIA (2017): *Office*. Letöltve: www.en.wikipedia.org/wiki/Office

Felhasznált képek

1. Huffington Post (2014. május 7.) *Cím nélkül* [digitális kép] Letöltve: www.hu.pinterest.com/pin/425871708491887295/ Utolsó letöltés: 2017. április 19.)
2. Ismeretlen cím és szerző [digitális kép] Letöltve: www.hu.pinterest.com/pin/425871708494656470/ Utolsó letöltés: 2017. április 19.)
3. Innes, D. (2013) *Cím nélkül*. [digitális kép] Letöltve: www.hu.pinterest.com/pin/425871708492287125/ Utolsó letöltés: 2017. április 19.)

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív (Frankó és Düll, 2015; Oldham, 1988)

Értékelje az alábbi állításokat egy 1–5-ig terjedő skálán a közvetlen munkakörnyezetére vonatkozóan. Ha a kijelentéssel egyáltalán nem ért egyet, karikázza be az 1-est, ha teljes mértékben egyetért, karikázza be az 5-öst!					
1. Képes vagyok teljes mértékben a munkámra koncentrálni a munkahelyemen.	1	2	3	4	5
2. Amikor az irodában vagyok, ritkán zavarjak meg vagy szakítanak félbe munkavégzés közben.	1	2	3	4	5
3. Ha megzavarjak munka közben, gyakran nem tudok teljes mértékben a feladatomra koncentrálni. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5
4. Bizalommal fordulhatok a munkatársaimhoz az irodában.	1	2	3	4	5
5. Nehéz az irodámban dolgozni, mert aggódnom kell amiatt, hogy megzavarok másokat. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5
6. Lehetetlen személyes vagy magánjellegű beszélgetéseket lefolytatnom a munkahelyemen. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5

2. melléklet. Az Észlelt Irodai Magánszféra Kérdőív módosított változata (Frankó és Düll, 2015; Oldham, 1988)

Értékelje az alábbi állításokat egy 1–5-ig terjedő skálán a Development Centerre vonatkozóan! Ha a kijelentéssel egyáltalán nem ért egyet, karikázzon 1-est, ha teljes mértékben egyetért, karikázzon 5-öst!					
1. Képes voltam teljes mértékben a feladatokra koncentrálni.	1	2	3	4	5
2. A Development Center alatt ritkán zavartak meg vagy szakítottak félbe.	1	2	3	4	5
3. Ha megzavartak munka közben, nem tudtam teljes mértékben a feladatomra koncentrálni. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5
4. Bizalommal fordulhattam a teremben lévőkhöz.	1	2	3	4	5
5. Nehéz volt dolgoznom, mert aggódnom kellett amiatt, hogy megzavarok másokat. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5
6. Lehetetlen volt a nap során személyes vagy magánjellegű beszélgetéseket lefolytatnom. <i>(fordított tétel)</i>	1	2	3	4	5

BELINSZKY ANNA
CSABA SÁRA
DÚLL ANDREA
FRANKÓ LUCA
JÓNÁS EDINA
KENDE ANNA
KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA

RÓZSA SÁNDOR
S. NAGY ZITA
SÁGI ANDREA
V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA

SZERZŐINK

KÖTELES FERENC
LANTOS NÓRA ANNA
LUKÁCS ZSÓFIA ANNA
MOLNÁR NIKOLETT
NGUYEN LUU LAN ANH
OROSZ GÁBOR